

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА**

*Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису*

КОРЕЦЬКИЙ ІГОР ОЛЕКСАНДРОВИЧ

УДК 342.951

ДИСЕРТАЦІЯ

**ПРИНЦИП ЗМАГАЛЬНОСТІ СТОРІН
В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ**

12.00.07 – адміністративне право і процес;
фінансове право; інформаційне право

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **І. О. Корецький**

Науковий керівник **Братель Сергій Григорович**, кандидат юридичних наук,
доцент

Київ – 2017

АНОТАЦІЯ

Корецький І. О. Принцип змагальності сторін в адміністративному судочинстві. – *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 «адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». – Національна академія внутрішніх справ, Науково-дослідний інститут публічного права, Київ, 2017.

На підставі проведеного автором дисертаційного дослідження розглянуто поняття принципу змагальності сторін в адміністративному судочинстві, його співвідношення з іншими принципами адміністративного процесу. Констатовано, що принципи адміністративного судочинства покликані здійснювати наступні функції: регулюють суспільні відносини, що виникають при розгляді судами адміністративних справ; сприяють систематизації процесуального законодавства, що регламентує порядок здійснення адміністративного судочинства; мають основоположне значення для тлумачення норм і заповнення прогалин у правовому регулюванні адміністративного судочинства, забезпечують логічну побудову інституту адміністративного судочинства; слугують ефективному захисту та відновленню прав громадян, порушених суб'єктами владних повноважень та їх посадовими і службовими особами.

Досліджуючи питання принципу змагальності в системі принципів адміністративного судочинства, необхідно враховувати, що поєднання змагальної засади адміністративного процесу з рівноправністю сторін у процесі, диспозитивністю забезпечує всі можливості повного і всебічного використання судового захисту прав, свобод та інтересів особи, яка звернулася до адміністративного суду за захистом. Об'єктивна взаємообумовленість та зв'язок принципу змагальності з принципами адміністративного судочинства чітко відображується при його співвідношенні з останніми. Так, умовою реалізації принципу змагальності

виступає процесуальна рівноправність сторін, оскільки змагатися у відстоюванні своїх суб'єктивних прав і інтересів сторони можуть лише за наявності рівних правових умов із використанням рівних процесуальних засобів. Окрім того, побудова адміністративного судочинства на основі принципу змагальності дає можливість сторонам і особам, які беруть участь у справі, більш ефективно користуватися правами, що належать їм в адміністративному процесі в силу принципу диспозитивності. Ці принципи пов'язані між собою і мають взаємний вплив один на одного.

Принцип змагальності – це закріплена безпосередньо в нормах процесуального права універсальна нормативно-керівна вимога, що забезпечує такий порядок здійснення судочинства, при якому з'ясуванням судом обставин, що мають значення для справи, здійснюється за допомогою протиборства суб'єктів процесуальних відносин по доведенню ними обставин, на яких вони засновують свої вимоги і заперечення.

Принцип змагальності в різних видах процесу має певні особливості. У цивільному, кримінальному, адміністративному та господарському судочинстві сторони змагаються з приводу фактичних обставин, що мають значення для вирішення справи, та юридичної кваліфікації даних обставин. При цьому вони відповідальні лише за фактичне обґрунтування своєї позиції. Питання права суд вирішує самостійно. Незважаючи на те, що особи, які беруть участь у справі, мають право, а в ряді випадків зобов'язані давати правове обґрунтування своїх вимог і заперечень, суд не пов'язаний їх доводами.

Наразі дискусійним є поняття «суб'єкт владних повноважень», хоча його визначення і надано в Кодексі адміністративного судочинства України. Відзначається, що в законодавстві України відсутній уніфікований перелік суб'єктів владних повноважень, у зв'язку з чим при визначенні певного органу як такого суб'єкта слід виходити з його статусу та змісту його повноважень, що встановлюються відповідними нормативно-правовими актами, які регламентують їх діяльність.

Незважаючи на те, що в передбачених законом випадках адміністративну справу може бути порушено не лише позивачем, але й прокурором, іншими особами, яким надане право захищати права і свободи інших осіб, позивачем завжди є особа, на захист прав, свобод і інтересів якої порушується така адміністративна справа.

Під клопотанням в адміністративному судочинстві слід розуміти звернення учасників адміністративного процесу до суду із проханням про сприяння у реалізації закріплених КАС України їх процесуальних прав і обов'язків під час провадження у конкретній адміністративній справі з метою захисту своїх прав, свобод та інтересів. Акцентовано увагу, що особливістю клопотань в адміністративному судочинстві є, по-перше наявність можливості звернутись з клопотанням у будь-якого учасника адміністративного процесу, а не тільки сторін; по-друге клопотання завжди звернене до суду і тільки суд уповноважений вирішувати його подальшу реалізацію – задовольняти чи не задовольняти.

Одним із повноважень суду є застосування через органи Національної поліції приводу до належно викликаних особи, особисту участь якої визнано судом обов'язковою, свідка, які без поважних причин не прибули у судові засідання або не повідомили причини неприбуття, з відшкодуванням у дохід держави витрат на його здійснення. У зв'язку з відсутністю у профільному законодавстві, що регулює роботу поліції, нормативного врегулювання даного питання, пропонується доповнити ч. 1 ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію» п. 9-1 наступного змісту: «9-1) у випадках і порядку, визначених законом, за вмотивованим рішенням уповноваженого органу або посадової особи здійснює привід осіб, до яких він застосовується».

На основі аналізу різних підходів, запропоновано авторське визначення доказування в адміністративному судочинстві, під яким пропонується розуміти врегульовану адміністративно-процесуальними нормами діяльність суб'єктів доказування, спрямовану на збирання, подання, оцінку, огляд, забезпечення, дослідження, витребування або тимчасове вилучення доказів з

метою з'ясування об'єктивної істини та справедливого вирішення публічно-правового спору.

Одним із чинників реалізації принципу змагальності сторін з урахуванням процесуальної практики Європейського суду з прав людини, виступають положення щодо тривалості судового розгляду справи. Для встановлення розумності строку розгляду конкретної справи у національних судових органах Європейський Суд враховує у своїй практиці декілька визначальних критеріїв, зокрема: складність справи; поведінка заявника, тобто особи яка звернулась із захистом своїх прав; робота суду та інших державних органів країни під час розгляду справи; важливість предмету розгляду для заявника.

Ключові слова: адміністративне судочинство, змагальність, принцип змагальності, сторони, суб'єкт владних повноважень, адміністративний суд, доказування.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

які засвідчують основні наукові результати дисертації:

1. Корецький І. О. Змагальність і принцип змагальності в судочинстві: проблеми співвідношення. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. Київ, 2015. № 2. С. 33-38.
2. Koretsky I. O. The court's role in ensuring the principle of adversarial in administrative courts. *Visegrad journal on human rights*. Bratislava, 2015. № 6/2. P. 34-38.
3. Корецький І. О. Змагальні сторони в адміністративному судочинстві. *Науковий вісник публічного та приватного права*. Київ, 2016. № 2. С. 123-129.
4. Корецький І. О. Доказування як засіб доведення позиції сторін в адміністративному судочинстві. *Науковий вісник публічного та приватного права*. Київ, 2016. №1. С. 56-62.

5. Корецький І. О. Принцип змагальності в системі принципів адміністративного судочинства. *Науковий вісник публічного та приватного права*. Київ, 2017. № 1. С. 66-72.

6. Корецький І. О., Братель С. Г. Місце процесуальної практики європейського суду з прав людини в адміністративному судочинстві. *Підприємництво, господарство і право*. Київ, 2017. № 4. С. 88-96.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Корецький І. О. Поняття доказування в адміністративному судочинстві. *Рівень ефективності та необхідності впливу юридичної науки на нормотворчу діяльність та юридичну практику*: матеріали міжн. наук.-прак. конф. (Донецьк, 7-8 берез. 2014 р.). Донецьк: Східноукраїнська наукова юридична організація, 2014. С. 67-69.

8. Корецький І. О. Реалізація принципу змагальності судами. *Актуальні питання та проблеми правового регулювання суспільних відносин*: матеріали міжн. наук.-прак. конф. (Дніпропетровськ, 4-5 квіт. 2014 р.). Дніпропетровськ: ГО «Правовий світ», 2014. С. 98-99.

9. Корецький І. О. Процесуальні строки в адміністративному судочинстві. *Актуальні питання та проблеми правового регулювання суспільних відносин*: матеріали міжн. наук.-прак. конф. (Дніпропетровськ, 6-7 листоп. 2015 р.). Дніпропетровськ: ГО «Правовий світ», 2015. С. 48-49.

10. Корецький І. О. Співвідношення понять «сфера публічно-правових відносин» та «спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру». *Сучасні проблеми правової системи та державотворення в Україні*: матеріали міжн. наук.-прак. конф. (Запоріжжя, 27-28 лют. 2015 р.). Запоріжжя: Запорізька міська громадська організація «Істина», 2015. С. 74-76.

11. Корецький І. О. Обов'язкові системо утворюючі елементи змагальності. *Сучасні правові системи світу в умовах глобалізації: реалії та*

перспективи: матеріали міжн. наук.-прак. конф. (Київ, 11-12 берез. 2016 р.). Київ: Центр правових наукових досліджень, 2016. С. 101-102.

12. Корецький І. О. Поняття принципу змагальності. *Пріоритети розвитку юридичних наук у XXI столітті*: матеріали міжн. наук.-прак. конф. (Одеса, 8-9 квіт. 2016 р.). Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2016. С. 94-95.

13. Корецький І. О. Поняття та ознаки суб'єктів владних повноважень. *Пріоритетні напрями розвитку сучасної юридичної науки*: матеріали міжн. наук.-прак. конф. (Харків, 16-17 верес. 2016 р.). Харків: ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2016. С. 50-52.

14. Корецький І. О. Застосування практики європейського суду з прав людини в адміністративному судочинстві. *Сучасні наукові дослідження представників юридичної науки – прогрес законодавства України майбутнього*: матеріали міжн. наук.-прак. конф. (Дніпро, 13-14 січ. 2017 р.) Дніпро: ГО «Правовий світ», 2017. С. 57-58.

15. Корецький І. О. Загальні принципи адміністративного судочинства. *Право, суспільство і держава: форми взаємодії*: матеріали міжн. наук.-прак. конф. (Київ, 13-14 січ. 2017 р.). Київ: Центр правових наукових досліджень, 2017. С. 68-69.

16. Корецький І. О., Братель С. Г. Особливості засобів доказування в адміністративному судочинстві. *Сутність та значення впливу законодавства на розвиток суспільних відносин*: матеріали міжн. наук.-прак. конф. (Одеса, 10-11 берез. 2017 р.). Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2017. С. 96-98.

SUMMARY

Koretsky I.O. Principle of Competitiveness of the Parties in the Administrative Proceedings. – *Qualifying scientific work on the rights of manuscripts.*

Thesis submitted for the degree of Doctor of Philosophy in Law, specialty 12.00.07 «Administrative Law and Process; Financial Law; Information Law». – National Academy of Internal Affairs, Research Institute of Public Law, Kyiv, 2017.

On the basis of the author's research the concept of the principle of the adversarial parties in the administrative legal proceedings and its relation with other principles of the administrative process is analyzed. It is shown that the principles of the administrative legal proceedings are intended to carry out the following functions: regulating of social relations that arise when considering administrative cases by courts; contributing to the systematization of procedural legislation governing the procedure for the implementation of administrative legal proceedings; being of fundamental importance while interpreting norms and filling of gaps in the legal regulation of administrative proceedings; providing of logical construction of the institute of administrative legal proceedings; serving to effective protection and restoring of citizens' rights violated by the authorities and their officials.

When examining the issue of the principle of competition in the system of principles of administrative legal proceedings, it must be taken into account that the combination of the competitive basis of the administrative process with the parties' equality in the process provides discretionary ability to a complete use of the judicial protection of the rights, freedoms and interests of the person who appealed to the administrative court for protection. Objective interdependence and the connection of the principle of competition with the principles of administrative justice is clearly reflected in its ratio to the latter. Thus, the condition for the implementation of the principle of competition is the procedural equality of the

parties, because the parties can compete in defending their subjective rights and interests only if there are equal legal conditions and equal procedural means. In addition, the construction of administrative justice on the basis of the principle of competition gives the parties and those involved in the case more efficient use of the rights that belong to them in the administrative process, due to the principle of discretion. These principles are interconnected and have a mutual influence on each other.

The principle of competition is a universal regulatory and governing requirement that is directly enshrined in the rules of procedural law, which ensures such a procedure for the implementation of legal proceedings, in which the court's finding of circumstances relevant to the case, is carried out through the confrontation of subjects of procedural relations in the presentation of circumstances on which they base their claims and objections.

The principle of competition in different types of process has certain peculiarities. In civil, criminal, administrative and economic proceedings, the parties compete for the actual circumstances relevant to the case and the legal qualification of these circumstances. At the same time, they are responsible only for the factual substantiation of their position. The question of the law the court decides independently. Despite the fact that the people involved in the case have the right, and in some cases, are obliged to give a legal substantiation of their claims and objections, the court is not bound by their arguments.

Nowadays the notion of "subject of power" is debatable, although its definition is provided in the Code of Administrative Justice of Ukraine. It is noted that the legislation of Ukraine lacks a unified list of subjects of power, and that is why to determine a certain body as such entity status and the content of its powers should be started with, and that status and powers are established by the relevant regulatory acts that regulate their activities.

In spite of the fact that in cases provided for by law, an administrative case may be instituted not only by the plaintiff, but also by the prosecutor and other persons who are granted the right to protect the rights and freedoms of other

persons, the plaintiff is always a person in defense of whose rights, freedoms and interests an administrative case is started.

A petition in administrative proceedings means an appeal of the participants of the administrative process to the court with the request for assistance in the implementation of the consolidated in the Code of Administrative Proceedings of Ukraine of their procedural rights and duties during the proceedings in a particular administrative case in order to protect their rights, freedoms and interests. The attention is drawn to the fact that the peculiarity of petitions in administrative proceedings is, firstly, the availability of an opportunity to petition any participant in the administrative process, and not only the parties; secondly, the petition is always brought to court and only the court is authorized to decide on its further realization – whether to satisfy it or not.

One of the powers of the court is the application by the authorities of the National Police of a properly summoned person whose personal participation is recognized by the court compulsory, a witness who, without good reason, did not arrive in the court session or did not report the reasons for non-arrival, with the reimbursement to the state's income of the costs of his implementation. In connection with the lack of specialized legislation regulating the work of the police, the normative settlement of this issue is proposed to supplement Part 1 of Art. 23 of the Law of Ukraine "On National Police", clause 9-1 of the following: "9-1) in cases and in accordance with the procedure established by law, upon a motivated decision of the authorized body or official, carries out the drive of the persons to whom it is applied."

On the basis of the analysis of different approaches, the author's definition of proving in administrative legal proceedings is suggested. It is offered to understand proving in administrative legal proceedings as the activity of the subjects of proving, which is regulated by the administrative-procedural norms, aimed at collecting, submitting, evaluating, reviewing, providing, researching, demanding or temporarily withdrawing evidence in order to find out the objective truth and fair solution to a public-legal dispute.

One of the factors in the implementation of the principle of competition between the parties, taking into account the procedural practice of the European Court of Human Rights, is the provision on the length of the trial. In order to establish a reasonable duration of a particular case in national judicial authorities, the European Court takes into account in its practice several defining criteria, in particular: the complexity of the case; the behavior of the applicant, that is, the person who applied for the protection of his or her rights; the work of the court and other state bodies of the state during the consideration of the case; importance of the subject matter for the applicant.

Key words: administrative justice, competition, the principle of competition, the parties, subject of authority, administrative court, proving.

LIST OF SHOLAR`S PUBLICATIONS

main scientific results of the thesis:

1. Koretsky I.O. Competition and the principle of competition in the legal process: the problem of correlation. Fighting Organized Crime and Corruption (theory and practice). Kyiv, 2015. No. 2. S. 33-38.
2. Koretsky I.O. The court's role in ensuring the principle of adversarial in administrative courts. Visegrad journal on human rights. Bratislava, 2015. No. 6/2. Pp. 34-38.
3. Koretskii I.O. Competitive parties in administrative proceedings. Scientific Bulletin of Public and Private Law. Kyiv, 2016. No. 2. P. 123-129.
4. Koretskii I.O. Proof as a means of proving the position of the parties in the administrative proceedings. Scientific Bulletin of Public and Private Law. Kyiv, 2016. No. 1. Pp. 56-62.
5. Koretskii I.O. The principle of competition in the system of principles of administrative justice. Scientific Bulletin of Public and Private Law. Kyiv, 2017. No. 1. P. 66-72.

6. Koretskii I.O., Bratel S.G. The place of procedural practice of the European court on human rights in administrative legal proceedings. *Entrepreneurship, economy and law*. Kyiv, 2017. No. 4, pp. 88-96.

publications of thesis approbation:

7. Koretsky I.O. The concept of proof in administrative proceedings. The level of efficiency and necessity of the influence of legal science on normative activity and legal practice: materials inter. sciences. conf. (Donetsk, 7-8 March 2014). Donetsk: East-Ukrainian Scientific Law Organization, 2014. pp. 67-69.

8. Koretskii I.O. Realization of the principle of competition by courts. Topical Issues and Problems of Legal Regulation of Public Relations: Materials of International Relations. sciences. conf. (Dnipropetrovsk, April 4-5, 2014). Dnipropetrovsk: NGO "Legal world", 2014. pp. 98-99.

9. Koretskii I.O. Procedural time in administrative proceedings. Topical Issues and Problems of Legal Regulation of Public Relations: Materials of International Relations. sciences. conf. (Dnipropetrovsk, November 6-7, 2015). Dnipropetrovsk: NGO "Legal world", 2015. pp. 48-49.

10. Koretsky I.O. Value of concepts "sphere of public-legal relations" and "dispute over its rights and duties of a civil character". Modern Problems of the Legal System and State Building in Ukraine: Materials of International Relations. sciences. conf. (Zaporizhzhya, February 27-28, 2015). Zaporozhye: Zaporizhzhya city public organization "Truth", 2015. p. 74-76.

11. Koretsky I.O. Compulsory systems that create the elements of competition. Modern legal systems of the world in the conditions of globalization: realities and prospects: materials intern. sciences. conf. (Kyiv, 11-12 March 2016). Kyiv: Center for Legal Research, 2016. pp. 101-102.

12. Koretsky I.O. Concept of the principle of competition. Priorities of the development of legal sciences in the XXI century: materials of the Inter. sciences. conf. (Odessa, April 8-9, 2016). Odessa: NGO "Black Sea Fund of Law", 2016. pp. 94-95.

13. Koretsky I.O. Concepts and features of subjects of power. Priority directions of development of modern legal science: materials intern. sciences. conf. (Kharkiv, September 16-17, 2016). Kharkiv: NGO "Association of Postgraduate Lawyers", 2016. S. 50-52.

14. Koretskii I.O. Application of the practice of the European Court of Human Rights in administrative proceedings. Modern scientific researches of representatives of legal science - progress of the legislation of Ukraine of the future: materials intern. sciences. conf. (Dnipro, January 13-14, 2017) Dnipro: NGO "Legal world", 2017. pp. 57-58.

15. Koretsky I.O. General principles of administrative legal proceedings. Right, society and state: forms of interaction: materials inter. sciences. conf. (Kyiv, January 13-14, 2017). Kyiv: Center for Legal Research, 2017. pp. 68-69.

16. Koretskii I.O., Bratel S.G. Features of means of proof in administrative proceedings. The essence and significance of the legislation's influence on the development of social relations: materials inter. sciences. conf. (Odessa, 10-11 March 2017) Odessa: NGO "Black Sea Fund of Law", 2017.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	15
РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРИНЦИПУ ЗМАГАЛЬНОСТІ	
СТОРІН.....	15
1.1. Місце принципу змагальності серед принципів адміністративного судочинства	25
1.2. Поняття змагальності в адміністративному судочинстві.....	47
1.3. Принцип змагальності сторін в адміністративному, господарському, цивільному та кримінальному судочинстві	64
Висновки до першого розділу	83
РОЗДІЛ ІІ. ЗМАГАЛЬНІ СТОРОНИ У АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ	87
2.1. Характеристика змагальних сторін в адміністративному судочинстві.....	87
2.2. Права, які забезпечують необхідні процесуальні можливості для відстоювання позиції сторони	109
2.3. Роль суду в забезпеченні принципу змагальності сторін в адміністративному судочинстві	132
Висновки до другого розділу.....	148
РОЗДІЛ ІІІ. ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗМАГАЛЬНОСТІ СТОРІН В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ.....	152
3.1. Доказування як засіб доведення позиції сторін в адміністративному судочинстві.....	152
3.2. Місце процесуальної практики Європейського суду з прав людини в адміністративному судочинстві.....	169
Висновки до третього розділу	186
ВИСНОВКИ	189
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	192
ДОДАТКИ	211

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Адміністративне судочинство є одним із найбільш вдалих винаходів демократичного правового суспільства, коли невіддільні фізичні і юридичні особи мають можливість відстояти свої порушені суб'єктами владних повноважень права, свободи та законні інтереси в незалежному, справедливому суді, який спеціально створений виключно для цієї місії.

Як будь-яка державно-правова інституція система адміністративного судочинства базується на загальновизнаних світовою спільнотою стабільних вимогах, що утворюють захист суспільних цінностей, визначають характер адміністративного судочинства і напрями його подальшого розвитку на користь громадян, підприємств, установ невідкритої форми власності.

До засад, які забезпечують ефективне функціонування інституту адміністративного судочинства, в першу чергу, належить висока правова культура і правосвідомість суддів адміністративних судів, для яких принцип верховенства права є наріжною сутністю здійснення адміністративного судочинства. Поряд з цим принципам адміністративного судочинства притаманні й інші основоположні ідеї, які стосуються не тільки суддів, але й усіх учасників процесу, серед яких в першу чергу треба виділити принцип змагальності сторін.

Відповідно до п. 3 ст. 129 Конституції України однією із найважливіших засад судочинства в Україні є змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості. Ці закріплені в Конституції України положення є однією з найважливіших умов демократичного судочинства і правової держави. Вони носять універсальний характер, визначають основу правового регулювання процесуальної системи, поширюються на всі форми судочинства, включаючи кримінальне, цивільне, адміністративне, господарське, забезпечують підґрунтя щодо незалежності і неупередженості суду.

Актуальність аналізованої проблематики підкреслюється незадоволеністю сторін адміністративного процесу сутнісним розумінням та застосуванням принципу змагальності сторін суддями адміністративних суддів. В силу різних суб'єктивних і об'єктивних причин (неукомплектованість судів суддями та значна їх перевантаженість справами) деякі судді не хочуть або не можуть здійснювати глибинне трактування і відповідно вірно правозастосування матеріальних та процесуальних норм адміністративного права. Це призводить до того, що права, свободи та законні інтереси фізичних і юридичних осіб не відновлюються в системі вітчизняної судової гілки влади. Як наслідок громадяни України часто звертаються за судовим захистом до Європейського суду з прав людини. Логічним в цьому аспекті є те, що судовій гілці влади за даними соціологічної служби Центру Разумкова довіряють лише 7,4 %, а не довіряють 86,6% опитаних респондентів віком від 18 років у всіх регіонах України.¹

Не в останню чергу такий негативний стан захищеності громадян та імідж вітчизняної судової влади, як невід'ємної складової державної влади в ЄС, полягає у поверхневому розумінні і неправильному застосуванні суддями адміністративних суддів принципу змагальності.

Тим самим, необхідність дієвого забезпечення прав, свобод та законних інтересів невід'ємних фізичних і юридичних осіб від свавілля суб'єктів владних повноважень, незадоволеність громадян практичною діяльністю судової гілки влади вимагає, по-новому, критично поглянути на основоположні засади діяльності суддів адміністративних судів у цій сфері, зокрема, правильного сутнісного розуміння та правозастосування принципу змагальності.

З урахуванням вищевикладеного логічним є те, що наукова та правозастосовна зацікавленість до зазначеного принципу в останні роки

¹ Ставлення громадян України до суспільних інститутів, електоральні орієнтації / Результати соціологічного дослідження проведеного соціологічною службою Центру Разумкова. 2017. URL: <http://razumkov.org.ua/uploads/socio/Press0417.pdf>

постійно зростає. Окремі аспекти реалізації принципу змагальності досліджувались авторами в рамках більш широких наукових досліджень, зокрема щодо системи адміністративного судочинства, діяльності адміністративних судів, принципів адміністративного судочинства в цілому.

Зв'язок теми дисертації із сучасними дослідженнями. Більш загальну чи суміжну тематику аналізували у свої працях В. Дем'як, С. Короед, С. Лунін, О. Немировська, які з позиції теорії права та приватних галузей права розглядали принцип змагальності. Зокрема, О. Немировська довела, що зміст принципу змагальності сторін полягає в положеннях, за якими на сторони покладено обов'язок по доведенню обставин, на які вони посилаються в обґрунтування своїх вимог та заперечень, при цьому діяльність сторін набуває характеру змагання, суттю якого є протиборство.²

Окремі питання аналізованої проблематики досліджували вчені в галузі адміністративного права і адміністративного процесу: В. Авер'янов, О. Андруневчин, П. Баранчик, О. Бачун, В. Бевзенко, Ю. Битяк, С. Бондар, С. Бондарчук, С. Братель, В. Галуцько, Ю. Гаруст, І. Голосніченко, С. Гончарук, Т. Данченко, О. Джафарова, О. Дрозд, О. Дубенко, О. Єщук, Н. Задирак, І. Кирилюк, Н. Клочкова, А. Ковальчук, Т. Коломоєць, В. Колпаков, О. Кононенко, О. Кротюк, О. Кузьменко, М. Кухар, М. Лошицький, С. Лунін, М. Мельник, О. Мілієнко, С. Нечипорук, О. Нечитайло, С. Овчарук, О. Пасенюк, М. Пипяк, Т. Плугатар, С. Потапенко, І. Рушак, О. Рябченко, В. Сердюк, О. Сидельников, О. Ситніков, Є. Соболь, О. Сонюк, В. Сущенко, Л. Тацій, І. Топора, Т. Фулей, Ю. Шеренін, І. Шруб, О. Юшкевич, Є. Яковенко та ін.

Проте зазначені вчені проаналізували лише окремі аспекти принципу змагальності в адміністративному процесі, зосереджуючи свої наукові

² Немировська О. Принцип змагальності сторін та його реалізація в судовій практиці: автореф. дис ... канд. юрид. наук. Київ, 1999. 16 с.; Лунін С. Поняття принципу змагальності у судовому процесі. Право України. 2010. № 3. С. 126-131; Дем'як В. Реалізація принципу змагальності у господарському судочинстві. Судова влада. 2011. URL: <http://vl.arbitr.gov.ua/sud5004/pres-centr/news/8365/>; Короед С. Проблема реалізації принципу змагальності в цивільному судочинстві. Судова влада. 2012. URL: <http://kia.court.gov.ua/sud2690/1j/4q/52617/>; Опанасенко О. Принцип змагальності в адміністративному судочинстві за участю військових частин Міністерства оборони України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2014. 19 с.

пошуки на більш загальних, спеціальних чи суміжних аспектах теорії адміністративного права і процесу та адміністративного судочинства.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертацію виконано з урахуванням положень засадничих і програмних документів, а саме: Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом; Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», схваленої Указом Президента України від 12.01.2015 № 5/2015; Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 рр., схваленої Указом Президента України від 20.05.2015 № 276/2015; Національної стратегії у сфері прав людини, затвердженої Указом Президента України від 25.08.2015 № 501; Стратегії пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2016–2020 рр., затвердженої постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 03.03.2016, а також основних напрямів наукових досліджень Національної академії внутрішніх справ на 2014–2017 рр., схвалених рішенням Вченої ради академії (протокол № 28 від 29 жовтня 2013 р.). Тема дисертації затверджена Вченою радою Національної академії внутрішніх справ (протокол № 1 від 26 січня 2016 р.).

Мета і завдання дослідження. *Мета* роботи полягає в тому, щоб на основі аналізу сучасних досягнень юридичної науки, адміністративного законодавства, практики здійснення адміністративного судочинства провести теоретичний аналіз принципу змагальності сторін в адміністративному судочинстві, а також запропонувати науково обґрунтовані пропозиції стосовно вдосконалення правових норм, які регулюють досліджувані відносини щодо підвищення ефективності діяльності адміністративних судів.

Для досягнення мети дослідження було поставлено такі *завдання*:

- виокремити місце принципу змагальності серед принципів адміністративного судочинства;
- розкрити зміст поняття змагальності в адміністративному судочинстві;

- визначити особливості закріплення та реалізації принципу змагальності сторін в різних галузях процесуального права;
- розкрити зміст поняття й ознаки сторін в адміністративному судочинстві;
- охарактеризувати права, які забезпечують необхідні процесуальні можливості для відстоювання позиції сторони;
- з’ясувати роль суду в забезпеченні принципу змагальності сторін в адміністративному судочинстві;
- розкрити особливості процесу доказування як інструменту забезпечення змагальності сторін;
- визначити місце процесуальної практики Європейського суду з прав людини в адміністративному судочинстві;
- розробити науково-практичні рекомендації і пропозиції щодо вдосконалення правової регламентації реалізації принципу змагальності сторін в адміністративному судочинстві.

Об’єкт дослідження – суспільні відносини, що виникають у зв’язку з реалізацією принципу змагальності сторін в адміністративному судочинстві.

Предмет дослідження – принцип змагальності сторін в адміністративному судочинстві.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження є система методів наукового пізнання. *Діалектичний* метод дав можливість сформулювати наукову новизну вищого щабля «вперше», розкрити сутність змагальності в адміністративному судочинстві (підрозділ 1.2) та авторське визначення поняття «доказування в адміністративному судочинстві (підрозділ 3.1)

При написанні дисертації використовувався загальнонауковий метод *системного аналізу*, який дозволив комплексно проаналізувати положення Конституції України, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, вітчизняного і зарубіжного адміністративного законодавства, підзаконних нормативно-правових актів судової і виконавчої гілок влади,

практику їх застосування, судові прецеденти Європейського суду з прав людини, статистичні дані (підрозділи 1.1, 1.3, 3.1). Метод *узагальнення* застосовувався для фіксації загальних ознак та властивостей аналізованих явищ, позицій та думок вчених, наукових підходів стосовно розуміння змісту принципу змагальності (підрозділ 1.2).

Основним серед спеціально-юридичних методів був *формально-догматичний* метод, який використовувався практично у всіх підрозділах дисертації та дав можливість проаналізувати вітчизняне і зарубіжне законодавство у «чистому» вигляді без врахування соціальних, природно-правових та психологічних особливостей аналізованої проблематики.

Метод *класифікації* дав можливість здійснити поділ за визначеними критеріями суб'єктів і об'єктів адміністративно-процесуальних відносин, та окремих нових відносно однорідних правових елементів (підрозділи 2.1, 2.3); *логіко-семантичний* метод використовувався для формування та уточнення новітнього понятійного апарату (підрозділи 1.2, 2.1, 3.1); *порівняльно-правовий* метод дав змогу виявити найбільш слушні, ефективні правові положення щодо використання принципу змагальності для запозичення у вітчизняну систему права шляхом аналізу та порівняння зарубіжного й вітчизняного законодавства (підрозділи 1.3, 2.3, 3.2); метод *моделювання* був використаний для удосконалення діючого вітчизняного законодавства щодо підвищення ефективності використання принципу змагальності сторін в адміністративному судочинстві (розділи 1, 2, 3).

Емпіричну базу дослідження становлять: узагальнення судової практики; інформаційні листи судової гілки влади; судова статистика (аналітичні матеріали і огляди щодо стану здійснення адміністративного судочинства, основні показники здійснення адміністративного судочинства); практика Європейського суду з прав людини; політико-правова публіцистика та довідкові видання.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація є однією із перших праць, що присвячена комплексному та

системному дослідженню юридичної природи принципу змагальності сторін в адміністративному судочинстві. Конкретний внесок в наукове розроблення принципу змагальності в адміністративному судочинстві полягає в обґрунтуванні теоретичних положень, пропозицій і рекомендацій, що містять елементи наукової новизни, зокрема:

вперше:

– розкрито сутність змагальності в адміністративному судочинстві, яка полягає у переконанні сторонами (позивачем, відповідачем або їх представниками) суддів адміністративних судів та інших учасників адміністративного процесу, що зайнята ними юридична позиція через доведення матеріальних і процесуальних доказів та шляхом реалізації інших прав у адміністративному процесі відображає істину в адміністративній справі;

– сформульовано авторське визначення понять «доказування в адміністративному судочинстві», під яким пропонується розуміти врегульовану адміністративно-процесуальними нормами діяльність суб'єктів доказування, спрямовану на збирання, подання, оцінку, огляд, забезпечення, дослідження, витребування або тимчасове вилучення доказів з метою з'ясування об'єктивної істини та справедливого вирішення публічно-правового спору та «клопотання в адміністративному судочинстві», під яким розуміється звернення учасників адміністративного процесу до суду із проханням про сприяння у реалізації закріплених Кодексом адміністративного судочинства України їх процесуальних прав і обов'язків під час провадження у конкретній адміністративній справі з метою захисту своїх прав, свобод та законних інтересів;

удосконалено:

– категорійне розуміння «позивача, як суб'єкта змагальних сторін в адміністративному судочинстві», як фізичної або юридичної особи, яка подала адміністративний позов до адміністративного суду стосовно захисту прав, свобод та законних інтересів, порушених суб'єктом владних

повноважень, адміністративно-процесуальні права яких полягають у компетенції щодо подачі клопотань, пояснень, доводів та заперечень, участі у дослідженні доказів, висловленні своєї думки, задаванні питань та подачі заперечень;

– наукові положення стосовно реалізації процесуального права сторін, як можливості заявити відвід відповідним суб'єктам провадження, зокрема положення щодо можливого оскарження ухвали про відвід судді, який має реалізовуватися судом тієї інстанції, яка має право переглядати судові рішення;

– наукові підходи щодо місця процесуальної практики Європейського суду з прав людини при розгляді справ в адміністративних судах шляхом виокремлення та виявлення особливостей застосування принципу змагальності сторін в його діяльності;

отримали подальшого розвитку:

– положення щодо місця принципу змагальності серед інших принципів адміністративного судочинства, який є похідним від принципів верховенства права і рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом та одночасно засадничим положенням вищого рівня для принципів диспозитивності, офіційного з'ясування всіх обставин у справі, гласності і відкритості адміністративного процесу;

– наукові положення стосовно мети конкурентної боротьби при реалізації принципу змагальності, як засад психології права, які використовуються в адміністративному процесі щодо переконання суддів адміністративного суду у своїй правоті, яка відображає істину по справі, при використанні усіх незаборонених адміністративно-процесуальним законодавством заходів переконання і процесуального зіткнення;

– теоретичні підходи щодо ролі суду в реалізації принципу змагальності сторін, з урахуванням особливостей, що даний принцип в адміністративному судочинстві тісно переплітається з принципом офіційного

з'ясування всіх обставин справи і доповнюється активною участю суду в процесі.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що викладені в дисертації висновки та пропозиції впроваджені та використовуються в:

– *законотворчій роботі* – під час підготовки проектів законодавчих актів України, якими регулюється порядок здійснення адміністративного судочинства в Україні;

– *практичній діяльності* – у процесі удосконалення функціонування системи адміністративних судів (акт впровадження Вищого адміністративного суду України від 3 серпня 2017 р.);

– *освітньому процесі* – під час викладання дисциплін «Сучасні аспекти адміністративної відповідальності», «Адміністративний процес», «Публічне адміністрування» (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 12 травня 2017 р.);

– *науково-дослідній діяльності* – для подальшої розробки теоретичних проблем реалізації принципу змагальності сторін в адміністративному судочинстві (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 17 травня 2017 р.).

Особистий внесок здобувача. У співавторстві написано і видано дві статті «Місце процесуальної практики європейського суду з прав людини в адміністративному судочинстві» та «Особливості засобів доказування в адміністративному судочинстві». Особистий внесок автора у цих роботах становить 0,25 д.а. У дисертації ідеї та розробки, які належать співавтору не використовувалися.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації, теоретичні та практичні висновки і рекомендації оприлюднені у виступах дисертанта на міжнародних науково-практичних конференціях: «Рівень ефективності та необхідності впливу юридичної науки на нормотворчу діяльність та юридичну практику» (м. Донецьк, 7-8 березня 2014 р.),

«Актуальні питання та проблеми правового регулювання суспільних відносин» (м. Дніпропетровськ, 4-5 квітня 2014 р.), «Актуальні питання та проблеми правового регулювання суспільних відносин» (м. Дніпропетровськ, 6-7 листопада 2015 р.), «Сучасні проблеми правової системи та державотворення в Україні» (м. Запоріжжя, 27-28 лютого 2015 р.), «Сучасні правові системи світу в умовах глобалізації: реальності та перспективи» (м. Київ, 11-12 березня 2016 р.), «Пріоритети розвитку юридичних наук у XXI столітті» (м. Одеса, 8-9 квітня 2016 р.), «Пріоритетні напрями розвитку сучасної юридичної науки» (м. Харків, 16-17 вересня 2016 р.), «Сучасні наукові дослідження представників юридичної науки – прогрес законодавства України майбутнього» (м. Дніпро, 13-14 січня 2017 р.), «Право, суспільство і держава: форми взаємодії» (м. Київ, 13-14 січня 2017 р.), «Сутність та значення впливу законодавства на розвиток суспільних відносин», (м. Одеса, 10-11 березня 2017 р.).

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, що об'єднують вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел (186 найменувань – на 19 сторінках) та додатків. Основний текст дисертації становить 192 сторінки.

РОЗДІЛ І

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРИНЦИПУ ЗМАГАЛЬНОСТІ СТОРІН

1.1. Місце принципу змагальності серед принципів адміністративного судочинства

Реалізація завдань адміністративного судочинства і його ефективність перебувають в прямій залежності від правильного застосування судами норм матеріального і процесуального права. Для цього необхідне знання їх змісту, місця в системі права, спрямованості, їх взаємозв'язку з іншими нормами і юридичними принципами, які відображаються у зазначених нормах [3, с. 158].

Вітчизняне адміністративне судочинство побудовано на засадах, у яких відображені основні правила функціонування права та здійснення правосуддя. Значення принципів адміністративного процесуального права в тому, що в них відображаються найбільш характерні особливості адміністративного судочинства.

У сучасній адміністративно-процесуальній науці значна кількість наукових праць присвячена змісту основних засад адміністративного процесу, зокрема В.Б. Авер'янова, Ю.В. Битяка, І.П. Голосніченка, В.К. Колпакова, Т.О. Коломoeць, А.Т. Комзюка, О.В. Кузьменко, О.П. Рябченко тощо.

Перелічені наукові розробки вчених-адміністративістів мають значну цінність як фундаментальна основа для подальших наукових висновків. Однак питання визначення місця принципу змагальності в системі принципів адміністративного судочинства не знайшло свого належного відображення. З огляду на це, нашою метою є дослідження системи принципів адміністративного судочинства і встановлення місця серед них принципу змагальності.

За допомогою принципів адміністративного судочинства визначаються його основа, мета, склад учасників правовідносин, що виникають в процесі розгляду адміністративних справ, обсяг їхніх процесуальних прав і обов'язків, співвідношення судових процедур тощо.

Поняття принцип (princīpum) має латинське походження і означає «першооснова», «вихідне керівне положення». Принципи права лежать в основі будь-якої галузі права і правової системи в цілому.

В юридичній науці принципи права розуміються в якості керівних начал, основних положень. Термін «принцип права» в науковій літературі іменується також юридичним принципом, основною ідеєю, відправним началом, керівним положенням. Зазначене розуміння даної юридичної категорії можна зустріти у більшості дослідників як минулого, так і сьогодення.

Одні вчені розглядають принципи права як принципи чинного права, які виступають в якості відправних положень (правил), що безпосередньо входять в його зміст і визначають загальну спрямованість правового регулювання суспільних відносин. Принципи нормативно закріплені в праві в якості основних ідей, сформульованих у вигляді норм-принципів, реально виражених в правових нормах. Принципи – це те, що пронизує право, виявляє його зміст у вигляді вихідних, наскрізних ідей, головних його начал, нормативно-керівних положень.

З позиції юридичного позитивізму всі принципи права прийнято ділити на закріплені державою в нормах права і доктринальні.

В Україні принципи процесуальних галузей права закріплені, в першу чергу, в Конституції України, Законі України «Про судоустрій і статус суддів», Кодексом адміністративного судочинства України.

Під принципами, що носять доктринальний характер, розуміються ідеї правосвідомості, правової науки. В даному випадку істотного значення набуває проблема тлумачення законодавства, а, отже, неминуче з'являються

різні позиції вчених щодо кількості та набору принципів тієї чи іншої галузі права.

При розгляді принципів права, виходячи з різних типів праворозуміння, важливого значення набуває питання про можливість їх використання в правозастосовному процесі.

Більшість дослідників, які вивчають принципи права, дотримуються позитивістських поглядів і приходять до думки про необхідність їх нормативного закріплення. На наш погляд, такий підхід виправданий, перш за все, для процесуальних галузей права і служить для однаковості судової практики, дотримання принципу рівності всіх перед правом і судом. Суддя, який розглядає справу, посилається на принципи права, перш за все, в тому випадку, коли вони закріплені законодавством.

Однак, слід зазначити, що не всі принципи права є принципами судочинства, а тільки ті, які містять в собі положення щодо процесуальних відносин як між сторонами в суді, так і між судом і особами, які беруть участь у справі. Тому під принципами судочинства доцільно розуміти фундаментальну форму права, що характеризує його сутність, визначає весь його хід і взаємини між судом і особами, які беруть участь у справі.

Принципи судочинства мають фундаментальне значення, визначають напрямок розвитку і зміст не тільки теорії, але і відповідного процесуального законодавства і правозастосовчої практики. В їх суворому додержанні вбачаються гарантії досягнення поставлених перед судочинством цілей і завдань. Саме принципи судочинства дозволяють досягнути сутність процесуального законодавства і забезпечити адекватну реалізацію його норм у правозастосовчій практиці.

Принципи судочинства цінні тим, що вони можуть стати джерелом нових законодавчих положень, присвячених регулювання суспільних відносин, що виникають при розгляді різних категорій справ у суді, що відображають особливості здійснення того чи іншого виду судочинства. Крім цього, принципи судочинства сприяють систематизації законодавства, що

регулює питання організації і діяльності судів, забезпечують єдність правового регулювання відносин, що виникають у зв'язку з розглядом судом справи по суті.

Принципи судочинства мають велике значення для тлумачення норм і заповнення прогалин у правовому регулюванні діяльності судів. На їх основі суд здійснює тлумачення положень законодавства, локальних нормативних актів.

Основною ознакою принципів будь-якого виду судочинства, в тому числі і адміністративного, повинна бути їх універсальність. Вона передбачає регулятивну роль принципів на всіх етапах правовідносин виникають при розгляді в судах цивільних, кримінальних та адміністративних справ. Принципи судочинства можуть виражатися як в окремих нормах загального змісту, так і в цілому ряді процесуальних норм, в яких містяться гарантії реалізації загальноправових приписів.

Разом з тим, універсальний характер принципів проявляється і в тому, що зміна окремих процесуальних норм необов'язково спричинить за собою зміну принципу. Так, встановлення спеціального, більш тривалого в порівнянні із загальним, терміну розгляду певної категорії справ, не може свідчити про відсутність або зміну принципу процесуальної економії при здійсненні судочинства.

Категорії принципів судочинства повинна бути властива вища імперативність, що виявляється у вимозі здійснювати правосуддя в певному принципами порядку. Закон не завжди зможе дати чіткі однозначні приписи для регулювання окремих процесуальних відносин. У такому випадку суд вправі керуватися принципами права.

У правозастосовчому процесі принципи процесуального права дозволяють правильно пізнавати і використовувати норми процесуального права, виступають в якості незаперечних вимог для законотворчої практики, розроблення і прийняття відповідних їм за змістом процесуальних норм та їх удосконалення. Можна також відмітити, що принципи або засади є тими

явищами, які мають функцію системоутворюючих факторів, адже саме вони виступають як базові положення, які лежать в основі побудови та функціонування того чи іншого явища [29, с. 88], в даному випадку – адміністративного судочинства. Саме засади визначають, як здійснюють свою процесуальну діяльність судові органи та учасники судового процесу, та характеризують межі, згідно з якими та в межах яких вони повинні діяти.

Стосовно поняття принципів адміністративного процесуального права, то в юридичній літературі існують кілька підходів до їх визначення. Вони розглядаються як: керівні, найголовніші та непорушні правила здійснення адміністративного процесу, закріплені у статтях Конституції України і законодавчих актах, які в імперативній формі регламентують поведінку учасників такого процесу та у загальній формі визначають процедури адміністративного судочинства [52, с. 102]; як основа, початок, основоположні, найбільш абстрактні правила (основні вимоги, засади), що виступають в якості незаперечних вимог, покладених в основу діяльності адміністративного суду щодо справедливого вирішення у ньому підсудних йому справ [91, с. 136]; основне нормативно-керівне положення, об'єктивно існуюче, як категорія правосвідомості в силу необхідності врегулювання суспільних відносин, закріплене у нормах процесуального законодавства, у межах якої здійснюється і розвивається адміністративне правосуддя [12, с. 60].

Таким чином, під принципами адміністративного судочинства вчені переважно розуміють основні засади організації і діяльності адміністративного суду; керівні положення, як правові погляди на завдання і засоби діяльності суду по розгляду і вирішенню адміністративних справ [69].

Принципи адміністративного судочинства покликані здійснювати наступні функції:

- регулюють суспільні відносини, що виникають при розгляді судами адміністративних справ;

- сприяють систематизації процесуального законодавства, що регламентує порядок здійснення адміністративного судочинства;
- мають основоположне значення для тлумачення норм і заповнення прогалин у правовому регулюванні адміністративного судочинства, забезпечують логічну побудову інституту адміністративного судочинства;
- слугують ефективному захисту та відновленню прав громадян, порушених суб'єктами владних повноважень та їх посадовими і службовими особами.

Зазначимо, що науковці виділяють різноманітні принципи адміністративної юстиції та пропонують значну кількість підстав для їх класифікації. Водночас, якщо не зосереджуватись на назвах запропонованих класифікаційних груп, а проаналізувати лише їх наповнення, то можна зробити висновок, що вони, переважно, відображають загально прийняту в теорії судоустрою класифікацію принципів судочинства на загальні та галузеві. Саме така класифікація є логічною, оскільки основний акцент робиться на тому, що принципами адміністративного судочинства є вихідні нормативно-регулюючі начала, що характеризують зміст і завдання правосуддя з публічно-правових спорів, методи реалізації таких завдань, структуру та специфічні риси цього інституту [176, с. 32].

Виходячи з вищезазначеного, до загальних принципів адміністративного судочинства, які закріплені в Конституції України [55], ми можемо віднести наступні:

- верховенство права;
- законність;
- рівність всіх учасників процесу перед законом і судом;
- змагальність сторін та свобода в наданні ними судові своїх доказів і доведенні перед судом їх переконливості;
- гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами;

- забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду, крім випадків, встановлених законом;
- ухвалення судами рішень іменем України і їх обов'язковість до виконання на всій території України;
- здійснення правосуддя суддею одноособово і колегією суддів;
- незалежність і недоторканість суддів та підкорення їх тільки законові;
- здійснення правосуддя професійними суддями та, у визначених законом випадках, народними засідателями;
- державна мова судочинства.

Слід звернути увагу на те, що загальні принципи також містяться і в Законі України «Про судоустрій та статус суддів». Певні з них збігаються з галузевими принципами, закріпленими в Кодексі адміністративного судочинства, проте, не зважаючи на це, вони є, так би мовити, «судоустрійними». Судоустрійними є принципи, що характеризують організацію та діяльність, структуру та компетенцію судів. Такі принципи закріплює в загальному вигляді Конституція України, та безпосередньо регулює і деталізує вищевказаний спеціальний Закон, який відносить до останніх принципи:

- здійснення правосуддя в Україні виключно судами;
- незалежності судів;
- здійснення правосуддя в рамках відповідних судових процедур;
- здійснення правосуддя на засадах верховенства права;
- забезпечення кожному права на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України;
- рівність перед законом і судом;
- гласність і відкритість судового процесу;
- здійснення судочинства та діловодства в судах на державній мові;
- обов'язковість судових рішень;

- гарантування права на оскарження судового рішення;
- одноособовість або колегіальність розгляду справ у суді [138].

Зазначимо, що жодне з виділених положень не проголошується саме як «принцип» у Законі. Їх виділяють вважаючи, що саме вони є основними, базовими положеннями, які характеризують організацію та діяльність, структуру та компетенцію судів. Не містить Закон і окремої статті, яка б закріплювала хоча б якісь принципи, що, безперечно, є певним недоліком [138].

Що ж стосується галузових принципів, то вони в першу чергу закріплюються в статті 7 Кодексу адміністративного судочинства України (КАСУ). Під цими принципами розуміють визначальні ідеї, згідно з якими відбувається регулювання відносин, що виникають у сфері адміністративного судочинства. Специфіка їх полягає в тому, що вони закріплюють вихідні, нормативні положення, що визначають зміст правосуддя і є критерієм правомірності поведінки учасників правовідносин, що виникають у сфері правосуддя.

До таких принципів Кодекс відносить наступні:

- верховенство права;
- законність;
- рівність усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом;
- змагальність сторін, диспозитивність та офіційне з'ясування всіх обставин у справі;
- гласність і відкритість адміністративного процесу;
- забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішень адміністративного суду, крім випадків, установлених цим Кодексом;
- обов'язковість судових рішень [46].

Для правильного розуміння місця принципу змагальності в системі принципів адміністративного судочинства, розглянемо кожен принцип більш детально.

Верховенство права. Визнання в Україні принципу верховенства права свідчить про гармонізацію національної правової системи із європейською правовою доктриною, оскільки термін «верховенство права» походить з англійської мови (від словосполучення *the rule of law*) і означає «панування права». Вперше це поняття застосував у XIX ст. британський юрист А. Дайсі. У той час верховенство права у Великобританії розуміли як панування в державі судових рішень, прецедентного права, що зумовлювалося особливостями загальної системи права. Проте найбільшого розвитку теорія верховенства права досягла в країнах континентальної системи права (Франція, Німеччина, Нідерланди та ін.). Під впливом політико-правових доктрин, обґрунтованих ідеологами епохи Просвітництва (Ж.-Ж. Руссо, Ш.Л. Монтеск'є та ін.), почало формуватися усвідомлення верховенства права як верховенства природних прав і свобод особи [54].

Надзвичайно важливим для становлення адміністративного судочинства є закріплення принципу верховенства права в нормах КАС України і, зокрема, спроба законодавця навести у ст. 8 КАСУ тлумачення принципу верховенства права, як врахування при вирішенні справи судом того, що людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави; застосування судової практики Європейського Суду з прав людини; гарантоване звернення до адміністративного суду для захисту прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України; заборона відмови в розгляді та вирішенні адміністративної справи з мотивів неповноти, неясності, суперечливості чи відсутності законодавства, яке регулює спірні відносини [46].

Верховенство права є універсальним принципом, який повинен утверджуватись на всіх стадіях провадження в адміністративних справах, тобто з моменту подання адміністративного позову до суду до набрання судовим рішенням законної сили. Реалізація цього принципу впливає із завдання адміністративного судочинства, при цьому слід пам'ятати про його

взаємодію з іншими принципами адміністративного судочинства, що в цілому служить утвердженню принципу верховенства права у захисті прав та інтересів осіб від порушень в публічно-правових відносинах [45, с. 171].

Принцип верховенства права адміністративного судочинства безпосередньо характеризує режим здійснення адміністративного судочинства, і в цьому ракурсі даний принцип повинен передбачати, що особи, які здійснюють функції адміністративної юстиції крім суворого дотримання відповідно санкціонованих матеріальних та процесуальних норм законодавства, повинні також враховувати й особливості тих чи інших прав громадян, які той намагається захистити в адміністративному суді.

Зазначимо, що даний принцип необхідно відрізнити від подібного принципу, який формулюється у ст. 8 Конституції України, згідно з якою в Україні визнається і діє принцип верховенства права, що передбачає верховенство Конституції та законів в ієрархії законодавчих актів в Україні.

Як прояв принципу верховенства права, особливо необхідно відзначити заборону, встановлену КАС, у відмові в розгляді та вирішенні адміністративної справи з мотивів неповноти, неясності, суперечливості чи відсутності законодавства, яке регулює спірні відносини.

В даному випадку мова йде про те, що невіддільний суб'єкт публічно-правових відносин повинен у будь-якому разі бути забезпечений доступом до судових важелів розв'язання конфлікту, який виник між ним та суб'єктом владних повноважень.

З іншого боку, даний принцип виступає для позивача гарантією забезпечення юрисдикційної та правозахисної визначеності під час прийняття до розгляду і в подальшому процесі вирішення справи адміністративної юрисдикції, що повинно нівелювати прогалини у законодавстві, яке регулює взаємовідносини між суб'єктами владних повноважень та невіддільними учасниками адміністративного судочинства. Відповідно до цього принципу адміністративний суд не може без аргументації відмовитися від розгляду справи [110, с. 80].

Законність. Принцип верховенства права в адміністративному судочинстві застосовується у тісному зв'язку з таким принципом, як законність.

Принцип законності слід відмежовувати від принципу верховенства права, виходячи з того, що останній крім іншого передбачає регулювання правовідносин у правовій державі не будь-якими законами (у широкому сенсі – будь-якими нормативно-правовими актами), а саме правовими законами [18, с. 64].

Кодекс адміністративного судочинства України (ст. 9) визначає, що суд при вирішенні справи керується принципом законності, відповідно до якого:

- суд вирішує справи відповідно до Конституції та законів України, а також міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України;

- суд застосовує інші нормативно-правові акти, прийняті відповідним органом на підставі, у межах повноважень та у спосіб, передбачені Конституцією та законами України.

У разі невідповідності нормативно-правового акта Конституції України, закону України, міжнародному договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, або іншому правовому акту суд застосовує правовий акт, який має вищу юридичну силу.

У разі виникнення в суду сумніву під час розгляду справи щодо відповідності закону чи іншого правового акта Конституції України, вирішення питання про конституційність якого належить до юрисдикції Конституційного Суду України, суд звертається до Верховного Суду України для вирішення питання стосовно внесення до Конституційного Суду України подання щодо конституційності закону чи іншого правового акта.

Якщо міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, встановлені інші правила, ніж ті, що встановлені законом, то застосовуються правила міжнародного договору.

У разі відсутності закону, що регулює відповідні правовідносини, суд застосовує закон, що регулює подібні правовідносини (аналогія закону), а за відсутності такого закону суд виходить із конституційних принципів і загальних засад права (аналогія права).

Отже, принцип законності в адміністративному судочинстві визначається тим, що суд у своїй діяльності при вирішенні справ повинен правильно застосовувати норми матеріального права до конкретних правовідносин, а також тим, що здійснення правосуддя неможливе без додержання норм адміністративного судочинства. Вся діяльність суду підпорядкована чинному законодавству щодо здійснення адміністративного судочинства і здійснюється у визначеному ним процесуальному порядку.

Таким чином, принцип законності в адміністративному судочинстві передбачає вимогу до адміністративних судів розглядати та вирішувати справу у відповідності до Конституції та законів України, суворо дотримуватися норм матеріального і процесуального права [84, с. 251].

Рівність усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом. Принцип рівності перед судом є основою сучасної концепції справедливого правосуддя. Для кожної людини у правовій державі насамперед важливо мати доступ до правосуддя і можливість вільно, швидко, безперешкодно реалізувати право на судовий захист незалежно від належності до певної соціальної групи або інших персональних характеристик особи.

Даний принцип базується, в першу чергу, на ст. 24 Конституції України, яка передбачає, що громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом, не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками [55].

Але незважаючи на закріплення конституційного принципу рівності особи в суспільстві так чи інакше буде зберігатись нерівність соціальних

статусів різних прошарків населення та матеріальна нерівність, оскільки люди нерівні за своїми природними здібностями, хистом, освітою, прагненнями, родом занять, свідомістю тощо. Одночасно з цим ст. 129 Конституції визначає однією з основних засад судочинства рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом. На цьому положенні доцільно акцентувати увагу, оскільки до учасників адміністративного процесу, які змагаються в суді, належать органи державної влади, тобто органи, з якими інші учасники можуть знаходитись у відносинах підпорядкування, тобто за відсутності навіть формальної правової рівності [171, с. 27].

У статті 10 КАС України при деталізації принципу рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом законодавцем акцентується увага на двох аспектах:

- усі учасники адміністративного процесу є рівними перед законом і судом;
- не може бути привілеїв чи обмежень прав учасників адміністративного процесу за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками.

У адміністративному процесі принцип рівності має ряд особливостей, зумовлених природою цього виду судочинства. Враховуючи суб'єктний склад правовідносин, спори в яких розглядає адміністративний суд (суб'єкти владних повноважень – громадяни) і які зумовлюють певну нерівність позивача і відповідача у публічних матеріально-правових відносинах, суд посідає більш активну позицію в судовому розгляді. В адміністративному судочинстві суддя не просто відіграє роль арбітра, а й має вживати всіх заходів щодо вирівнювання процесуальних позицій сторін з метою забезпечення їх реальної рівності перед законом і судом.

При цьому тягар доказування має бути покладено на відповідача, що означає звільнення позивача від доказування протиправності, незаконності

акта, який оскаржується. Обов'язком позивача є доказування факту порушення його прав чи інтересів, настання реальної загрози для його прав чи інтересів, зазначення реальної або можливої шкоди. Адміністративний суд зобов'язаний охороняти права учасників судового адміністративного процесу, пояснювати сторонам та іншим суб'єктам їхні процесуальні права та обов'язки, попереджати про наслідки їх неналежного виконання чи зловживання цими правами [23, с. 183].

Гласність і відкритість адміністративного процесу. Гласність та відкритість адміністративного процесу як принцип адміністративного судочинства тісно пов'язаний з іншими адміністративно-процесуальними принципами. Він або виступає гарантією дії певних принципів адміністративного судочинства, або сам реалізується за допомогою тих чи інших принципів.

Вимога гласного і відкритого проведення судочинства в адміністративних справах зафіксована у ст. 12 КАС України, яка становить загальну норму права. Зміст указаної статті свідчить про високий рівень нормативного узагальнення.

Відповідно до статті 12 КАСУ гласність адміністративного процесу виявляється в тому, що особи, які беруть участь у справі, а також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси чи обов'язки, не можуть бути обмежені у праві на отримання в адміністративному суді як усної, так і письмової інформації щодо результатів розгляду справи. Ніхто не може бути обмежений у праві на отримання в адміністративному суді інформації про дату, час і місце розгляду своєї справи та ухвалені в ній судові рішення. Кожен має право знайомитися в установленому законодавством порядку із судовими рішеннями у будь-якій розглянутій у відкритому судовому засіданні справі, які набрали законної сили. Це право може бути обмежено відповідно до закону в інтересах нерозголошення конфіденційної інформації про особу, державної чи іншої таємниці, що охороняється законом.

Розгляд справ в адміністративних судах проводиться відкрито. Суд ухвалою може оголосити судові засідання або його частину закритими з метою нерозголошення державної чи іншої таємниці, що охороняється законом, захисту особистого та сімейного життя людини, в інтересах малолітньої чи неповнолітньої особи, а також в інших випадках, установлених законом.

Складниками принципів гласності та відкритості адміністративного судочинства можна визначити:

- відкритий, усний судовий розгляд адміністративної справи;
- інформування учасників про дату, час і місце судового засідання, виконання окремих процесуальних дій, хід розгляду справи та прийняті у ній рішення;
- право учасників процесу бути присутніми під час розгляду справи (доступність), право на ознайомлення з усіма матеріалами справи;
- інформування громадськості про право бути присутніми на відкритих засіданнях;
- доступність для громадськості інформації про хід справи і прийняті у ній рішення;
- безпосереднє (у залі судового засідання) та опосередковане (через ЗМІ) сприйняття інформації, право фіксувати її в різний спосіб;
- обов'язок учасників процесу та громадськості дотримуватися порядку судового засідання, виконувати розпорядження головуючого;
- обов'язок суду забезпечити надання та отримання процесуальної інформації, створювати умови для її доступності [85, с. 12.].

Об'єктивна взаємообумовленість та зв'язок принципу гласності і відкритості в адміністративному судочинстві чітко відображується навіть при його співвідношенні з іншими принципами адміністративного процесу.

Наприклад, принцип рівності усіх учасників процесу перед законом і судом обов'язково повинен передбачати надання кожному учаснику процесу право ознайомлюватися з матеріалами справи, тобто безпосередньо залежить

від втілення в судовій практиці принципу гласності та відкритості адміністративного процесу. Реалізація засади гласності та відкритості, таким чином, сприяє не лише всебічному, повному й об'єктивному дослідженню матеріалів адміністративної справи, але й створює учасникам судового процесу реальну можливість для своєчасного та повного здійснення ними прав і обов'язків на будь-якій стадії адміністративного провадження.

Отже, гласний та відкритий розгляд адміністративної справи дозволяє переконатися у тому, чи досліджені всі обставини справи, чи дійсно всі учасники адміністративного процесу є рівними перед законом і судом, чи реалізується в судовому засіданні змагальність сторін тощо [16, с. 45].

Забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішень адміністративного суду. Відповідно до статті 13 КАСУ особам, які беруть участь у справі, а також особам, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси чи обов'язки, забезпечується право на апеляційне та касаційне оскарження рішень адміністративного суду, крім випадків, встановлених цим Кодексом.

Апеляційне провадження є однією із форм контролю за діяльністю судів першої інстанції вищестоящим судом, під час якого суд апеляційної інстанції переглядає за апеляційною скаргою адміністративні справи та судові рішення на предмет правильності застосування судом першої інстанції норм права та встановлення обставин у справі.

При цьому ця стадія адміністративного процесу дозволяє виправляти помилки судів першої інстанції та спрямувати їхню роботу, забезпечуючи правильний і однаковий підхід до застосування норм матеріального і процесуального права, а також має на меті попередити порушення норм права громадянами, організаціями, посадовими і службовими особами.

У переважній більшості випадків судові рішення оскаржує особа, яка бере участь у справі. Разом з тим таким правом наділена й особа, яка не брала участі у справі, але суд вирішив питання про її права, свободи, інтереси чи обов'язки.

Проте особи, які не брали участі у справі, мають право оскаржити в апеляційному порядку лише ті судові рішення, які безпосередньо встановлюють, змінюють або припиняють права або обов'язки цих осіб, або істотно утруднюють реалізацію свобод та ущемляють їхні інтереси.

У відповідності до ст. 211 КАС України право на касаційне оскарження мають сторони та інші особи, які беруть участь у справі, а також особи, які не брали участі в справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси й обов'язки. При цьому оскарженню в касаційному порядку підлягають судові рішення суду першої інстанції після їх перегляду в апеляційному порядку, а також судові рішення суду апеляційної інстанції повністю або частково, крім випадків, передбачених КАС України.

Зокрема, є остаточними та не підлягають касаційному оскарженню ті ухвали суду апеляційної інстанції, які виконуються негайно. Як приклад, негайно виконуються ухвали щодо перегляду постанов суду про:

- присудження виплати пенсій, інших періодичних платежів з Державного бюджету України або позабюджетних державних фондів – у межах суми стягнення за один місяць;
- присудження виплати заробітної плати, іншого грошового утримання у відносинах публічної служби – у межах суми стягнення за один місяць;
- поновлення на посаді у відносинах публічної служби ;
- припинення повноважень посадової особи у разі порушення нею вимог щодо несумісності;
- уточнення списку виборців;
- обмеження щодо реалізації права на мирні зібрання;
- усунення обмежень у реалізації права на мирні зібрання. Негайно також виконуються й ухвали суду апеляційної інстанції щодо перегляду постанов суду, прийнятих у порядку скороченого провадження [50, с. 100].

Обов'язковість судових рішень. В науці процесуального права традиційним є підхід, відповідно до якого обов'язковість судового рішення розглядається як наслідок вступу рішення в законну силу.

Загальнообов'язковість рішення нерозривно пов'язана з його виконавчістю, оскільки лише з виконанням судового рішення досягається мета правосуддя – захист прав та інтересів особи. Обов'язковість рішень суду полягає також і у передбаченій законодавством відповідальності за невиконання судових рішень [167, с. 11].

Обов'язковість рішення суду зумовлена загальнообов'язковістю норми закону, на підставі якого ухвалене рішення. Сторони – позивач і відповідач, отримавши від суду певне вирішення їх спору, зобов'язані підкоритися судовому рішення. Це впливає із самої природи правосуддя, з тієї ролі суду, яку він відіграє як орган держави у сфері захисту й охорони прав та законних інтересів.

Завдяки обов'язковості рішення впливає на волю зобов'язаних суб'єктів і приводить їх поведінку у відповідність до закріплених у законі дозволів та заборон. Але наскільки б не було великим значення цієї властивості, зміст законної сили не обмежується і не може обмежуватися тільки однією обов'язковістю [162, с. 168].

Відповідно до статті 14 КАСУ судові рішення, яким закінчується розгляд справи в адміністративному суді, ухвалюється іменем України. Постанови та ухвали суду в адміністративних справах, що набрали законної сили, є обов'язковими до виконання на всій території України.

Судові рішення в адміністративному судочинстві – це акт правосуддя, ухвалений згідно з нормами матеріального та процесуального права і згідно з конституційними засадами та принципами адміністративного судочинства і є обов'язковим до виконання на всій території України.

Визначальними ознаками, які в першу чергу обумовлюють обов'язковість судового рішення, є його законність та обґрунтованість.

Законним є рішення, ухвалене судом відповідно до норм матеріального права з урахуванням юридичної сили правового акту в ієрархії національного законодавства, що регулює спірні правовідносини, подібні правовідносини (аналогія закону), або за відсутності такого закону - на підставі

конституційних принципів і загальних засад права (аналогія права), принципів верховенства права з урахуванням судової практики Європейського суду з прав людини при дотриманні норм процесуального права.

Обґрунтованим є рішення, ухвалене судом на підставі повно і всебічно з'ясованих обставин в адміністративній справі, підтверджених тими доказами, які були досліджені під час судового розгляду справи (у судовому засіданні, у порядку скороченого чи письмового провадження) з урахуванням вимог статті 70 КАС України щодо належності та допустимості доказів або обставин, які не підлягають доказуванню, та висновки суду про встановлені обставини і правові наслідки є вичерпними [136].

Диспозитивність та офіційне з'ясування всіх обставин у справі. Ці принципи безпосередньо взаємопов'язані з принципом змагальності, що підтверджується їх правове закріплення в одній статті КАСУ. Крім власне принципу змагальності, ст. 11 КАС України регламентує диспозитивність в адміністративному процесі, яка означає можливість у його учасників – сторін, третіх осіб, їх процесуальних представників, органів та осіб, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, вільно розпоряджатись своїми правами щодо предмету спору.

Наприклад, позивач має право змінити підставу або предмет адміністративного позову, збільшити або зменшити розмір позовних вимог, відмовитися від адміністративного позову в будь-який час до закінчення судового розгляду у суді першої інстанції. Позивач також вправі відмовитися від адміністративного позову й у суді апеляційної чи касаційної інстанції до закінчення, відповідно, апеляційного чи касаційного розгляду.

Офіційне з'ясування всіх обставин у справі, як визнається у сучасній юридичній літературі, є принципом адміністративного процесу, протилежним змагальності і притаманним виключно цьому виду процесу. У відповідності із принципом офіційності, суд має дослідити за власною ініціативою важливі для прийняття рішення фактичні обставини правового

спору, врахувати їх під час провадження та встановити їх правдивість. Тобто, поряд із доказовою діяльністю сторін, суд власноруч, за власною ініціативою здійснює певні заходи щодо доказування у справі.

Принцип офіційного з'ясування всіх обставин у справі визнається ще й протилежністю принципу диспозитивності, оскільки певним чином «звужує» можливість сторін вільно розпоряджатись наданими правами щодо предмету спору. Наприклад, у разі відмови позивача від адміністративного позову, визнання відповідачем адміністративного позову або досягнення сторонами примирення суд зобов'язаний перевірити, чи не суперечитиме це закону, чи не порушуватимуться чий-небудь права, свободи, інтереси [105, с. 77].

Таким чином, закріплену законодавцем систему принципів адміністративного судочинства відокремленою статтею необхідно визнати досить зручною і прогресивною формою її вираження. Адже, як відомо, практика викладення принципів того чи іншого виду процесу у процесуальному законодавстві у вигляді окремих статей залишається не досить поширеною.

З огляду на викладену у нормі КАС України систему принципів адміністративного процесу можна визначити характерні її ознаки: численність її елементів – принципів; ієрархічність побудови, тобто розміщення принципів у системі і посідання у ній належного місця має бути чітко обґрунтовано; елементи, які утворюють систему, перебувають у певному взаємозв'язку між собою; взаємодія елементів системи з правовими інститутами та процесуальними положеннями зазначеної галузі права; єдність та цілісність як системи в цілому, так, і її складових – принципів адміністративного процесуального права.

Проте, наведена сукупність її елементів – принципів – в їх єдності та взаємозв'язку ще не розкриває специфічних властивостей загальних засад здійснення правосуддя в адміністративних справах. Адже окремі принципи мають власне, специфічне призначення, по різному регламентують окремі

процесуальні питання, визначають правовий статус учасників публічно-правового спору [109].

Фахівці-практики зазначають, що застосовуючи принцип адміністративного судочинства, недостатньо просто послатися на нього при вирішенні того чи іншого спору, оскільки тоді судові рішення і його мотивування не будуть зрозумілими для осіб, які не знають значення цього принципу. За наявності нормативного положення, що конкретизує принцип, його необхідно застосовувати в судовому рішенні.

Особливість багатьох правил адміністративного процесу, полягає в тому, що при їх формулюванні, не було достатньої емпіричної бази. Подекуди вони стали результатом теоретичного моделювання, запозичень із зарубіжного процесу і не пройшли до цього апробацію у національній судовій практиці. Тому кожного разу, застосовуючи положення Кодексу адміністративного судочинства, потрібно давати їм таке тлумачення, яке б впливало із завдання адміністративного судочинства і максимально відповідало змісту його принципів [21, с. 138].

Звісно, система принципів адміністративного судочинства не обмежується розглянутими нами принципами. В юридичній літературі, наприклад, до них відносять науковість, стадійність, достатність підстав для процесуальних рішень, обов'язок органів судочинства поважати права, законні інтереси та гідність громадян, справедливість тощо. Також виділяють і більш, так би мовити, практичні принципи: організаційна незалежність адміністративних судів, судове керівництво процесом, забезпечення права на захист і доступність такого захисту, повний та всебічний розгляд справи, економічність адміністративного процесу, доступність адміністративного судочинства, юридична визначеність і відкритість судових рішень адміністративних судів, незалежність, безсторонність і професіоналізм суддів адміністративних судів. Але питання виокремлення і нормативного закріплення нових принципів адміністративного судочинства є дискусійним і потребує окремого наукового дослідження.

Досліджуючи питання принципу змагальності в системі принципів адміністративного судочинства, необхідно відзначити, що поєднання змагальної засади адміністративного процесу з рівноправністю сторін у процесі, диспозитивністю забезпечує всі можливості повного і всебічного використання судового захисту прав, свобод та інтересів особи, яка звернулася до адміністративного суду за захистом. Засада змагальності повністю регулює весь процес набуття фактичного матеріалу, необхідного для вирішення адміністративної справи, визначає форми, методи та прийоми дослідження цього матеріалу, регулює дії сторін адміністративного провадження та адміністративного суду щодо збирання та аналізу доказів, послідовності вчинення цих процесуальних дій та їх правові наслідки.

Змагальність сторін полягає у процесі доведення сторонами перед судом своєї позиції у справі (вимог чи заперечень). Змагальність реалізується передусім через доказування, тобто підтвердження сторонами обставин, на які вони посилаються для обґрунтування своїх вимог чи заперечень, доказами. Саме сторонам найкраще відомі обставини у справі, саме вони найкраще знають, якими доказами ці обставини можна підтвердити.

Об'єктивна взаємообумовленість та зв'язок принципу змагальності з принципами адміністративного судочинства чітко відображується при його співвідношенні з останніми.

Так, умовою реалізації принципу змагальності виступає процесуальна рівноправність сторін, оскільки змагатися у відстоюванні своїх суб'єктивних прав і інтересів сторони можуть лише за наявності рівних правових умов із використанням рівних процесуальних засобів.

Окрім того, побудова адміністративного судочинства на основі принципу змагальності дає можливість сторонам і особам, які беруть участь у справі, більш ефективно користуватися правами, що належать їм в адміністративному процесі в силу принципу диспозитивності. Ці принципи пов'язані між собою і мають взаємний вплив один на одного.

Таким чином, принцип змагальності в адміністративному процесі полягає в правах та обов'язках сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, щодо подання доказів та участі в їх дослідженні, а також у змагальній формі процесу, що спрямована на досягнення з'ясування всіх обставин у справі, всебічній перевірці доводів та міркувань учасників адміністративного процесу. Реалізація засади змагальності в адміністративному судочинстві можлива лише при умові дотримання інших принципів здійснення правосуддя в адміністративних справах.

1.2. Поняття змагальності в адміністративному судочинстві

В сучасних умовах державотворення захист прав людини і громадянина, передбачених Конституцією України, визнається головною домінантою в суспільстві, базисом якого є загальнолюдські цінності. В такому сенсі змагальність сторін як конституційна засада судочинства на вітчизняному ґрунті потребує розвитку в контексті демократизації судового процесу та приведення його основ до загальновизнаних правил.

Незважаючи на значну кількість наукових досліджень, проведених вітчизняними і зарубіжними вченими, у теорії і практиці існує багато дискусійних питань щодо реалізації принципу змагальності. Це обумовлює необхідність дослідження та подальшої розробки теоретичних і прикладних складових цієї проблеми на основі напрацювань загальної теорії права, науки конституційного права і судоустрою з урахуванням прагнень України адаптувати національне законодавство до законодавства країн Європейського Союзу.

Конституційний принцип змагальності сторін відповідає положенням міжнародних нормативно-правових актів, зокрема п. 1 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, п. 1 ст. 6 Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (хоча в цих актах даний принцип прямо не формулюється, але впливає із змісту наведених статей).

Європейська конвенція є важливою і надзвичайно впливовою для залучення у правову систему України європейських правових цінностей, які стосуються прав людини і мають високий гуманітарний потенціал. Україна проходить шлях вдосконалення моделі національного судочинства, що є одним із чинників інтеграції нашої країни в європейський правовий простір. Ефективність цього процесу значною мірою залежить від повномасштабного реформування вітчизняної правової системи на основі принципів та стандартів, що сформувалися на загальноєвропейському рівні [140, с. 232].

Змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості тлумачиться як один із основоположних принципів судочинства, що йому притаманні у сферах окремих судових юрисдикцій. Зміст даного принципу закріплюється в процесуальному законодавстві, але суттєвим для забезпечення змагальності є визначення змагального типу судочинства, який характеризується, перш за все, змагальністю сторін [95, с. 366].

Конституційна засада змагальності сторін є самостійним демократичним і процесуальним началом, яке створює сприятливі умови для пошуку істини та прийняття справедливого судового рішення. Під змагальністю розуміється надання суду в письмовій чи іншій матеріальній формі процесуально обґрунтованих відповідей або заперечень проти всіх фактів, доказів і правового обґрунтування обвинувачення (позовних вимог) та обстоювання у встановленому законом порядку своїх або інших (чужих) прав і законних інтересів.

У теоретичному наповненні сутності судового змагання першочергового значення набуває наявність доказової бази, але в сенсі реалізації змагальності сторін є небезпечним її доповнення активною роллю суду, що обумовлена обов'язком встановлення об'єктивної істини в справі. Така активність виявляється в остаточному визначенні предмета доказування, збиранні за власною ініціативою необхідних доказів та в їх дослідженні. Тому суд не повинен збирати докази за власною ініціативою, а в

доказовій діяльності має діяти згідно з наданими повноваженнями. Це свідчить про необхідність консолідації зусиль як суду в процесі, так і сторін в аспекті реалізації ними своїх прав при вирішенні спору. В такому розумінні ознаки змагального судового процесу є наступними: наявність сторін із протилежними матеріально-правовими інтересами; наділення їх рівними процесуальними правами; наявність незалежного суду, який вирішує правовий спір; потреба розмежування прав та обов'язків сторін і суду та належне їх дотримання всіма учасниками судового процесу [76, с. 11].

Ми можемо погодитися з думкою С. В. Луніна, який відзначає, що лише конституційна засада змагальності сторін відіграє таку значущу роль у контролі за всім перебігом подій у судовому процесі. Саме через її втілення у повній мірі реалізуються також інші засади: законність, рівність усіх учасників перед законом і судом, гласність судового процесу, забезпечення апеляційного та касаційного оскарження, тобто ті засади, які притаманні всім без винятку формам судочинства, оскільки сторони зацікавлені у справедливому вирішенні їх правового спору. Таким чином засада змагальності опосередковано, через її контролюючу функцію, є гарантом законності, об'єктивності, неупередженості та повноти судового розгляду справи. Ніяка інша засада не є такою універсальною і всеохоплюючою за своїм змістом та не виконує стільки функцій одночасно. Тому вона заслужено посідає належне місце серед інших основних конституційних засад судочинства [75, с. 5].

Аналізуючи сутність принципу змагальності, необхідно дати визначення поняттю змагальності взагалі. На нашу думку, правові категорії «принцип змагальності» і «змагальність» не являються ідентичними, в зв'язку з чим необхідно більше детально зупинитись на змагальності, як способі організації взаємовідносин суб'єктів, і, зокрема, в адміністративному судочинстві.

Дослідження принципу змагальності як складного соціально-правового явища передбачає аналіз не тільки чинного законодавства, а й вивчення

реального процесу його виникнення, зміни і розвитку. Таким чином, для того щоб глибше розкрити проблему, отримати матеріал для порівняння з сучасним станом здійснення даного принципу, а в підсумку прийти до висновків і теоретичного, і практичного значення, необхідно провести його дослідження з точки зору історичної методології. Цей підхід дозволить простежити виникнення і розвиток принципу змагальності, визначити його значення і основні функції в конкретний історичний період, а також дасть можливість окреслити деякі тенденції його подальшого зміни.

Змагальність не дарма вважається однією з найдавніших форм вирішення правових конфліктів. Але це зовсім не означає, що на початку розвитку державності існували норми, які регламентували хід судової діяльності, форми участі і ній, методи вирішення розбіжностей, що виникали. Джерелом права переважно був звичай як загальнообов'язкове правило поведінки, якого дотримувались силу доцільності, а також традиції і звички, тобто звичай по суті, закріплював саме те, що складалося в результаті багаторічної суспільної практики і відображав спільні юності. Загальнообов'язкового характеру звичаї набували, як правило, в процесі судової діяльності, коли ставали підставою для вирішення спору, або навпаки включалися у законодавчі акти, що являли собою зводи звичаєвого права. Одним з таких звичаїв, що виникли і були закріплені, могла бути і змагальна форма ведення процесу [158, с. 317.].

Судовий процес пройшов довгі часи становлення в нашій державі. Починаючи ще з періоду Руської правди, в Україні існували різні типи судових процесів, зокрема: приватно-позовний, розшуковий, звинувачувальний та змагальний. Приватно-позовний процес (древня форма, наприклад, староруський процес) характеризувався приватним кримінальним переслідуванням, в якому потерпілий сам приймав заходи до захисту своїх прав. При розшуковому процесі істотними рисами є відсутність прав у обвинуваченого і можливості змагання з обвинувачем, тим паче, що для цього процесу характерне злиття в одній особі функції судді, обвинувача і

захисника. Першим кроком до запровадження змагальності став саме звинувачувальний процес [111, с. 3].

І.В. Нікітіна, аналізуючи найважливіше джерело стародавнього права «Руську правду» та інші історичні дані, приходить до висновку, що змагальна (обвинувальна) форма процесу в була найдавнішою, що бере свій початок ще від первісно-общинного ладу і особливо від передувавшого появи держави періоду військової демократії (IX-XI століття), який характеризувався змагальним (обвинувальним) процесом відповідно до звичаїв родового ладу часів військової демократії, але з відомими їх обмеженнями [98, с. 14].

Тому походження поняття «змагальність» в юридичній науці перш за все пов'язують із кримінальною формою судочинства. Воно сягає своїм корінням у далеке минуле і пов'язане з існуванням у світовій юриспруденції інквізиційного (розшуково-слідчого) типу процесу, який характеризувався поєднанням в одному органі держави – суді – функції обвинувачення, захисту і вирішення справи по суті, порушенням прав особистості, тим, що обвинувачений (відповідач у цивільному чи адміністративному процесі) вважався об'єктом процесу, не мав жодних прав, а також катуванням, теорією формальних доказів тощо.

Ідея змагальності, як здається, виникла як його противага. Першим поштовхом до реформування слідчої форми кримінального процесу постала філософія XVIII ст., адже судові помилки, які були зумовлені процесуальними правилами інквізиційного процесу сприяли реформаційному руху в сфері юридичної літератури, законодавства і судової практики. До цього руху активно включилися академії, університети та наукові установи.

Елементи стародавнього судового процесу, такі як, рівноправність учасників змагання, незалежність і самостійність суду, виконання різних напрямів діяльності (обвинувачення, захисту, вирішення спорів) різними суб'єктами, доказування обставин обвинувачення і захист особами, особисто

зацікавленими в цьому, оцінювалися вченими досить позитивно – адже вони сприяли пошуку істини в справі та захисту прав особи.

Але все ж таки, багато авторів схиляються до думки, що поява змагального порядку судового розгляду пояснюється розширенням прав підданих держави і ставленням до цього самої держави. Велику популярність поняття «змагальності» набуває в ХІХ ст. У зв'язку з тим, що в багатьох країнах Європи приймається низка процесуальних законів. У вітчизняній юридичній науці проблематика змагальності вперше почала обговорюватися у зв'язку з підготовкою і проведенням судової реформи 1864 р.

Після прийняття Статутів кримінального та цивільного судочинства, які вперше закріпили термін «судова змагальність», а також права сторін в такому змаганні, в юридичній літературі змагальність стала предметом наукового обговорення і триває до цього часу [26, с. 189.].

Проблема змагальності вельми актуальна в даний час в українському правовому полі. Змагальність отримала конституційне закріплення у вітчизняному законодавстві, в основоположних актах міжнародного права і активно втілюється в життя. Тому ідею змагальності розглядають в якості однієї з найважливіших демократичних засад в процесуальній сфері. Змагальність висловлює загальнолюдську мудрість: істина народжується в суперечці.

Слід зазначити, що змагальність функціонує в різних проявах, сукупність яких дозволяє стверджувати про існування змагального судочинства. Таким чином, вчені не мають єдиного підходу до визначення змагальності, виділяють її окремі елементи, зосереджуючи визначення на структурному поділі учасників процесуальних відносин, розмежуванні їх функцій або переліченні прав сторін, виокремлення повноважень суду. Статус змагальності коливається від заперечення її самостійності до виокремлення змагального типу ведення судового процесу. Вбачається, що змагання виникає з моменту зародження конфлікту, тобто спірних правовідносин. Однак наявність змагання не обов'язково вимагає активних

дій протилежних сторін, адже власне конфлікт може існувати лише для однієї сторони як форма сприйняття дійсності, котра не влаштовує особу. Водночас, інша сторона конфлікту може вчиняти бездіяльність або використовувати конституційну гарантію свободи у власній поведінці, зокрема, щодо наданні суду доказів чи доведення переконливості своєї позиції. Протилежними сторонами конфлікту можуть бути як фізичні, так і юридичні особи, а також суспільний лад, певні правила поведінки, закріплені державою, які ідуть в розріз інтересам особи. Процесуальне ж змагання починається з того моменту, коли поведінка особи починає підкорятися нормативно закріпленій процедурі звернення до суду. Зацікавлена особа, звертаючись до суду з вимогами про захист суб'єктивного права або ж охоронюваного законом інтересу, завжди відображає у своїй заяві елементи спору: суб'єктний склад, предмет, підстава спору та докази, що його підтверджують. Тобто, складаючи позовну заяву з урахуванням положень процесуального кодексу, особа вже протиставляє свою позицію іншому учаснику суспільних відносин, наводить докази відносно своєї правоти, намагається обґрунтувати перед судом перевагу свого інтересу [86, с. 86].

В сучасній юридичній літературі існує багато підходів до визначення поняття «змагальності», і зокрема, в адміністративному судочинстві.

Перш за все слід відзначити, що законодавчого визначення терміну «змагальність» не існує. Тож тлумачення здійснюється відповідно до наукових уявлень дослідників даного явища і правового закріплення в якості принципу в процесуальному законодавстві.

Наприклад С. І. Ожегов дає наступне визначення дієслову «змагальність»: «прагнення перевершити кого-небудь в чому-небудь» [101].

Вперше визначення змагальності в контексті застосування в судочинстві в 1857 році дав М. Планк, що допускав пасивність суду, який не бере участі в зборі доказів, а тільки вирішує спір між сторонами [80, с. 11].

Змагальністю, як вважає професор М. Штефан, визначається весь процес відбору, подання, витребування, залучення тощо фактичного

матеріалу, необхідного для вирішення судом справи. Встановлюються форми, методи і способи дослідження цього матеріалу, процесуальна діяльність суб'єктів доказування, її послідовність і правові наслідки. Утвердження своїх міркувань і оспорування доказів, міркувань та заперечень другої сторони визначають зовнішню форму цивільного процесу, надаючи йому змагального вигляду – боротьби, змагання сторін перед судом. Отже, змагальність характеризується широкою можливістю сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, визначати і використовувати в доказовій діяльності передбачені необхідні процесуальні засоби, фактичні дані й докази, що їх підтверджують [178, с. 33].

О. О. Мохонько стверджує, що змагальність це засада кримінального судочинства, що передбачає розподіл функцій обвинувачення, захисту і вирішення кримінального провадження. Наявність у сторін рівних юридичних можливостей для відстоювання своїх інтересів і є тим базисом і основою, без якої засада змагальності втрачає свій зміст. В основі засади змагальності баються відносини сторін обвинувачення і захисту засновані не на конфлікті і суперечці, а на, скоріше, на конкуренції, або взаємодії протилежних інтересів, застосовуючи філософський закон єдності протилежностей [90, с. 250].

М. Д. Кухар відзначає, що засада змагальності повністю регулює весь процес відбору фактичного матеріалу необхідного для вирішення адміністративної справи, визначає форми методи та прийоми дослідження цього матеріалу регулює дії сторін адміністративного процесу та адміністративного суду щодо збирання та аналізу доказів послідовності вчинення цих процесуальних дій та їх правові наслідки [69, с. 552].

В свою чергу Я. В. Горобцова висловлює думку, що змагальність сторін в адміністративному судочинстві полягає у процесі доведення сторонами перед судом своєї позиції у справі (вимог та заперечень). Змагальність реалізується передусім через доказування, тобто, підтвердження сторонами обставин, на які вони посилаються для обґрунтування своїх вимог

чи заперечень, доказами. Саме сторонам найкраще відомі обставини у справі, саме вони найкраще знають, якими доказами ці обставини можна підтвердити. Водночас сторони, як правило, наводять і правову аргументацію своїх вимог, але суд не зв'язаний цією аргументацією [21, с. 138].

На думку М. І. Пипяка витоки змагальності містяться у певній протилежності матеріально-правових інтересів сторін в процесі. Принцип змагальності визначає їх можливості та обов'язки по доказуванню підстав заявлених вимог і заперечень, відстоюванню своєї правової позиції, поданню доказів та одержанню обґрунтованого й справедливого рішення залежно від результатів доказування. Умовою реалізації принципу змагальності виступає процесуальна рівність сторін, оскільки змагатися у відстоюванні своїх суб'єктивних прав та інтересів сторони можуть лише в однакових правових умовах з використанням рівних процесуальних засобів. Заінтересована особа визначає, коли і як реалізувати право на захист. Саме на стадії звернення до суду починає діяти принцип змагальності сторін. Яскравою ілюстрацією принципу змагальності є встановлене правило доказування, відповідно до якого кожна особа, беручи участь у справі, повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог і заперечень [106, с. 89].

Д. В. Крикливець, наприклад, визначає змагальність як процесуальний режим, який є сукупністю організаційних та функціональних правових положень, що передбачає таку побудову процесу з'ясування обставин кримінального провадження та його вирішення, щоб сторони кримінального провадження та потерпілий могли скористатися достатньою сукупністю процесуальних засобів задля представлення, доказування своїх правових позицій, спростування інших правових позицій, а суд на підставі цього був спроможний законно та справедливо вирішити правовий спір по суті, максимально врахувавши та знайшовши при цьому оптимальний баланс між усіма приватними та суспільними інтересами [60, с. 26].

О. В. Немировська окреслює характерні ознаки та дає своє визначення принципу змагальності сторін, який розуміє як положення, за яким на

сторони покладено обов'язок по доведенню обставин, на які вони посилаються в обґрунтування своїх вимог та заперечень. При цьому діяльність сторін набуває характеру змагання, суттю якого є протиборство [94, с. 8].

Натомість професор В. Сердюк вважає, що змагальність сторін – це встановлена законом можливість реалізації та практичне втілення наданих учасникам судового процесу процесуальних прав при безумовному виконанні покладених на них процесуальних обов'язків на всіх стадіях судового процесу за участю компетентного суду [146, с. 91].

С. О. Ковальчук під принципом змагальності пропонує розуміти сукупність нормативних приписів, що визначають таку побудову кримінального процесу, за якої функції обвинувачення та захисту, відокремлені від функції вирішення справи, виконуються сторонами, наділеними процесуальною рівноправністю (рівністю процесуальних прав, можливостей і засобів) для відстоювання своїх процесуальних інтересів у кримінальній справі, а суд, здійснюючи керівництво судовим засіданням, зобов'язаний забезпечити об'єктивне та неупереджене вирішення справи, створюючи сторонам необхідні умови для реалізації наданих їм процесуальних прав і виконання покладених на них процесуальних обов'язків [44, с. 7].

К. Лисенкова визначає змагальність як безпосередньо закріплене в законі правове положення, яке є основою кримінального провадження і визначає його процесуальну форму та спрямованість діяльності його учасників та передбачає розділення функцій обвинувачення, захисту та правосуддя, рівність процесуальних можливостей сторін, що забезпечується об'єктивністю й неупередженістю суду та свободою оскарження [73, с. 337]

Наприклад, В. П. Козирєва та А. П. Гаврилішин, розглядаючи змагальність міжнародному комерційному арбітражі, розуміють її як це проведення судового процесу, на якому відбувається змагання сторін, тобто боротьба осіб, що беруть участь у судовому процесі. Таке визначення

змагальності дозволяє розглядати її з позиції конкуренції осіб, що беруть участь у справі, якщо їхні самостійні дії ефективно обмежують можливість кожного суб'єкта в однобічному порядку впливати на результат арбітражного розгляду. При цьому конкуренція між особами, які беруть участь у справі, обумовлена, по-перше, їх зацікавленістю в результаті арбітражного розгляду; по-друге, протилежністю матеріально-правових інтересів, тобто сутність змагальної стратегії полягає в тому, що кожен учасник акцентує увагу тільки на своїх проблемах та інтересах [15, с. 121].

Наведені вище теоретичні та практичні підходи до змагальності висвітлюють різні її аспекти, а тому є цінними в плані вивчення цього явища. Змагальність досліджується науковцями у різних іпостасях, а саме як: принцип (засада) судочинства, порядок побудови процесу, сукупність принципів судочинства, інструмент або спосіб дослідження обставин справи та правовий метод забезпечення законності процесуальної діяльності. А це свідчить про багатогранність явища змагальності та необхідність різностороннього підходу до її вивчення. Видається, що неможливо чітко відокремити організаційну та функціональну сторону змагальності, адже щоб забезпечити певний спосіб дослідження обставин справи, спершу необхідно забезпечити функціонування суб'єктів їх дослідження, наділених необхідним для цього процесуальним статусом.

Аналіз юридичної літератури показує, що автори в основному надають великого значення складовим елементам змагальності, а не її визначенню.

В контексті цього, насамперед розглянемо загальноприйняте поняття змагальності, яке розуміється як боротьба сторін при відстоюванні своєї позиції.

Специфіка змагальності полягає в орієнтації людини на дії і якості іншої людини як на міру соціальності, тому в основі змагальності як форми діяльності лежить протиріччя між природно-предметною і соціальною сторонами людської життєдіяльності, що спонукає людину орієнтуватися на іншу людину як носія й виразника соціальності. Змагальні відносини

посідають важливе місце у просторі соціальних відносин, що із урахуванням взаємних напрямів дій суб'єктів соціальної взаємодії характеризуються трьома типами стосунків: конфлікту, співпраці та змагальності. Утворюючись зі співпраці людей, їх кооперації, змагальність за певних умов може перерости у конфлікт. Отже, змагальність посідає проміжне становище між співпрацею та конфліктом і може наближатися як до співпраці, так і до конфлікту, змінюючи відповідно форми вияву: від партнерської змагальності, спрямованої на досягнення спільної мети, до жорсткої конкуренції [81, с. 384].

Що стосується юридичного процесу, яким безперечно є адміністративне судочинство, то змагальність – це боротьба сторін за визнання зайнятої ними позиції в якості істинної. Таким чином, змагальність містить в собі наступні обов'язкові системоутворюючі елементи:

1. Наявність двох і більше суб'єктів з протилежними інтересами. На наш погляд, не можна говорити про наявність змагальності за відсутності сторін, які володіють різними матеріально-правовими інтересами.

Окрім того, що кожний із суб'єктів змагального процесу володіє особливим, властивим тільки йому статусом – статусом сторони, дані суб'єкти від самого початку, до розгляду їх спору в юрисдикційних органах мають різні матеріально-правові інтереси, що в кінцевому результаті підсумку і породжує даний спір. Вбачається, що саме ініціатива осіб, суб'єктивно зацікавлених в результаті справи, являється головною рушійною силою виникнення і розвитку судочинства.

2. Боротьба сторін в рамках окремих юридичних процедур. Без активної участі сторін не можна говорити про наявність змагальності як про правове становище сторін. Змагальність тільки тоді має місце (саме як спосіб організації взаємодії суб'єктів права, а не як принцип), коли відбувається боротьба осіб з протилежними інтересами.

3. Мета змагальності полягає у встановленні зайнятої позиції в якості вірної та істинної. Наявність різних інтересів визначає мету змагальності. Це

встановлення своєї позиції в якості правильної. Ми можемо виділити два способи такого встановлення:

- диспозитивний, коли одна сторона, застосовуючи різні правові прийоми і методи, переконує іншу в наявності єдино вірною правової позиції в суперечці між ними. Інша ж сторона висловлює свою згоду з цією позицією без винесення будь-якого обов'язкового для сторін правового акта;

- імперативний, при якому, незважаючи на те, що сторони самостійно не знайшли методів вирішення свого спору, є винесення уповноваженим юрисдикційним органом правового акту, який має обов'язкову силу для сторін та інших осіб.

Сутність змагальності як засади судочинства полягає в тому, що безперервне намагання довести перед судом правоту своєї позиції існує на будь-якій стадії судочинства та не залежить від суб'єктного складу учасників конкретного засідання, адже ініціююча сторона може навіть не знати відповідача, вимагаючи застосувати заходи забезпечення позову до його подачі або збирати докази за відсутності конкретного підозрюваного, однак це не означає, що суд повинен вирішувати такі питання за особливим порядком, не враховуючи базисні принципи побудови державного ладу, без врахування пріоритетності прав людини перед державними інтересами, співставляючи способи судового захисту, на яких наполягає особа, з інтересами осіб, права яких у такий спосіб можуть бути порушеними [87, с. 31].

Таким чином, встановивши поняття і сутність змагальності як правового узагальнення положень сторін, можна простежити співвідношення поняття змагальності в цьому значенні і самого принципу змагальності. Як було сказано раніше, змагальність – це змагальний спосіб організації взаємовідносин сторін, що володіють різними інтересами, що має на меті встановлення однієї з позицій в якості єдино вірної.

А вже принцип змагальності завжди прямо або опосередковано являє собою нормативну конструкцію, яка закріплює змагальність в якості

необхідного елемента юридичного процесу [172, с. 267]. При цьому даний принцип має місце при реалізації юридичних процедур окремого виду юридичного процесу, незалежно від процесуальних інтересів і способів їх відстоювання, тоді як змагальність, як досліджувана нами теоретико-філософська категорія, настає тільки при наявності всіх її елементів (присутність сторін з різними інтересами, суперечка між ними і спрямованість на встановлення своєї позиції як єдино вірної).

Все це свідчить про те, що змагальність залежить не від її нормативного встановлення, а від моделі її реалізації сторонами. Крім того, якщо дія принципу змагальності спрямована на суд, як орган, який бере на себе обов'язок по здійсненню правосуддя, то змагальність в даному значенні є способом організації взаємовідносин лише сторін між собою. Незважаючи на те, що суд обирає в якості вірної одну з позицій і використовує для цього надані йому повноваження, в самому спорі між сторонами він участі не приймає.

З огляду на те, що сторони спочатку мають різні інтереси, на наш погляд, в якості видів змагальності можна виділити змагальність матеріальну і змагальність процесуальну. Матеріальна змагальність виражається саме у використанні сторонами в своїх доводах різних, часто таких, що породжують протилежні правові наслідки норм. Матеріальна змагальність робить можливим саму наявність спору між сторонами, встановлює цілі такого спору. Процесуальна змагальність виражається, перш за все, в діях сторін, способах встановлення своїх інтересів. Саме одночасна наявність матеріальної та процесуальної змагальності дозволяє нам говорити про наявність змагальності як порядку взаємовідносин сторін.

Більшість дослідників, говорячи про сутність принципу змагальності, вказують лише на діалектичне протистояння сторін. Такий підхід видається вузьким і не може в повній мірі відобразити всі характерні особливості досліджуваного принципу і його сутність. Безперечно, для реалізації в рамках судового процесу принципу змагальності необхідна суперечка між

сторонами. Разом з тим такий спір лежить в основі будь-якого юридичного процесу. Юридичний діалог сторін – невід’ємний елемент не тільки принципу змагальності, але і ряду інших принципів. Принцип змагальності характеризується, перш за все, діями сторін в рамках даного спору, тоді як інші правові інститути зачіпають питання статусу сторін, їх правових позицій тощо.

Вбачається, що сутність змагальності повинна в першу чергу відображати мету правового спору сторін, а не його діяльні ознаки. Для встановлення мети зазначеного спору необхідно визначити цілі здійснення правосуддя в цілому. Метою здійснення правосуддя повинно бути встановлення істини. В зв’язку з цим мета правового спору полягає, перш за все, в тому, щоб установити свою позицію як єдино вірну (істинну). Саме для цих цілей сторони здійснюють ті чи інші змагальні дії або відмовляються від їх здійснення.

Разом з тим, як було зазначено раніше, принцип змагальності як нормативна конструкція філософського поняття змагальності діє незалежно від активності сторін у відстоюванні своєї позиції.

Таким чином, з нашої точки зору, сутність змагальності як принципу полягає в наданні суб’єктам процесуальних відносин, що володіють протилежними процесуальними інтересами, можливості шляхом здійснення дозволених законом процесуальних дій обґрунтувати суду той факт, що зайнята тією чи іншою стороною позиція по справі в силу матеріальних і процесуальних підстав є єдино вірною.

По суті, дія принципу змагальності не може ставитися у залежність від дій сторін. Дослідники суті змагальності часто не приймають до уваги ту обставину, що принцип змагальності, як і будь-який інший принцип, діє в силу його нормативного встановлення, незалежно від форм і способів його реалізації, тоді як змагальність як філософсько-феноменологічна форма взаємодії сторін настає тільки при активній суперечці цих сторін з метою відстоювання своєї позиції.

Визначення сутності принципу змагальності дозволяє перейти до встановлення поняття зазначеного принципу.

Збіг термінів в сфері права зовсім не означає, що однойменні принципи і поняття наповнені одним і тим же змістом. У зв'язку з цим цікаво буде простежити поняття принципу змагальності в деяких галузях юридичного процесу. Зважаючи на те, що принцип змагальності є загальноправовим принципом, в кожній галузі права його структура буде відрізнятися в залежності від предмета окремо взятої галузі.

В рамках кримінального процесу – це така організація судового розгляду, при якій суд, що вирішує справу, відділений від обвинувачення, а захист і обвинувачення здійснюються сторонами, які мають рівні права для відстоювання своєї позиції і спростування позиції іншої сторони, при цьому обвинувачений (підсудний) – сторона, яка користується правом на захист; суд же керує процесом, активно досліджує обставини справи і вирішує саму справу.

Під час провадження в справах про адміністративні правопорушення принцип змагальності виражається також в законодавчому наділенні рівними процесуальними правами і свободами у виборі встановлених законом доказів і засобів доказування осіб, які притягуються до адміністративної відповідальності, потерпілих, їх представників, адвоката, прокурора, представників трудових колективів, що беруть участь в розгляді справи.

У конституційному процесі призначення принципу змагальності дещо відрізняється від судів загальної юрисдикції. Це пов'язано з особливою важливістю предмета розгляду Конституційним Судом України, що передбачає велику відповідальність учасників конституційного судочинства, так як правові наслідки рішень суду впливають і на правове становище осіб, які не брали участі в процесі. Крім того, сама процедура розгляду справ у Конституційному Суді повинна бути зразком справедливості.

В адміністративному судочинстві, зокрема, принцип змагальності полягає в правах та обов'язках сторін та інших осіб, які беруть участь у

справі, щодо подання доказів та участі в їх дослідженні, а також у змагальній формі процесу, що спрямована на досягнення з'ясування всіх обставин у справі, всебічній перевірці доводів та міркувань учасників адміністративного процесу [69, с. 552].

Змагальні засади в цивільному судочинстві являють собою засади особистої автономії сторін. Засади особистої автономії сторін, їх ініціативи та активності при захисті своїх прав та інтересів впливають з самої природи цивільних прав, на захист яких спрямована діяльність суду. Активне втручання суду в доказову діяльність без волі на те сторін протирічить природі цивільних прав та перетворює процес на інквізиційний, що унеможлиблює здійснення правосуддя. Але це не означає, що суд повинен бути простим спостерігачем діяльності сторін по доведенню певного кола фактів, які мають значення для справи. В сучасному стані цивільне процесуальне законодавство передбачає комплекс повноважень суду, які спрямовані на забезпечення змагальності сторін та входять до змісту принципу змагальності [79, с. 203].

Таким чином, вбачається, що принцип змагальності – це закріплена безпосередньо в нормах процесуального права універсальна нормативно-керівна вимога, що забезпечує такий порядок здійснення судочинства, при якому з'ясування судом обставин, що мають значення для справи, здійснюється за допомогою протиставлення суб'єктів процесуальних відносин по доведенню ними обставин, на яких вони засновують свої вимоги і заперечення. При цьому суд, спираючись на принципи незалежності та неупередженості, а також виходячи з норм чинного законодавства і свого внутрішнього переконання, покликаний здійснювати загальне керівництво процесом, сприяти суб'єктам процесуальних відносин з метою вирішення справи по суті.

1.3. Принцип змагальності сторін в адміністративному, господарському, цивільному та кримінальному судочинстві

Конституційна засада змагальності сторін відіграє значущу роль у контролі за всім перебігом подій у судовому процесі. Саме через її втілення у повній мірі реалізуються також інші засади: законність, рівність усіх учасників перед законом і судом, гласність судового процесу, забезпечення апеляційного та касаційного оскарження, тобто ті засади, які притаманні всім без винятку формам судочинства, оскільки сторони зацікавлені у справедливому вирішенні їх правового спору. Таким чином засада змагальності опосередковано, через її контролюючу функцію, є гарантом законності, об'єктивності, неупередженості та повноти судового розгляду справи. Ніяка інша засада не є такою універсальною і всеохоплюючою за своїм змістом та не виконує стільки функцій одночасно. Тому засада змагальності заслужено посідає належне місце серед інших основних конституційних засад судочинства [75, с. 5].

Поняття «змагальність» тісно пов'язане зі словом «змагання», що припускає розгляд справи у формі спору, дискусії, суперництва сторін. Отже змагальне судочинство – це свого роду система розгляду спорів, у котрій конфліктуючі сторони беруть участь в дискусії, змагаючись між собою, висловлюють погляди на всі виникаючі правові питання обов'язковому суб'єкту процесуальних правовідносин – суду, який виносить рішення про обґрунтованість претензій тої чи іншої сторони.

Ця система з'явилась в результаті активності і взаємодії позовників, з одного боку, і суду як органу державної влади, з іншого. В цьому плані принцип змагальності може бути розглянутий як передумова такої активності і взаємодії, як створення умов для участі в процесуальному спорі сторін і співробітництво з судом у встановленні всіх обставин справи, які мали місце в дійсності, з метою точного застосування норм права та юридично значущих обставин справи і, в кінцевому підсумку, вирішення правового спору [158, с. 321.].

Маємо відзначити, що змагальність притаманна не тільки адміністративному судочинству.

Ми можемо погодитись з М.П. Курило, з приводу того, що поняття процесуальних принципів у всіх процесуальних галузях права є за своїм змістом однотипними і мають єдину природу, незважаючи на те, що цивільний та господарський процеси є за своїм змістом приватним правом, а кримінальний та адміністративний процеси – публічним правом. У той же час, якщо принципи всіх чотирьох процесуальних галузей права однаково регулюють судову процедуру на різних її стадіях у питаннях верховенства права, законності, диспозитивності, змагальності, надання доказів, безпосередності, усності тощо, то ми вже можемо говорити про ці принципи як про фундаментальні основи всіх наявних процесуальних галузей права [68, с. 276].

Реалізація конституційного принципу змагальності передбачає його дію в різних видах судочинства. Вбачається доцільним скласти цілісну картину дії цього принципу, його впливу на здійснення правосуддя в цілому.

Зміст і механізм реалізації досліджуваного принципу для окремих видів судочинства розкривається в галузевому процесуальному законодавстві. Безумовно, для кожного виду судочинства існує своя специфіка реалізації принципу змагальності, що відображає природу того чи іншого судочинства та особливості відносин, що впливають з нього.

Оскільки принцип змагальності сторін в адміністративному судочинстві розглядається детально в ході всього нашого дослідження, зупинимось на особливостях принципу змагальності в інших процесуальних галузях права України.

Конституційна засада змагальності сторін – це демократична, процесуальна основа, що створює сприятливі умови для пошуку істини та ухвалення справедливого судового рішення. Загалом змагальність сторін має прогресивний характер, що є очевидним, оскільки вона значно розширює права сторін щодо відстоювання своїх інтересів і, як наслідок, підвищує

об'єктивність суду. Це зумовлено тим, що сутність засади змагальності сторін у судовому процесі у звичайному уявленні полягає в тому, що правовий спір ведуть між собою дві сторони: позивач і відповідач у цивільних правовідносинах та обвинувачення і захист – у кримінальних. За результатами розгляду спору суд має зробити у відповідних судових актах офіційні висновки про те, що стверджуване стороною на підтримку своєї позиції є більше ймовірним, аніж заперечення проти цього. Такий підхід підтримують і вітчизняні науковці, але із наголошенням щодо активної ролі суду в реалізації цієї засади, а отже, і можливого коригуванні поведінки сторін під час змагання у судовому процесі.

Змагальність сторін найбільш повно реалізується у цивільному судовому процесі, де роль держави порівняно з кримінальним процесом є набагато меншою з урахуванням особливостей правовідносин між суб'єктами цивільних відносин [146, с. 87].

При цьому необхідно також звернути увагу, як уже нами зазначалось вище, що законодавчого визначення терміну «змагальність сторін» не існує.

Змагальність в кримінальному судочинстві досліджується науковцями у різних іпостасях, а саме як: принцип (засада) кримінального судочинства, порядок побудови процесу, сукупність принципів судочинства, інструмент або спосіб дослідження обставин справи та правовий метод забезпечення законності процесуальної діяльності. А це свідчить про багатогранність явища змагальності та необхідність різностороннього підходу до її вивчення. Видається, що неможливо чітко відокремити організаційну та функціональну сторону змагальності, адже щоб забезпечити певний спосіб дослідження обставин справи, спершу необхідно забезпечити функціонування суб'єктів їх дослідження, наділених необхідним для цього процесуальним статусом.

Якщо змагальність є способом побудови процесу, то вона в результаті такого системоутворюючого впливу автоматично переходить і у ранг його засади. З іншого ж боку, враховуючи, що сутністю процесуальної діяльності є встановлення за допомогою процесу доказування відповідного кола

юридично значущих обставин, стає зрозумілим, що у змагальному процесі недостатньо лише певної його структурної організації із закріпленням набору принципів, а і не менш важливо, щоб процес без невинувачених зволікань рухався до своєї мети та виконання своїх завдань, запорукою чого є процесуальна форма та гарантії [60, с.23].

Основною ознакою змагальності є наявність рівноправних сторін і незалежного суду, що дає можливість визначити змагальність як форму процесу, під час якого спір рівних сторін вирішується незалежним судом, тобто для змагального процесу характерним є такий правовий статус його головних учасників, який забезпечує виконання функцій обвинувачення, захисту й вирішення справи незалежними суб'єктами.

Змагальність уважали спором, за якою суд розглядає справу за участі сторін – обвинувачення та захисту. У його межах усіма правами сторони користується обвинувачений (підсудний), сторони наділені рівними процесуальними правами, які самі аналізують докази так, як вважають за потрібне; функції сторін відділені від функцій суду, який у судовому розгляді не є стороною. Без чіткого розподілу ключових процесуальних функцій не може йтися про спір рівноправних сторін перед незалежним судом, тобто змагального процесу. Це базисне положення в змагальному типі кримінального процесу є підґрунтям усієї процедури судочинства, а тому порушення цього положення, безсумнівно, тягне за собою порушення принципу змагальності й суттєво звужує права та гарантії сторін на виконання ними своїх функцій.

Змагальність у кримінальному процесі вважають способом взаємодії сторін обвинувачення й захисту, принципом організації їх спільної діяльності, сутність якого полягає в боротьбі протилежностей, тобто на ґрунті протилежних інтересів сторін має місце протиріччя – конфлікт, прояв якого полягає в протистоянні сторін [142, с. 267].

Однією з основних особливостей реалізації принципу змагальності сторін в кримінальному судочинстві є поширення його дії на досудові стадії кримінального процесу.

Проблема реалізації принципу змагальності на досудовій стадії кримінального процесу викликала розбіжність поглядів серед процесуалістів, з огляду на побудову кримінального процесу на умовах, визначених Кримінально-процесуальним кодексом України 1960 року [63]. Одні вчені вважали, що на стадії досудового слідства мають місце окремі елементи змагальності. Ряд авторів заперечували наявність змагальності на досудових стадіях через відсутність чіткого поділу функцій обвинувачення, захисту і вирішення справи. Був зроблений і категоричний висновок, що змагальність і слідство несумісні правові інститути; на етапі порушення справи змагальність відсутня, а у стадії досудового слідства є тільки елементи змагальності. Дехто висував аргументи, що в досудовому слідстві в Україні має місце інквізиційне начало, яке пронизує цю стадію процесу і суперечить засаді змагальності сторін, тому в цій стадії неможливо забезпечити змагальність сторін зі всіма притаманними їй умовами. Ряд авторів допускали наявність принципу змагальності у цій стадії, але обґрунтовують позицію, що принципи змагальності та рівності сторін тут майже не діють [80, с. 64].

Новий Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України) від дня його прийняття і опублікування викликає активну критику, яка посилюється в процесі його практичної реалізації. Одним з головних недоліків Кодексу, вважають неправильну реалізацію конституційного принципу змагальності сторін.

Стаття 129 Конституції України визначає серед основних засад судочинства змагальність сторін та свободу в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості [55].

Це положення відображає одну з корінних ідей правового суспільства, має програмне значення для формування будь-якого галузевого

процесуального законодавства і в першу чергу – кримінального процесуального. Справа в тому, що до прийняття нового КПК України радянський кримінальний процес був цілком розшуковим (слідчим), тобто повністю – як в досудовому, так і судовому провадженні, позбавленим змагальності (хоча чимало юристів намагалися обґрунтувати наявність змагальності в кримінальному процесі по КПК України 1960 року). Тому в період розробки нового КПК стояло завдання втілення в нього конституційної вимоги змагальності сторін.

Конституційний сенс положень про те, що судочинство здійснюється на засадах змагальності полягає в наступному. Дана норма віднесена до розділу VIII Конституції України, який називається «Правосуддя». Вже одного цього достатньо, щоб стверджувати, що під судочинством Основний Закон має на увазі суто судову діяльність. Крім того, говорячи про судочинство, Конституція не поділяє його на галузі. Значить, по-перше, змагальність є обов'язковою властивістю будь-якого виду судочинства, а по-друге, незалежно від того, є чи ні у окремій процесуальній діяльності досудове провадження, її судова частина, у всякому разі, повинна бути змагальною. Що ж стосується досудового провадження, то в Конституції України немає вказівки на те, що принцип змагальності розповсюджується і на нього, зокрема на досудове розслідування кримінальних проваджень. Разом з тим в Конституції України немає і заборони на розширення сфери дії принципу змагальності на досудове провадження.

Вимога змагальності визнана принципом кримінального судочинства та сформульована в ст. 22 КПК України: «кримінальне провадження здійснюється на основі змагальності, що передбачає самостійне обстоювання стороною обвинувачення і стороною захисту їхніх правових позицій, прав, свобод і законних інтересів засобами, передбаченими цим Кодексом» [62]. Для розуміння того чи поширюється дія принципу змагальності на досудові стадії процесу необхідно звернутись до самого визначення «кримінального провадження».

Відповідно до п. 10 ч. 1 ст. 3 КПК України, кримінальне провадження – досудове розслідування і судове провадження, процесуальні дії у зв'язку із вчиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність [62]. А це означає, що змагальність проголошена в КПК України принципом всього кримінального процесу, тобто не тільки в частині судових, а й досудових його стадій.

Розширення дії змагальності на досудові стадії кримінального процесу є концептуальним підходом законодавця до форми вітчизняного кримінального процесу.

У кримінальному провадженні статус сторін отримали як обвинувачення, так і захист (п. 19 ч. 1 ст. 3 КПК України). Але слід відзначити, що на початку досудового розслідування, змагальної діяльності немає, як немає її в тій частині досудового розслідування, де ще не повідомлено про підозру. З цього випливає, що, хоча змагальність і оголошено в усьому кримінальному провадженні, проти в значній його частині цей принцип фактично не діє.

Предметом змагальності на стадії досудового провадження є вирішення на досудових стадіях кримінально-процесуального конфлікту, що виник між протилежними сторонами процесу, щодо кримінально-правового спору в межах кримінальних процесуальних правовідносин. Наявність цього конфлікту зумовлена передбаченою різницею процесуальних функцій, які здійснюють представники сторін обвинувачення і захисту на стадії досудового розслідування [13, с. 57].

Ми можемо погодитись з думкою М.І. Мокрицької про те, що за змістом ст. 22 КПК України, яка встановлює право сторони захисту збирати докази на досудовій стадії, кримінальне провадження в Україні мало будуватися за англосаксонським типом. Проте усі наступні положення КПК України, які так чи інакше по суті є механізмом реалізації принципу змагальності, свідчать, що це зовсім не так. Насправді українська модель змагальності виявилася не схожою на жоден тип. Реальної змагальності між

стороною обвинувачення і стороною захисту на стадії досудового розслідування не існує. Водночас збирання доказів на судовій стадії кримінального провадження є швидше винятком, аніж правилом, і суд у цьому процесі фактично позбавлений ініціативи [89, с. 112].

Цим питанням задається також і М.А. Овакімян, який звертає увагу на те, що як можна говорити про змагальність, якщо слідчий, звернувшись до слідчого судді з клопотанням, має право уже через 6 годин отримати рішення щодо такого поданого клопотання, а слідчий суддя зобов'язаний останньому надати рішення у такий строк, а сторона захисту і близько в такий строк не може отримати відповідь, а до слідчого судді спочатку взагалі не може звернутись.

Сторона захисту, щоб її клопотання розглянули, спочатку повинна подати клопотання до слідчого або прокурора, слідчий або прокурор на протязі трьох днів розглядають такі клопотання, згідно зі ст. 221 КК України, і дають відповідь. А до слідчого судді сторона захисту може звернутись лише щодо оскарження такої відповіді слідчого чи прокурора, мова йде про відмову в задоволенні клопотання про проведення слідчих (розшукових) або негласних слідчих (розшукових) дій. І вже потім слідчий суддя на протязі трьох днів розгляне дану скаргу [100, с. 267].

Отже можна констатувати, що законодавчо закріплений принцип змагальності має низку проблем щодо його практичної реалізації, які виникають у процесі дослідження доказів. Це, перш за все, підтверджується і виявляється у закріплених кримінальним процесуальним законом неоднакових умовах сторони обвинувачення та захисту в реалізації процесуальних механізмів збору доказів, саме за яких сторона захисту обмежена в реалізації її права на отримання всіх можливих доказів доведення невинуватості особи, обстоюванні своєї позиції, захисті прав, свобод та законних інтересів підзахисного, що зрештою призводить до певної асиметрії у формуванні позицій виправдувального характеру на користь обвинувальних [32, с. 173].

Аналіз організації та функціонування цивільного судочинства на основі змагальності має велике значення для вирішення питання про напрямки розвитку цього принципу у всіх стадіях цивільного процесу.

Принцип змагальності – один з основоположних принципів цивільного процесуального права – створює сприятливі умови для з'ясування всіх обставин, які мають істотне значення для справи і винесення судом обґрунтованого рішення.

Принцип змагальності відноситься до числа гарантій правосуддя, який одночасно слугує також інструментом захисту особи.

Будучи дуже ёмкою засадою судочинства, змагальність одночасно виступає як спосіб дослідження і оцінки доказів, спосіб відстоювання учасниками процесу своїх чи делегованих інтересів і спосіб реалізації трьох самостійних процесуальних функцій: обвинувачення, захисту, вирішення справи.

Принцип змагальності в цивільному судочинстві виходить з протилежності юридичних інтересів сторін, що обумовлює необхідність змагання між ними в цивільному процесі. Кожна сторона має на меті домогтися сприятливого для себе судового рішення і тому зобов'язана довести і обґрунтувати свої вимоги і заперечення у відстоюванні своєї правової позиції при захисті порушених прав і законних інтересів.

Відповідно до цивільного процесуального законодавства, яке діяло до 2004 року, принцип змагальності замінювався принципом об'єктивної істини, згідно з яким суд був зобов'язаний не обмежуватись наданими сторонами доказами та вживати всіх передбачених законом заходів щодо встановлення дійсних обставин справи, тобто збирати докази за власною ініціативою.

Проте Законом України від 2 лютого 1996 року «Про внесення змін і доповнень до Цивільного процесуального кодексу України» [114], ще до прийняття Конституції України, яка закріпила змагальність сторін як основну засаду судочинства, до Цивільного процесуального кодексу 1963 р. [170] було внесено зміни та запроваджено розгляд і вирішення цивільних справ на

засадах змагальності. Водночас суд зобов'язаний був вживати передбачених законом заходів до всебічного, повного і об'єктивного з'ясування обставин справи, роз'яснювати особам, які беруть участь у справі, їх права та обов'язки і сприяти у здійсненні їх прав. Обов'язок доказування і подання доказів було покладено на сторони, а суд лише мав сприяти в їх витребуванні, коли у сторін були труднощі в цьому.

Після «малої» судової реформи 2001 р. обов'язок суду вживати передбачених законом заходів до всебічного, повного і об'єктивного з'ясування обставин справи, як активна сторона принципу змагальності, було замінено обов'язком зберігати об'єктивність і неупередженість та створювати умови для всебічного і повного дослідження обставин справи [57, с. 119].

За чинним Цивільним процесуальним кодексом України цивільне судочинство здійснюється на засадах змагальності сторін; сторони та інші особи, які беруть участь у справі, мають рівні права щодо подання доказів, їх дослідження та доведення перед судом їх переконливості; кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень. Роль суду полягає в сприянні всебічному і повному з'ясуванню обставин справи: роз'ясненні особам, які беруть участь у справі, їх прав та обов'язків, попередження наслідків вчинення або не вчинення процесуальних дій і сприяння здійсненню їхніх прав [169].

Закріпивши принцип змагальності одним із основних у цивільному судочинстві, законодавець, з одного боку, надав сторонам та іншим особам, які беруть участь у справі, широкі можливості у використанні своїх правомочностей (рівність щодо подання доказів, їх дослідження та доведення перед судом їх переконливості), з другого, – тим самим поклав додаткові обов'язки по доведенню тих обставин, на які вони посилаються як на причину своїх вимог або заперечень на підставі наданих доказів. Однак доказ сам по собі, об'єктивно існуючи в пасивному стані, ще не набуває таких властивостей, за яких саме йому буде надана перевага. Для цього важлива

активна участь усіх учасників процесу як осіб, які беруть участь у справі – сторін, третіх осіб, їх представників, так і інших учасників, головною метою участі яких є допомога у встановленні фактичних обставин справи і відповідно позицій тієї чи іншої сторони. Кожний із учасників відіграє важливу роль при здійсненні цивільного судочинства: позивач, відповідач, представники – здійснення права на судовий захист; свідки – повідомлення про відомі їм обставини, які мають значення для справи; особа, яка надає правову допомогу – надання правової допомоги фахівцем у галузі права [71, с. 31].

Аналіз сучасного вітчизняного законодавства щодо стану змагальності дозволяє зробити висновок, що принцип змагальності функціонує в справах позовного провадження та містить у собі такі елементи:

- право сторін брати участь у процесі особисто та через представника;
- право та обов'язок сторін на обґрунтування вимог і заперечень;
- право та обов'язок подання доказів особами, які беруть участь у справі позовного провадження;
- право заявляти клопотання;
- право та обов'язок подання нових доказів до суду апеляційної інстанції;
- право та обов'язок подання до суду, який розглядає рішення суду у зв'язку з нововиявленими обставинами доказів, що підтверджують наявність цих обставин;
- обов'язок суду по реалізації певних повноважень по забезпеченню змагальності сторін (вказівки, інструктивні та забезпечувальні повноваження).

Виходячи з вищезазначених елементів принципу змагальності, основними загальними правилами сучасної вітчизняної змагальності, яка покладена в підставу сучасної моделі цивільного судочинства, в Україні щодо справ позовного провадження є:

- докази подаються сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі, а також можуть бути витребувані судом, але не інакше, як за їх клопотаннями;
- суд позбавлений права за своєю ініціативою збирати докази по справі;
- суд не може обмежувати матеріальні та процесуальні права сторін; рішення по справі ухвалюється на підставі наданих сторонами доказів, а також за клопотанням осіб, які беруть участь у справі. В підставу судового рішення можуть бути покладені факти, які не потребують доказування (визнані, преюдиціальні, презюмовані, загальновідомі);
- суд не може вийти за межі заявлених позовних вимог [79, с. 202].

Слід відзначити, що в цивільному судочинстві, з точки зору судової практики, найбільш проблемним видається питання дотримання судами принципу змагальності, передусім – виконання судами своїх передбачених нормами процесуального законодавства обов'язків щодо створення умов для реальної змагальності сторін, щодо сприяння всебічному і повному з'ясуванню обставин справи, сприяння здійсненню прав сторін у випадках, встановлених ЦПК України. Порухення судами нижчих інстанцій цих обов'язків часто стають підставами скасування або зміни рішень у судах вищих інстанцій [72, с. 133].

Цивільний процес в Україні не є суто змагальним у його чистому вигляді, коли суд відіграє пасивну роль. Змагальна форма цивільного процесу можлива лише за активної ролі суду, який так чи інакше повинен надавати процесуальну допомогу особам які беруть участь у справі.

Українські реалії свідчать про те, що далеко не кожна особа, яка є стороною, третьою особою у справі, може дозволити собі діяти в процесі через представника, тому у цивільному процесі нашої країни роз'яснення судом, зокрема змагальних прав, сприяння у витребуванні доказів тощо, - дійсно актуальні та важливі процесуальні дії [25, с. 57].

Ми можемо погодитись з думкою деяких науковців про те що, запроваджена в національне судочинство модель змагальності часом створює перешкоди для виконання судами правосудних цілей, що в першу чергу стосується цивільного судочинства. Починати варто з найголовнішого – правильного визначення завдань відповідного виду судочинства. І саме цими завданнями має бути «обтяжений» кожний суддя. Наприклад, для цивільного судочинства завданням суду має бути правильний і своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ – спорів про право, інших вимог і правових питань цивільної юрисдикції з метою усунення правового конфлікту, зумовленого порушенням цивільної процесуальної діяльності, та здійснення ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів суб'єктів матеріальних правовідносин. При цьому для реалізації мети цивільного судочинства суд зобов'язаний вжити всіх необхідних і достатніх заходів щодо встановлення фактичних обставин, що мають значення для правильного вирішення справи, та застосувати ефективний спосіб захисту порушеного права чи охоронюваного законом інтересу або вжити інших дієвих заходів відповідно до закону, спрямованих на вирішення заявлених вимог. Якщо під час розгляду справи буде встановлено, що спосіб захисту порушеного права або інші примусові заходи, які просить суд застосувати заявник, не відповідають характеру спірних правовідносин сторін та/або виявляться неефективними та не призведуть до усунення правового конфлікту, суд зобов'язаний обговорити це питання у судовому засіданні та застосувати такий спосіб захисту, який є адекватним змісту порушеного права, характеру порушення та наслідкам, які це порушення потягло за собою, або ж інші заходи, що здатні ліквідувати несприятливі наслідки та ефективно вирішити заявлені вимоги. Суд має вжити всіх передбачених законом заходів, щоб захистити порушені органом влади права особи, в тому числі збирати докази з власної ініціативи, виходити за межі вимог сторін тією мірою, наскільки це необхідно для повного захисту прав особи [56, с. 22].

Активні повноваження суду здійснюються в рамках процесуального пізнання. Вони не кореспондують процесуальним правам сторін, іншим учасникам процесу в сфері доказування. Але не будь-які повноваження в рамках процесуального пізнання можна відносити до категорії активного повноваження суду.

Щодо активних повноважень суду в процесі доказування, то видається, що тенденція все ж таки має просуватися до посилення ролі суду щодо збирання доказів. Однак нині не можна говорити про абсолютний перехід від змагального до інквізиційного процесу, а тільки про закріплення за судом ширших повноважень суду у процесі доказування, однак з передбаченими все-таки межами здійснення таких повноважень. Оскільки особливістю цивільного судочинства є те, що, маючи за головну мету захист приватного інтересу, воно водночас охороняє і публічний інтерес. Саме це визначає специфіку процесуального становища органу, що здійснює правосуддя з цивільних справ [17, с. 81].

Присутня змагальність також і господарському судочинстві. Переносячи загальне наукове значення принципів на принципи господарського процесуального права, можна визначити ці принципи як такими, на яких ґрунтується механізм правового регулювання процесуальних відносин, які знаходяться у певному взаємозв'язку, зумовленому різними факторами. Принципи господарського процесуального права виявляються як в окремих нормах загального змісту, так і в процесуальних нормах, які містять гарантії реалізації на практиці загальних правових приписів.

Зміст цих принципів виражено й закріплено в Законі України «Про судоустрій і статус суддів» та Господарському процесуальному кодексі України. Кожний з цих принципів знаходить своє закріплення та вираження, як правило, не в одній, а в декількох правових нормах і найчастіше в процесуальних, які характеризують зміст даного принципу. Виконання завдань господарського судочинства залежить від правильного застосування

господарським судом норм матеріального й процесуального права [144, с. 29.]

До таких принципів законодавець відносить, безперечно і принцип змагальності. Господарський процесуальний кодекс визначає, що судочинство у господарських судах здійснюється на засадах змагальності. Сторони та інші особи, які беруть участь у справі, обґрунтовують свої вимоги і заперечення поданими судом доказами. Відповідно до даного принципу сторонам у господарському процесі забезпечуються широкі можливості у захисті своїх права та законних інтересів, а господарський суд створює сторонам та іншим особам, які беруть участь у справі, необхідні умови для встановлення фактичних обставин справи і правильного застосування законодавства [24].

Змагальність – це принцип судочинства, згідно якого суд вирішує спір на основі змагання самих сторін, доведення самими зацікавленими в результаті справи особами своєї правоти, наведення аргументів і доведення своєї позиції в обґрунтування матеріально-правових вимог шляхом використання як документального доказування, так і логіко-правового (тлумачення правових норм).

Принцип змагальності необхідно розглядати як конкуренцію осіб, які беруть участь у справі, коли їх дії дозволяють їм ефективно відстоювати свою позицію і обмежують можливість кожної з цих осіб однобічно впливати на результат судового розгляду при активній ролі суду, який наділений функціями здійснення правосуддя, керівництва та управління процесом.

Змагальність в господарському процесі передбачає, що сторони мають право наводити юридичні факти, які обґрунтовують їх вимоги й заперечення, а також надавати докази на підтвердження цих фактів. Вони мають право знати аргументи, вимоги і заперечення іншого учасника спору, знайомитися з матеріалами справи, висловлювати з їх приводу свої аргументи, брати участь в обговоренні зібраних у справі доказів, їх перевірці, заявляти у

зв'язку з цим різні клопотання, ставити одне одному та іншим учасникам процесу запитання.

Зазначений принцип тісно пов'язаний з процесуальною рівністю сторін і забезпечує повноту фактичного й доказового матеріалу, наявність якого є важливою умовою з'ясування обставин справи. Засади змагальності передбачають:

- залежність дій суду від вимог позивача й заперечень відповідача, суд вирішує справу в обсязі вимог, заявлених сторонами;
- можливість вільного використання засобів доказування;
- право кожної сторони доводити факти, які обґрунтовують її вимоги та заперечення;
- можливість надання сторонами додаткових доказів на пропозицію господарського суду [20, с. 22].

Принцип змагальності у господарському суді впливає на весь процес формування і дослідження фактичного матеріалу, необхідного для розгляду справ, визначає дії сторін та інших учасників процесу зі збору й дослідження доказів, послідовність здійснення цих дій і їх правові наслідки, роль судді у даному процесі.

Принцип змагальності передбачає: залежність дій суду від вимог позивача і заперечень відповідача, суд вирішує справу в обсязі вимог, заявлених сторонами; можливість вільного використання засобів доказування; право кожної сторони доказувати факти, вимоги, що обґрунтовують її, і заперечення; можливість подавати сторонами додаткові докази за пропозицією господарського суду. Якщо вести мову про апеляційне і касаційне провадження у господарському суді, то тут помітно переважає змагальність у вигляді дискусії на підставі доказів, які є у матеріалах справи. Якщо змагання буде здійснюватися вказаним способом, то сторони зберігають певний вплив на суд, але, як наголошувалося в літературі, результативність їх дій при перевірці законності прийнятого вже у справі рішення набагато слабкіше, ніж при розгляді суті спору, де є ширші

можливості у використанні доказів. Таким чином, принцип змагальності, як і принцип диспозитивності, реалізується в апеляційній і касаційній інстанціях обмежено [99, с. 178].

Визначаючи закріплення цього принципу як позитивне й прогресивне явище, слід відзначити непослідовність законодавця у вирішенні цього питання, яку можна пояснити недоліками законодавчої техніки. У класичному розумінні принцип змагальності означає, що суд не повинен зі своєї ініціативи збирати докази на користь тієї чи іншої сторони у разі, коли доказів, наданих сторонами, недостатньо для вирішення спору, а має розглядати справу за наявними доказами. Проте, наприклад, ст. 38 Господарського процесуального кодексу України зобов'язує суд витребувати від підприємств та організацій незалежно від їх участі у справі документи й матеріали, необхідні для вирішення спору. Очевидно, що витребування подібних доказів є можливим лише за клопотанням сторін у випадках, коли сторони з різних причин неспроможні подати ті чи інші докази. Витребування доказів може мати місце за ініціативою сторін або прокурора, але не з ініціативи господарського суду.

Виходячи з вище наведеного, можемо зазначити, що в Україні наразі необхідні зміни процесуального законодавства, зокрема, що стосується реалізації принципу змагальності сторін. Зокрема, Президентом України як невідкладний був внесений до Верховної Ради проект Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу та Кодексу адміністративного судочинства та інших законодавчих актів» (законопроект № 6232 від 23.03.2017 року).

У запропонованих проектах переважна більшість процесуальних повноважень суду переглянута виходячи з принципу виконання судом у цивільному та господарському процесах виключно ролі арбітра і ніколи – слідчого. Докази, включаючи висновки експертів, подаються сторонами; суд

витребує докази і призначає експертизу лише у визначених законом випадках.

Так, наприклад стаття 12 проекту Цивільного процесуального кодексу України визначає, що цивільне судочинство здійснюється на засадах змагальності сторін; учасники справи мають рівні права щодо здійснення всіх процесуальних прав та обов'язків; кожна сторона повинна довести обставини, які мають значення для справи і на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень; кожна сторона несе ризик настання наслідків, пов'язаних із вчиненням чи невчиненням нею процесуальних дій.

Суд, зберігаючи об'єктивність і неупередженість:

- керує ходом судового процесу;
- сприяє врегулюванню спору шляхом досягнення угоди між сторонами;
- роз'яснює у випадку необхідності учасникам судового процесу їх процесуальні права та обов'язки, наслідки вчинення або невчинення процесуальних дій;
- сприяє учасникам судового процесу в реалізації ними своїх прав;
- запобігає зловживанню учасниками судового процесу їх правами та вживає заходів для виконання ними їх обов'язків [113].

Ідентичні засади містить і запропонована ст. 14 проекту Господарського процесуального кодексу.

Що стосується адміністративного судочинства, то автори законопроекту положення щодо змагальності пропонують залишити без змін.

В законопроекті пропонується закріпити механізм пасивної організації ведення судом як цивільного, так і господарського процесу, з чим не зовсім можна погодитись. Суд має бути наділений ініціативою вживати заходи щодо виявлення дійсних обставин справи та пошуку доказів. Навіть у КАС України закріплено норму про те, що суд вживає передбачені законом заходи, необхідні для з'ясування всіх обставин справи, у тому числі щодо виявлення та витребування доказів з власної ініціативи, він також повинен

запропонувати особам, які беруть участь у справі, подати докази або з власної ініціативи витребувати докази, яких, на думку суду не вистачає. Недоліком наведеної норми є лише те, що вона сформульована імперативно і встановлює обов'язок вчиняти перераховані дії, що певною мірою повертає судочинство до «слідчих», «інквізиційних» методів радянського періоду. Тому в господарському судочинстві цю проблему бажано було вирішити, наприклад, не лише шляхом встановлення обов'язку суду створювати сторонам та іншим особам, які беруть участь у справі, необхідні умови для встановлення фактичних обставин справи, а й надання права вживати заходи щодо виявлення та витребування доказів з власної ініціативи. Це може підвищити ефективність судового встановлення істини [28].

Можемо погодитися з думкою А. Ткаченка, про те що у проекті Господарського процесуального кодексу слід запровадити таке нормативне визначення принципу змагальності, за яким господарський суд буде зберігати незалежність, об'єктивність і неупередженість, здійснюватиме правосуддя в судовому процесі, сприятиме особам, які беруть участь у справі, у врегулюванні спору шляхом досягнення угоди й реалізації такими особами прав, передбачених кодексом. А в разі необхідності господарський суд матиме право вживати заходів, передбачених кодексом, щодо виявлення та витребування доказів за своєю ініціативою. Суд буде наділений ініціативою, спрямованою на виявлення реальних обставин справи в судовому провадженні.

Однак, проблему змагальності не розв'язати однією зміненою нормою. Її вирішення можливе лише за рахунок комплексного підходу до змін до ГПК, з урахуванням порядку та способу реалізації судом засобів сприяння сторонам, а також необхідності витребування доказів за ініціативою суду, що надасть реальний шанс для встановлення істини в процесі [14].

Завершуючи розгляд даного питання, можемо зазначити, що принцип змагальності в різних видах процесу має певні особливості. У цивільному, кримінальному, адміністративному та господарському судочинстві сторони

змагаються з приводу фактичних обставин, що мають значення для вирішення справи, та юридичної кваліфікації даних обставин. При цьому вони відповідальні лише за фактичне обґрунтування своєї позиції. Питання права суд вирішує самостійно. Незважаючи на те, що особи, які беруть участь у справі, мають право, а в ряді випадків зобов'язані давати правове обґрунтування своїх вимог і заперечень, суд не пов'язаний їх доводами.

Вбачається що найбільш повно принцип змагальності реалізується в цивільному судочинстві, в якому сторони та інші особи, які беруть участь у справі, мають рівні права щодо подання доказів, їх дослідження та доведення перед судом їх переконливості, кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень. Певні дискусії існують в кримінальному судочинстві, особливо що стосується розповсюдження принципу змагальності сторін на досудові стадії кримінального процесу. В адміністративному судочинстві головною особливістю реалізації принципу змагальності є те, що однією з сторін публічно-правових відносин, як правило є, орган публічної влади, на який і покладається обов'язок доказування, а також активна роль суду в цьому процесі. Змагальність в господарському процесі вирізняється тим, що сторонам забезпечуються широкі можливості у захисті своїх права та законних інтересів, а господарський суд створює сторонам та іншим особам, які беруть участь у справі, необхідні умови для встановлення фактичних обставин справи і правильного застосування законодавства. Таким чином на суд не покладається обов'язок активного вживання заходів щодо збирання доказів на підтвердження фактичних обставин справи.

Висновки до першого розділу

1. Виокремлено функції принципів адміністративного судочинства: регулювання суспільних відносин, що виникають при розгляді судами адміністративних справ; сприяння систематизації процесуального законодавства, що регламентує порядок здійснення адміністративного

судочинства; мають основоположне значення для тлумачення норм і заповнення прогалин у правовому регулюванні адміністративного судочинства, забезпечення логічної побудови інституту адміністративного судочинства; слугування ефективному захисту та відновленню прав громадян, порушених суб'єктами владних повноважень та їх посадовими і службовими особами.

2. Визначено, що характерними ознаками законодавчої системи принципів адміністративного судочинства є наступні: численність її елементів – принципів; ієрархічність побудови, тобто розміщення принципів у системі і посідання у ній належного місця має бути чітко обґрунтовано; елементи, які утворюють систему, перебувають у певному взаємозв'язку між собою; взаємодія елементів системи з правовими інститутами та процесуальними положеннями зазначеної галузі права; єдність та цілісність як системи в цілому, так, і її складових – принципів адміністративного процесуального права.

3. Констатовано, що головною особливістю реалізації принципу змагальності в адміністративному судочинстві є його безпосередній взаємозв'язок з принципами диспозитивності та офіційного з'ясування всіх обставин у справі, що підтверджується їх правовим закріпленням в одній статті КАС України. Поєднання змагальної засади адміністративного процесу з рівноправністю сторін у процесі, диспозитивністю забезпечує всі можливості повного і всебічного використання судового захисту прав, свобод та інтересів особи, яка звернулася до адміністративного суду за захистом. Засада змагальності повністю регулює весь процес набуття фактичного матеріалу, необхідного для вирішення адміністративної справи, визначає форми, методи та прийоми дослідження цього матеріалу, регулює дії сторін адміністративного провадження та адміністративного суду щодо збирання та аналізу доказів, послідовності вчинення цих процесуальних дій та їх правові наслідки.

4. З'ясовано, що законодавчого визначення терміну «змагальність» не існує. Тож тлумачення здійснюється відповідно до наукових уявлень дослідників даного явища і правового закріплення в якості принципу в процесуальному законодавстві. Вбачається, що принцип змагальності – це закріплена безпосередньо в нормах процесуального права універсальна нормативно-керівна вимога, що забезпечує такий порядок здійснення судочинства правосуддя, при якому з'ясування судом обставин, що мають значення для справи, здійснюється за допомогою протиборства суб'єктів процесуальних відносин по доведенню ними обставин, на яких вони засновують свої вимоги і заперечення. При цьому суд, спираючись на принципи незалежності та неупередженості, а також виходячи з норм чинного законодавства і свого внутрішнього переконання, покликаний здійснювати загальне керівництво процесом, сприяти суб'єктам процесуальних відносин з метою вирішення справи по суті.

5. Виокремлено обов'язкові системоутворюючі елементи змагальності в адміністративному судочинстві: наявність двох і більше суб'єктів з протилежними інтересами; боротьба сторін в рамках окремих юридичних процедур; мета – встановлення зайнятої позиції в якості вірної та істинної.

6. Виокремлено особливості реалізації принципу змагальності в різних процесуальних галузях. Вбачається що найбільш повно принцип змагальності реалізується в цивільному судочинстві, в якому сторони та інші особи, які беруть участь у справі, мають рівні права щодо подання доказів, їх дослідження та доведення перед судом їх переконливості, кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень. Певні дискусії існують в кримінальному судочинстві, особливо що стосується розповсюдження принципу змагальності сторін на досудові стадії кримінального процесу. В адміністративному судочинстві головною особливістю реалізації принципу змагальності є те, що однією з сторін публічно-правових відносин, як правило є, орган публічної влади, на який і покладається обов'язок доказування, а також активна роль суду в

цьому процесі. Змагальність в господарському процесі вирізняється тим, що сторонам забезпечуються широкі можливості у захисті своїх прав та законних інтересів, а господарський суд створює сторонам та іншим особам, які беруть участь у справі, необхідні умови для встановлення фактичних обставин справи і правильного застосування законодавства. Таким чином на суд не покладається обов'язок активного вживання заходів щодо збирання доказів на підтвердження фактичних обставин справи.

РОЗДІЛ II

ЗМАГАЛЬНІ СТОРОНИ У АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ

2.1. Характеристика змагальних сторін в адміністративному судочинстві

Розбудова державності України відбувається у надзвичайно складних умовах, і усвідомлення цінності людини, її прав і свобод, а також формування сприйняття суспільством держави як демократичної правової структури має бути покладено в основу цього процесу. Діяльність адміністративних судів, чиє першочергове завдання полягає у забезпеченні захисту прав, свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин, має стати гарантом дотримання законності у цій сфері.

Ефективність діяльності адміністративних судів безпосередньо залежить від досконалості процесуальних норм, передусім тих, що визначають статус сторін в адміністративному судочинстві. Інститути адміністративного судочинства формуються і розвиваються з урахуванням специфіки суб'єктного складу спорів, які становлять юрисдикцію адміністративних судів. Більшість із них пов'язана з конфліктами, що виникають між приватними особами і суб'єктами владних повноважень, які внаслідок звернення до суду та відкриття провадження у справі набувають статусу сторін адміністративного процесу. Водночас, сфера адміністративної юрисдикції поступово розширюється, урізноманітнюється склад осіб, яким законодавство гарантує можливість розв'язання конфлікту публічно-правового характеру в адміністративному суді. Крім того, змінюється саме адміністративне судочинство – з'являються нові види і форми проваджень, які адаптуються до специфіки спору. Таким чином, суттєві зміни у сфері адміністративної юстиції визначають необхідність перегляду процесуального статусу сторін адміністративного судочинства на теоретичному рівні, а також

відображення нових реалій у нормативному забезпеченні цього статусу та у практичній діяльності адміністративних судів [161, с. 1].

Перелік органів та осіб, які беруть участь в адміністративному процесі, пройшов довгий шлях розвитку. Істотним кроком у теоретичному пошуку змісту зазначених понять і наукових категорій слугували оновлені засади процесуальної регламентації правового статусу суб'єктів адміністративного процесу. Зокрема, дослідження норм чинного Кодексу адміністративного судочинства України дозволяє встановити склад і процесуальне положення учасників адміністративного процесу в організації адміністративного судочинства, межі реалізації наданих їм прав і обов'язків з метою судового захисту порушених або оспорюваних прав, свобод та законних інтересів у сфері публічно-правових відносин.

Виходячи з положень глави 5 КАС України можна дійти висновку, що законодавець провів поділ учасників адміністративного процесу за підставою наявності в них юридичної заінтересованості у результатах розв'язання адміністративної справи. Враховуючи вище зазначене, учасників адміністративного процесу можна поділити на дві основні групи:

- особи, які заінтересовані в результаті розгляду справи;
- особи, які не мають юридичної заінтересованості у результатах вирішення адміністративної справи.

Перша група визначена законодавцем, як «особи, які беруть участь у справі», а друга — як «інші учасники адміністративного процесу». Особи, які беруть участь у справі реалізують надані їм процесуальні права та обов'язки в адміністративному процесі для того, щоб досягти певного правового результату, в якому вони заінтересовані. Саме ознака наявності юридичного інтересу в результаті справи первісно відрізняє осіб, які беруть участь у справі від інших учасників адміністративного процесу. Стаття 47 КАС України містить вичерпний перелік осіб, які відносяться до першої групи учасників адміністративного процесу. Характер юридичної заінтересованості в адміністративній справі не є однаковим для всіх осіб, які беруть участь у

справі. Деякі з них мають матеріально-правовий інтерес в результаті справи, це – сторони та треті особи; інші – мають процесуально-правовий інтерес, це – представники сторін та третіх осіб. Таким чином, учасниками адміністративного процесу є: сторони; треті особи; представники сторін; представники третіх осіб; секретар судового засідання; судовий розпорядник; свідок; експерт; спеціаліст; перекладач [160, с. 266].

Найбільшими процесуальними правами наділені сторони адміністративного процесу. Для повної реалізації зазначених прав сторони повинні мати певний процесуальний статус, який розглядається як сукупність: правосуб'єктності (адміністративної процесуальної правоздатності і адміністративної процесуальної дієздатності); єдності невід'ємних прав, свобод і обов'язків; юридичних гарантій їх реалізації [58, с. 11].

Кодекс адміністративного судочинства України визначає, що сторонами в адміністративному процесі є позивач та відповідач. Позивач визначається як особа, на захист прав, свобод та інтересів якої подано адміністративний позов до адміністративного суду, а також суб'єкт владних повноважень, на виконання повноважень якого подана позовна заява до адміністративного суду. Позивачем в адміністративній справі можуть бути громадяни України, іноземці чи особи без громадянства, підприємства, установи, організації (юридичні особи), а також суб'єкти владних повноважень.

Інтерес позивача в адміністративному процесі, перш за все, пов'язаний з відновленням порушених прав, свобод та інтересів у сфері публічно-правових відносин. Однак для того, щоб досягти мети участі в самому процесі, позивач може реалізувати надані йому законом права особисто. Цей захист, на нашу думку, може бути здійснений шляхом: 1) волевиявлення особи, яка зазнала порушення своїх прав, свобод та інтересів від суб'єкта владних повноважень, який здійснював владні управлінські функції на підставі законодавства, в тому числі і на виконання делегованих

повноважень, щодо участі у справі; 2) покладення на відповідних осіб обов'язок нести відповідальність за свої дії чи бездіяльність та притягнення їх до участі у справі як відповідачів; 3) надання можливості реалізувати передбачені законодавством України права шляхом винесення ухвали про визнання особи позивачем [148, с. 821].

За загальним правилом, відповідачем в адміністративній справі є суб'єкт владних повноважень, якщо інше не встановлено законодавством. Тобто це можуть бути й інші особи, до яких звернена вимога позивача.

Відповідач або особа, до якої звернено вимогу, набуває процесуального статусу сторони незалежно від власного бажання, і єдиною умовою для цього є наявність процесуального рішення адміністративного суду щодо відкриття провадження у справі. Повідомлення про можливість залучення особи як відповідача в адміністративному судочинстві здійснюється шляхом надсилення копії позовної заяви, а офіційним підтвердженням набуття особою статусу відповідача є повідомлення у передбачений законом спосіб про відкриття провадження у справі [161, с. 11].

Оскільки в переважній більшості адміністративних справ відповідачем виступає саме суб'єкт владних повноважень, вбачається доцільним більше детально зупинитись на з'ясуванні його правового статусу.

Дискусійним на сьогоднішній являється саме поняття «суб'єкт владних повноважень», хоча його визначення і надано в КАСУ. Відповідно до КАСУ, суб'єкт владних повноважень це орган державної влади, орган місцевого самоврядування, їхня посадова чи службова особа, інший суб'єкт при здійсненні ними владних управлінських функцій на основі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень.

Відповідно до Конституції та законів України владними повноваженнями наділені державні органи, органи місцевого самоврядування, їх посадові і службові особи, проте не всі їхні діяння, що порушують права, свободи та інтереси фізичних та юридичних осіб, належать до компетенції адміністративних судів.

Деякі автори зазначають, що здійснення владних управлінських функцій на основі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень необхідно розуміти як реалізацію будь-яких владних повноважень у межах компетенції (діяльності) органів державної влади чи органів місцевого самоврядування, що не відносяться до повноважень, пов'язаних із прийняттям законів та здійсненням правосуддя [184, с. 171].

Проте дискусія щодо необхідності віднесення до суб'єктів владних повноважень Верховної Ради України видається надуманою, адже ст. 171-1 КАС України регулює особливості провадження у справах щодо оскарження актів, дій чи бездіяльності саме Верховної Ради України та інших суб'єктів. В такий спосіб в КАС України чітко вказується на те, що Верховна Рада України належить до суб'єктів владних повноважень.

Що стосується органів судової влади як суб'єктів владних повноважень, чиї рішення, дії чи бездіяльність можна оскаржувати у порядку адміністративного судочинства, то тут ситуація дещо складніша. Кожен вид судочинства має певні послідовні стадії, які повинні передувати одна одній.

Якщо, скажімо, розглядається сімейний спір, який належить до підсудності місцевих загальних судів, якими є районні, районні у містах, міські та міськрайонні суди, то в разі незгоди із винесеним рішенням особа повинна подати апеляційну скаргу до обласного апеляційного суду тощо. У наведеному випадку особи не можуть звертатися до адміністративного суду для того, щоб оскаржити рішення, дію чи бездіяльність місцевого загального суду, адже порушиться правило про підвідомчість справ судам. Це впливає з того, що система судів загальної юрисдикції, відповідно до Конституції України, будується за принципами територіальності та спеціалізації [149, с. 2].

Ми можемо погодитись з думкою В. М. Бевзенка, що владними управлінськими функціям як критерієм визначення суб'єкта владних повноважень, можна визнати управлінські функції, якщо вони здійснюються офіційно узаконеними суб'єктами, які: визнані державою й суспільством та

уповноважені на таке здійснення (органи державної влади, органи місцевого самоврядування, їхні посадові й службові особи); мають власну офіційну назву й символи, організаційно-правову форму, структуру та в сукупності із іншими суб'єктами утворюють цілісну систему органів; виступають єдиними в державі суб'єктами, які уповноважені здійснювати управлінські функції; здійснення управлінських функцій відбувається суб'єктами на підставі, у формах, способами та у межах визначених державою й закріплених нормами прав [11, с. 16].

Варто відзначити, що в законодавстві України відсутній уніфікований перелік суб'єктів владних повноважень, у зв'язку з чим при визначенні певного органу як такого суб'єкта слід виходити з його статусу та змісту його повноважень, що встановлюються відповідними нормативно-правовими актами, які регламентують їх діяльність.

Як уже зазначалось Кодекс адміністративного судочинства класифікує суб'єктів владних повноважень на наступні групи:

- органи державної влади;
- органи місцевого самоврядування;
- посадова чи службова особа вище зазначених органів;
- інші суб'єкти при здійсненні ними владних управлінських функцій на основі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень.

Відповідно до термінології Конституції України під органами державної влади в першу чергу розуміються органи, що належать до законодавчої, виконавчої та судової влади. Але постає питання, чи вичерпний це перелік; чи існують інші державні органи, що не належать до жодної з зазначених гілок влади, але є органами державної влади?

Закріпивши принцип поділу влади як основу організації й здійснення державної влади, Конституція тим самим наголошує на тому, що влада реалізується насамперед органами, що визначені як органи законодавчої, виконавчої та судової влади. Викладене не виключає можливості наукового формулювання інших функцій державної влади, аніж згадані три головних.

Адже її зміст не обмежується змістом повноважень органів законодавчої, виконавчої й судової влади, хоча саме ці повноваження об'єктивно складають його основу.

Безперечно, що у системі органів державної влади є такі, що не належать до законодавчої, виконавчої та судової влади. Так, наприклад, Президент України є главою держави, займає особливе місце і «виходить» за межі традиційної концепції поділу державної влади. Органами державної влади є Національний банк України, Центральна виборча комісія, органи прокуратури та ін.

Таким чином, під органами державної влади слід розуміти не тільки органи законодавчої, виконавчої та судової влади, а й інші державні органи [159, с. 20].

На нашу думку головною ознакою органу державної влади, яка відрізняє його від інших суб'єктів публічного адміністрування, є наявність нормативно закріплених державно-владних повноважень, а також спеціальних механізмів та засобів для їх реалізації. Такі органи можуть обиратись або створюватись державою у встановленому порядку, мають відповідну організаційну структуру та своє місце в системі державного апарату. Ми не будемо в рамках нашого дослідження звертатись до безпосередньої класифікації таких органів. Це вбачається недоцільним з огляду на те, що дане питання належним чином з'ясовано в рамках інших наукових досліджень та перебуває в постійній динаміці, враховуючи постійне реформування державного апарату протягом останніх років.

Що стосується наступної групи суб'єктів, то відзначимо, що на сьогоднішній день в законодавстві України відсутнє чітке розмежування понять «посадова» та «службова» особа. Відсутність єдиного підходу у врегулюванні даного питання часто негативно позначається на практиці застосування відповідних норм.

Посадові особи державних органів, з моменту зайняття ними керівної посади наділяються владою, що надає можливість здійснювати

організаційно-розпорядчі функції. Характер виконуваних посадовими особами функцій і межі представництва інтересів організації у зовнішніх відносинах визначає безпосередній вид діяльності організації та її компетенцію. Посадові особи органів публічної влади у відповідному обов'язі виконують державно-владні повноваження і представляють орган чи його структурний підрозділ у процесі здійснення службових завдань та функцій у відносинах з іншими суб'єктами. Сектор їхнього владного впливу чітко окреслений нормативно визначеною компетенцією відповідного органу та посадовою інструкцією. На відміну від посадових осіб, службові особи наділені функціональною владою, тобто владними повноваженнями щодо практичного здійснення окремих функцій, насамперед – контрольно-наглядових, і застосування певних заходів владного впливу щодо суб'єктів, з якими не перебувають у жодних організаційних відносинах. Між такими особами відсутні службово-правові зв'язки. Службовими особами можуть бути лише ті особи, яким нормативно-правовими актами надано такі повноваження, і лише у тих межах, які нормативно визначені. Через наявність у них важелів владного впливу службові особи наділені правом вимагати певної поведінки з боку осіб, яким віддають владні розпорядження, а також вправі застосовувати заходи адміністративного примусу до тих учасників правовідносин, які порушують нормативно встановлені правила поведінки. Коло таких осіб не може бути наперед визначеним [186, с. 182].

Щодо розмежування вище вказаних понять у своєму роз'ясненні Міністерство юстиції України відсилає нас до Закону України «Про державну службу», Кримінального кодексу України та інших нормативно правових актів [180].

Так, новий Закон України «Про державну службу», на відміну від Закону 1993 року, не дає визначення «посадової особи». Натомість дається поняття «державного службовця».

Так, державний службовець – це громадянин України, який займає посаду державної служби в органі державної влади, іншому державному

органі, його апараті (секретаріаті), одержує заробітну плату за рахунок коштів державного бюджету та здійснює встановлені для цієї посади повноваження, безпосередньо пов'язані з виконанням завдань і функцій такого державного органу, а також дотримується принципів державної служби.

Посада державної служби це – визначена структурою і штатним розписом первинна структурна одиниця державного органу з установленими відповідно до законодавства посадовими обов'язками у межах повноважень, визначених частиною першою статті 1 цього Закону.

Але незрозуміло чи всі державні службовці вважаються посадовими особами. Стаття 2 Закону конкретно посадовою особою визнає тільки керівника державної служби в державному органі, під яким розуміється посадова особа, яка займає вищу посаду державної служби в державному органі, до посадових обов'язків якої належить здійснення повноважень з питань державної служби та організації роботи інших працівників у цьому органі [116].

Але якщо брати до уваги, що одним з критеріїв визначення державного службовця є зайняття ним посади державної служби в органі державної влади, то відповідно можна вважати його посадовою особою цього органу.

Знову ж таки, потрібно враховувати, що дія вищевказаного Закону не поширюється на значний перелік органів, які є органами державної влади.

Що стосується «службової особи», то положення щодо її поняття містяться лише в Кримінальному кодексі України. Так, службовими особами є особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також обіймають постійно чи тимчасово в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на державних чи комунальних підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється

повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною особою підприємства, установи, організації, судом або законом [61].

Водночас Кодекс не дає визначення, що слід розуміти під організаційно-розпорядчими чи адміністративно-господарськими функціями, виконання яких є основною ознакою службової особи.

Визначення таких функцій ми можемо віднайти в судовій практиці. Так, відповідно до Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про хабарництво», організаційно-розпорядчі обов'язки – це обов'язки по здійсненню керівництва галуззю промисловості, трудовим колективом, ділянкою роботи, виробничою діяльністю окремих працівників на підприємствах, в установах чи організаціях незалежно від форми власності. Такі функції виконують, зокрема, керівники міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, державних, колективних чи приватних підприємств, установ і організацій, їх заступники, керівники структурних підрозділів (начальники цехів, завідувачі відділами, лабораторіями, кафедрами), їх заступники, особи, які керують ділянками робіт (майстри, виконробы, бригадири тощо).

Адміністративно-господарські обов'язки – це обов'язки по управлінню або розпорядженню державним, колективним чи приватним майном (установлення порядку його зберігання, переробки, реалізації, забезпечення контролю за цими операціями тощо). Такі повноваження в тому чи іншому обсязі є у начальників планово-господарських, постачальних, фінансових відділів і служб, завідуючих складами, магазинами, майстернями, ательє, їх заступників, керівників відділів підприємств, відомчих ревізорів та контролерів тощо.

Причому, особа є службовою не тільки тоді, коли вона здійснює відповідні функції чи виконує обов'язки постійно, а й тоді, коли вона робить це тимчасово або за спеціальним повноваженням, за умови, що зазначені

функції чи обов'язки покладені на неї правомочним органом або правомочною службовою особою [137].

Окремою групою суб'єктів владних повноважень виступають органи місцевого самоврядування.

Місцеве самоврядування є специфічною формою реалізації публічної влади, яка відрізняється від державної влади тим, що забезпечує місцеві інтереси територіальної громади, на відміну від держави, яка забезпечує загальнонаціональні інтереси. За специфікою інтересів місцеве самоврядування відрізняється й від влади об'єднань громадян, що реалізують політичні, соціальні, культурні та інші інтереси своїх членів. Тому більш виваженим та обґрунтованим вважається саме громадський підхід до розуміння сутності місцевого самоврядування, тобто як окремої, самостійної та незалежної від держави форми влади, яка має притаманні лише їй специфічні ознаки.

В науковій літературі зазвичай серед ознак місцевого самоврядування як окремої форми публічної влади виокремлюють наступні:

- пріоритетним під час здійснення місцевого самоврядування є забезпечення місцевих інтересів територіальної громади, оскільки органи місцевого самоврядування, вирішуючи питання місцевого значення, виходять передусім з інтересів населення відповідної території, а не загальнодержавних інтересів;

- є окремою формою народовладдя, що передбачає інші засади його організації та функціонування, ніж ті, які встановлені для системи органів державної влади;

- має специфічну систему суб'єктів місцевої влади, які об'єднані окремою територією;

- самостійність у вирішенні питань місцевого значення, оскільки органи державної влади не мають права втручатися у вирішення самоврядних питань, окрім тих, які попередньо були делеговані органам місцевого самоврядування, і тих, які порушують Конституцію України та чинне

законодавство.;

- місцеве самоврядування є підзаконною владою, оскільки його правовий статус визначається на загальнодержавному рівні;
- органи місцевого самоврядування реалізують владні повноваження не від імені держави, а від імені територіальної громади;
- органи місцевого самоврядування мають фінансову та організаційну незалежність [143, с. 36].

Місцеве самоврядування в Україні визначається як гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста – самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України. Місцеве самоврядування здійснюється територіальними громадами сіл, селищ, міст як безпосередньо, так і через сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи, а також через районні та обласні ради, які представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст [127].

Система місцевого самоврядування в Україні включає наступні елементи:

- територіальну громаду;
- сільську, селищну, міську раду;
- сільського, селищного, міського голову;
- виконавчі органи сільської, селищної, міської ради;
- старосту;
- районні та обласні ради, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст;
- органи самоорганізації населення.

Тут слід звернути на наступну особливість. Кодекс адміністративного судочинства України при визначенні статусу суб'єкта владних повноважень оперує поняттями «орган місцевого самоврядування, його посадова чи

службова особа». Очевидно, що «територіальна громада» сама по собі не є ні «органом», ні, тим більше, «посадовою» чи «службовою» особою. Хоча відповідно до закону територіальна громада села, селища, міста є первинним суб'єктом місцевого самоврядування, основним носієм його функцій і повноважень. Але логічним вбачається, що адміністративний позов може бути подано тільки проти відповідного представницького органу чи посадової особи, які якраз і реалізують владні повноваження відповідної громади.

Враховуючи законодавчу класифікацію системи місцевого самоврядування, можемо стверджувати, що до органів місцевого самоврядування відносяться:

- сільська, селищна, міська рада;
- виконавчі органи сільської, селищної, міської ради (виконавчі комітети, відділи, управління та інші створювані радами виконавчі органи);
- районні та обласні ради, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст;
- органи самоорганізації населення (будинкові, вуличні, квартальні та інші органи самоорганізації населення).

Що стосується посадової особи органів місцевого самоврядування слід зазначити, що це особа, яка працює в органах місцевого самоврядування, має відповідні посадові повноваження щодо здійснення організаційно-розпорядчих та консультативно-дорадчих функцій і отримує заробітну плату за рахунок місцевого бюджету [135].

Посадовими особами в органах місцевого самоврядування слід вважати осіб, які працюють на наступних посадах:

- виборні посади, на які особи обираються на місцевих виборах. Відповідно до Закону України «Про місцеві вибори» це сільські, селищні, міські голови та старости [128];

- виборні посади, на які особи призначаються або затверджуються відповідною радою (голови, заступники голови районної, районної в місті, обласної ради тощо);

- посади, на які особи призначаються сільським, селищним, міським головою, головою районної, районної у місті, обласної ради на конкурсній основі чи за іншою процедурою, передбаченою законодавством України. Наприклад, це може бути керівник секретаріату, керуючий справами тощо.

До останньої групи суб'єктів владних повноважень відносяться інші суб'єкти при здійсненні ними владних управлінських функцій на основі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень.

До таких суб'єктів, наприклад, можна віднести членів громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону. Вони виконують функції, які, безперечно, мають ознаки владних управлінських. Зокрема:

- участь у забезпеченні безпеки дорожнього руху;
- вживати спільно з поліцейськими заходів до припинення адміністративних правопорушень і злочинів;
- доставляти до органів Національної поліції, штаб громадського формування з охорони громадського порядку або громадський пункт охорони порядку, приміщення виконавчого органу селищної, сільської ради осіб, які вчинили адміністративне правопорушення;
- у разі підозри у вчиненні адміністративних правопорушень і злочинів перевіряти у громадян документи, що посвідчують їх особу;
- складати протоколи про адміністративні правопорушення тощо [139].

Що стосується делегованих повноважень, то в законодавстві можемо навести наступні приклади:

- сільська, селищна, міська, районна у місті (у разі її створення) рада може додатково наділяти частиною своїх повноважень орган самоорганізації населення з одночасною передачею йому додаткових коштів, а також

матеріально-технічних та інших ресурсів, необхідних для здійснення цих повноважень, здійснює контроль за їх виконанням (ст. 15 Закону України «Про органи самоорганізації населення») [130].

- розпорядниками інформації визнаються особи, якщо вони виконують делеговані повноваження суб'єктів владних повноважень згідно із законом чи договором, включаючи надання освітніх, оздоровчих, соціальних або інших державних послуг, – стосовно інформації, пов'язаної з виконанням їхніх обов'язків (ст. 13 Закону України «Про доступ до публічної інформації») [118].

Однією з особливостей адміністративного судочинства в Україні є те, що суб'єкт владних повноважень також може бути позивачем в окремих категоріях справ:

- про тимчасову заборону (зупинення) окремих видів або всієї діяльності об'єднання громадян;
- про примусовий розпуск (ліквідацію) об'єднання громадян;
- про примусове видворення іноземця чи особи без громадянства з України;
- про обмеження щодо реалізації права на мирні зібрання (збори, мітинги, походи, демонстрації тощо);
- в інших випадках, встановлених законом.

Наприклад, відповідачем за позовом Державної міграційної служби України про примусове видворення будуть іноземці та особи без громадянства, окрім тих, підстави для примусового видворення яких виявлені в пунктах пропуску (пунктах контролю) через державний кордон під час їх виїзду з України [132].

Прикладами законодавчо встановлених інших випадків, коли суб'єкт владних повноважень може звернутися з позовом до громадян, юридичних осіб тощо можуть бути:

- звернення із адміністративними позовами про захист прав, свобод та інтересів інших осіб Уповноваженого Верховної Ради України з прав

людини, прокурора, органів державної влади, органів місцевого самоврядування (ст. 60 КАСУ);

- оскарження виборчою комісією рішень, дій чи бездіяльності засобів масової інформації та їхніх власників і творчих працівників, підприємств, установ, організацій, їхніх посадових та службових осіб, що порушують законодавство про вибори та референдум (ч. 1 ст. 174 КАС України) [46];

- стягнення штрафів та пені за позовом Фонду соціального захисту інвалідів (ч. 5 ст. 20 ЗУ «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» [131];

- стягнення штрафів за позовом Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку (ч. 3 ст. 11 ЗУ «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні») [115];

- обмеження, тимчасове припинення дії та позбавлення ліцензії чи іншого спеціального дозволу на право провадження певних видів діяльності за позовом органу, що регулює діяльність суб'єкта первинного фінансового моніторингу (ч. 4 ст. 17 ЗУ «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом») [121];

- вилучення секретної інформації або її матеріальних носіїв у разі відмови власника укласти відповідний договір, а так само у разі порушення власником умов такого договору за позовом органу державної влади, якому державним експертом із питань таємниць надається право приймати рішення щодо суб'єктів, які матимуть доступ до цієї інформації та її матеріальних носіїв (ч. 3 ст. 6 ЗУ «Про державну таємницю» від 21 січня 1994 р.) [117];

- примусове припинення права власності на земельну ділянку за позовом відповідного органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування (ст. 143 ЗК України від 25 жовтня 2001 р.) [35];

- застосовування до платників податків фінансових (штрафних) санкцій, стягнення до бюджетів та державних цільових фондів сум грошових зобов'язань та/або податкового боргу (ст. 20 Податкового кодексу України) [107] тощо.

Таким чином відповідачем в даному випадку виступають фізичні і юридичні особи, об'єднання громадян які не суб'єктами владних повноважень. Особливість в тому, що вони можуть бути відповідачами лише за позовами суб'єкта владних повноважень. Позов особи, яка не є суб'єктом владних повноважень до такої особи, не може розглядатись в порядку адміністративного судочинства.

Виняток становлять справи пов'язані з виборчим процесом чи референдумом, де відповідачами, у тому числі за позовом особи, яка не є суб'єктом владних повноважень, можуть бути засоби масової інформації, інформаційні агентства, підприємства, установи, організації, їх посадові та службові особи, творчі працівники засобів масової інформації та інформаційних агентств, кандидати, їхні довірені особи, партії (блоки), місцеві організації партій, їхні посадові особи та уповноважені особи, ініціативні групи референдуму, інші суб'єкти ініціювання референдуму, офіційні спостерігачі від суб'єктів виборчого процесу[46].

Деякі науковці висловлюють думку про те, що при наданні громадянам можливості набувати процесуального статусу відповідача в адміністративних справа простежується певне протиріччя у тому, чиї саме права та законні інтереси мають захищатися в адміністративному судочинстві: суб'єктів владних повноважень чи, все ж таки, фізичних та юридичних осіб. Ми можемо погодитись з думкою, що в адміністративному суді повинні розглядатися претензії виключно приватних (невладних) суб'єктів адміністративних правовідносин щодо порушення їхніх прав суб'єктами публічно-владних повноважень. Конфлікти, що виникають з питань владно-розпорядчого впливу органів публічної адміністрації щодо громадян, мають вирішуватись в адміністративному (тобто позасудовому) порядку. Адже правозахисна спрямованість адміністративної юстиції (адміністративного судочинства) полягає виключно у захисті людини від органів публічної влади і не повинна вирішувати будь-які справи проти людини.

За таких обставин дещо невиваженою вбачається законодавчо закріплена можливість участі приватної особи (фізичної чи юридичної, а також колективних суб'єктів, що не наділені статусом юридичної особи), яка не наділена публічно-владними повноваженнями в процесуальній формі відповідача, а також, у такому випадку, і третьої особи без самостійних вимог на боці відповідача [151, с. 150].

Також слід зазначити, що в деяких випадках може виникати хибне уявлення, що Кодекс адміністративного судочинства передбачає випадки, коли в адміністративному суді можуть виникати процесуальні правовідносини з таким суб'єктним складом, коли і позивач і відповідач є суб'єктом владних повноважень.

Так відповідно до ст. 60 КАС України, у випадках, встановлених законом, органи державної влади, органи місцевого самоврядування можуть звертатися до адміністративного суду із адміністративними позовами про захист прав, свобод та інтересів інших осіб і брати участь у цих справах. При цьому органи державної влади, органи місцевого самоврядування повинні надати адміністративному суду докази, які підтверджують наявність поважних причин, що унеможливляють самостійне звернення цих осіб до адміністративного суду для захисту своїх прав, свобод та інтересів.

Також, наприклад з метою представництва інтересів громадянина або держави в адміністративному суді прокурор в межах повноважень, визначених законом, звертається до суду з адміністративним позовом.

Прокурор, який звертається до адміністративного суду в інтересах держави, в позовній заяві (поданні) самостійно визначає, в чому полягає порушення інтересів держави, та обґрунтовує необхідність їх захисту, а також зазначає орган, уповноважений державою здійснювати відповідні функції у спірних правовідносинах. У разі відсутності такого органу або відсутності у нього повноважень щодо звернення до адміністративного суду прокурор зазначає про це в позовній заяві і в такому разі прокурор набуває статусу позивача.

Прокурор, який звертається до адміністративного суду з метою представництва інтересів громадянина або держави в адміністративному суді (незалежно від форми, в якій здійснюється представництво), повинен обґрунтувати наявність підстав для здійснення такого представництва, передбачених ч. 2 або 3 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру».

Зокрема, прокурор здійснює представництво в суді інтересів громадянина (громадянина України, іноземця або особи без громадянства) у випадках, якщо така особа не спроможна самотійно захистити свої порушені чи оспорювані права або реалізувати процесуальні повноваження через недосягнення повноліття, недієздатність або обмежену дієздатність, а законні представники або органи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси такої особи, не здійснюють або неналежним чином здійснюють її захист.

Прокурор здійснює представництво в суді законних інтересів держави у разі порушення або загрози порушення інтересів держави, якщо захист цих інтересів не здійснює або неналежним чином здійснює орган державної влади, орган місцевого самоврядування чи інший суб'єкт владних повноважень, до компетенції якого віднесені відповідні повноваження, а також у разі відсутності такого органу [134].

Тут слід зазначити той факт, що незважаючи на те, що в передбачених законом випадках адміністративну справу може бути порушено не лише позивачем, але й прокурором, іншими особами, яким надане право захищати права і свободи інших осіб, позивачем завжди є особа, на захист прав, свобод і інтересів якої порушується така адміністративна справа.

Сторони, як головні учасники адміністративного процесу володіють тільки їм притаманними специфічними ознаками та особливостями, які вирізняють їх в змагальному судовому процесі. До таких ознак С.В. Ківалов, наприклад, відносить наступні:

- по-перше, сторони ведуть процес від власного імені, на їх ім'я виноситься та повністю поширюється сила судового рішення. На підставі

принципу диспозитивності адміністративного процесуального права, звернення до суду за захистом своїх порушених чи оспорюваних прав – прерогатива винятково зацікавленої особи (позивача) або особи, яка уповноважена пред'являти позови в інтересах інших осіб або держави (прокурори). Судове рішення як акт правосуддя виноситься стосовно прав і обов'язків конкретних сторін індивідуалізованого спірного правовідношення. Сторона веде процес від свого власного імені, відстоюючи порушені права, свободи чи інтереси;

- по-друге, на сторін поширюються судові витрати. Пред'являючи позов до суду, позивач повинен сплатити передбачену законодавством суму судового збору. За наслідками розгляду справи одна зі сторін компенсує іншій стороні понесені витрати, пов'язані зі здійсненням судочинства. Водночас варто врахувати, що ця ознака в адміністративному судочинстві втрачає своє значення, оскільки в більшості випадків судові витрати компенсуються відповідно до бюджетів. Крім того, щодо значної кількості спорів не передбачено сплату судового збору;

- по третє, у разі вибуття або заміни сторони чи третьої особи у відносинах, щодо яких виник спір, суд допускає на будь-якій стадії адміністративного процесу заміну відповідної сторони чи третьої особи її правонаступником;

- по-четверте, обов'язковою ознакою є юридична заінтересованість сторін. Так, у ст. 117 КАС України зазначається, що адміністративний суд порушує справи за позовними заявами суб'єктів, які звертаються до адміністративного суду за захистом прав, свобод та інтересів у сфері публічно-правових спорів. Однак на питання про те, у чому постає цей інтерес, законодавство прямої відповіді не дає. Характерною рисою заінтересованості сторін є те, що існування видів юридичної заінтересованості (матеріально-правової та процесуально-правової) для позивача та відповідача полягає в нерозривній єдності [41, с. 16].

В доповнення до зазначених вище ознак, О. В. Бачун виокремлює ще такі: сторони є особами, між якими виник спір у публічно-правових відносинах, предмет якого складають права, свободи, інтереси або компетенція у сфері публічно-владної діяльності; на них поширюються усі правові наслідки ухваленого адміністративним судом рішення; від їх імені можуть виступати представники [10, с. 13].

Для реалізації ефективного судового захисту прав, свобод і інтересів кожна сторона під час розгляду справи повинна мати рівні можливості, а суд має дослідити всі аргументи кожної зі сторін не віддаючи жодної переваги будь-якій із них. Таким чином, розгляд судом адміністративної справи має відбуватись в межах змагального процесу, в якому кожна із сторін має право отримувати інформацію про всі факти і аргументи щодо предмету спору іншої сторони і мати однакові можливості надавати відповідь іншій стороні. В адміністративних справах особливе значення має те, що особа повинна мати доступ до всіх доказів, що надає суду орган публічної влади, навіть тих документів, які не використовуються для захисту в суді і не долучені судом до справи, але звісно тільки ті, які мають відношення до заявленого позову[145, с. 76].

Європейський суд з прав людини визнав недопустимим випадки, коли національні суди ухвалювали рішення, посиляючись на аргументи, про які заявникам не було нічого відомо; коли одній стороні було відновлено в доступі до документів, що знаходились в справі; коли було відмовлено в можливості представити певні докази; коли суд розглянув доводи лише однієї сторони, а також коли одна із сторін не була проінформована про дату, коли відбувалось слухання у справі проти цієї сторони.

Принцип рівності сторін у процесі – у розумінні «справедливого балансу» між сторонами – вимагає, щоб кожній стороні надавалася розумна можливість представити справу в таких умовах, які не ставлять цю сторону у суттєво не вигідне становище відносно до другої сторони.

Принцип змагальності процесу означає, що кожній стороні повинна бути надана можливість ознайомитися з усіма доказами та зауваженнями, наданими іншою стороною, і відповісти на них.

Європейський Суд звертає увагу на те, що рівність засобів, які є в розпорядженні сторін включає:

- розумну можливість представляти справу в умовах, що не ставлять одну сторону в суттєво менш сприятливе ніж іншу сторону;
- фактичну змагальність;
- процесуальну рівність;
- дослідження доказів, законність методів одержання доказів;
- мотивування рішень;
- неможливість втручання в порядок оскарження осіб, які не беруть участі в справі і права та інтереси яких на зачіпаються (зокрема, органів прокуратури в інтересах держави чи третіх осіб);
- неможливість скасування остаточних судових рішень та ін. [165, с.15].

Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що у судовому адміністративному процесі особі, яка потребує судового захисту, як правило, протистойть потужний адміністративний апарат, і у зв'язку з цим сторони заздалегідь перебувають у нерівних стартових можливостях.

Сторони в провадженні є суб'єктами спірних правовідносин, які мають різну юридичну зацікавленість у результатах розгляду справи. Інтереси позивача, які спонукають його до процесуальних дій, спрямовані на досягнення мети – винесення судом рішення про задоволення позову. Правовий інтерес відповідача проявляється у встановленні судовим рішенням або ухвалою відсутності в нього будь-яких правових обов'язків перед позивачем, а процесуальний інтерес – у діяльності, спрямованій на доведення заперечень проти позову або у створенні можливих перешкод для винесення судом рішення про задоволення позову і покладення на нього відповідних обов'язків.

Отже, позивач і відповідач мають протилежні інтереси, які взаємо виключають один одного, але при цьому сторони мають в основному рівні права і зобов'язані, відповідно до 49 КАС України, добросовісно користуватися належними їм процесуальними правами. Потенційна рівність прав сторін в адміністративному судочинстві не означає їх однаковість, оскільки кожна із сторін для досягнення певного результату законом наділена відповідними засобами захисту, але результат розгляду справи залежить від активності сторін, яка реалізується в процесі змагальності і, зокрема, в доказовому процесі [30, с. 170].

2.2. Права, які забезпечують необхідні процесуальні можливості для відстоювання позиції сторони

Права осіб, які беруть участь у справі, в першу чергу сторін, у сфері доказування при здійсненні адміністративного судочинства визначають зміст принципу змагальності. Принцип змагальності виступає своєрідною процесуальною гарантією всебічного повного і об'єктивного встановлення дійних обставин справи та реалізації прав сторін.

Сторони в адміністративному судочинстві наділені широким колом відповідних прав, які визначають їх процесуальний статус і надають їм можливість активно відстоювати свою позицію та інтереси. Для ефективного захисту та реалізації своїх прав, свобод та інтересів у сфері публічно-правових відносин особи, які беруть участь у справі, наділені великим обсягом процесуальних прав, які вони здійснюють при розгляді справи в адміністративному суді. Наявність широкого кола та особливостей процесуальних прав у осіб, які беруть участь у справі, є ще однією відмінністю цієї групи осіб від інших учасників адміністративного процесу.

КАС України визначає, що особи, які беруть участь у справі, мають рівні процесуальні права і обов'язки [46].

Маємо відзначити, що таке формулювання є логічним продовженням принципу адміністративного судочинства, передбаченого ст. 10 КАС

України, яким закріплено, що всі учасники адміністративного процесу є рівними перед законом і судом. Не може бути привілеїв чи обмежень прав учасників адміністративного процесу за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками.

Це зовсім не означає, що процесуальні права осіб, які беруть участь у справі, є зовсім однаковими, але рівність положення цих осіб підтверджується тим, що вони мають рівні процесуальні права і рівні можливості для їх реалізації. З огляду на це, процесуальні права будь-якої особи, яка бере участь у справі, у тому числі, сторін, не можуть визнаватися більш або менш важливими ніж права другої особи, яка бере участь у справі.

Але законодавець не обмежується тільки визнанням і закріпленням прав. Важливою умовою дотримання принципу змагальності є їх правильне використання. З цією метою в КАС України закріплюється обов'язок осіб, які беруть участь у справі, добросовісно користуватися належними їм процесуальними правами, не зловживаючи ними. Тобто добросовісність вимагає здійснення процесуальних прав лише з метою, з якою їх було надано. Прикладом недобросовісної поведінки може бути заявлення клопотань, відводів судді тощо лише з метою затягнути вирішення справи. У такому разі суд відмовляє у їх задоволенні і може навіть обмежити кількість клопотань [92, с. 67].

При відкритті провадження в адміністративній справі, разом з ухвалою про відкриття, особам, які беруть участь у справі надсилається витяг про їхні процесуальні права та обов'язки (ст. 107 КАС України). Про ці права і обов'язки також має бути зазначено у пам'ятці про процесуальні права і обов'язки, яка видається кожній особі, яка бере участь у справі (ст. 130 КАС України).

Сторони судового адміністративного процесу наділяються адміністративними процесуальними правами та обов'язками, які згруповані наступним чином:

- права та обов'язки як осіб, які беруть участь у справі (ст. 49 КАС України);
- власні права та обов'язки сторін, визначені ст. 51 КАС України [4, с. 83].

Як правило, в науковій літературі першу групу називають змагальними правами, другу – диспозитивними.

Змагальні права визначають як надані законом можливості особи, яка бере участь у справі, доводити свою позицію перед судом та спростовувати позиції інших осіб, які беруть участь у справі. До змагальних прав відносяться: право знати про дату, час і місце судового розгляду справи, про всі судові рішення, які ухвалюються у справі та стосуються їхніх інтересів, право знайомитися з матеріалами справи, право заявляти клопотання і відводи, право давати усні та письмові пояснення, доводи та заперечення, право подавати докази, брати участь у дослідженні доказів, право висловлювати свою думку з питань, які виникають під час розгляду, задавати питання іншим особам, які беруть участь у справі, свідкам, експертам, спеціалістам, перекладачам, право подавати заперечення проти клопотань, доводів і міркувань інших осіб, знайомитися з технічним записом та журналом судового засідання і подавати письмові зауваження до них, право робити із матеріалів справи виписки, знімати копії з матеріалів справи, одержувати копії судових рішень тощо. Також законом передбачене право осіб, які беруть участь у справі, за власний рахунок додатково замовити та отримати в суді засвідчені копії документів і витяги з них.

Адміністративний суд повинен надавати сприяння всім особам, які беруть участь у справі, в реалізації цих змагальних прав. Для цього він має роз'яснювати особам їх процесуальні права, попереджати про наслідки вчинення певних процесуальних дій тощо.

Слід акцентувати увагу на тому, що перелік перелічених процесуальних прав не є вичерпним. Такі особи також можуть користуватись й іншими процесуальними правами, що визначені законодавством про адміністративне судочинство чи випливають з нього. Наприклад:

- особи, які беруть участь у справі та не володіють або недостатньо володіють державною мовою, мають право користуватися рідною мовою або мовою, якою вони володіють, а також послугами перекладача;

- кожен має право користуватися правовою допомогою при вирішенні справ в адміністративному суді, яка надається в порядку, встановленому законом;

- особи, які беруть участь у справі та обґрунтовано вважають, що надання потрібних доказів стане згодом неможливим або ускладненим, мають право просити суд забезпечити ці докази;

- особи, які беруть участь у справі, мають право знайомитися з протоколом судового засідання і протягом трьох днів після їх повідомлення про підписання протоколу або після закінчення строку на підписання протоколу подавати свої письмові зауваження щодо неповноти або неправильності протоколу тощо [46].

Диспозитивні права – це встановлені в законі можливості особи, яка бере участь у справі розпоряджатися своїми вимогами на свій розсуд. До диспозитивних прав, зазначених в ст. 49 КАС України, належить право оскаржувати судові рішення у частині, що стосується їхніх інтересів [48, с. 131].

Крім цього права, інші диспозитивні права осіб, які беруть участь у справі, передбачені, в наступних статтях КАС України, перш за все в ст. 51.

Ці права притаманні виключно сторонам процесу і відрізняють їхній процесуальний статус від статусу інших осіб, які беруть участь у справі. Наділення сторін рівними диспозитивними правами спрямовано на реалізацію принципів рівності та диспозитивності в адміністративному судочинстві.

Під диспозитивними правами розуміють можливості сторони, що визначені в законі, на свій розсуд розпоряджатися своєю позицією щодо предмета позову, тобто матеріально-правових вимог позивача до відповідача [93, с. 274].

Ми не будемо зупинятися на детальній характеристиці всіх прав. Зупинимось на тих, які забезпечують саме необхідні процесуальні можливості для відстоювання позиції сторони. Порядок реалізації деяких прав більш детально буде розглянутий нами в наступних розділах нашого дослідження.

Перш за все сторони наділяються правом знати про дату, час і місце судового розгляду справи. Тобто вбачається, що сторона повинна завчасно, в установленому законом порядку бути проінформованою про судові засідання з метою ґрунтовної підготовки до захисту своїх порушених інтересів. Таке право реалізується за допомогою інституту повісток судових викликів і повідомлень, які здійснюються повістками про виклик і повістками-повідомленнями.

Повістки про виклик у суд надсилаються особам, які беруть участь у справі, свідкам, експертам, спеціалістам, перекладачам, а повістки-повідомлення – особам, які беруть участь у справі, з приводу вчинення процесуальних дій, у яких участь цих осіб не є обов'язковою.

Судовий виклик або судові повідомлення осіб, які беруть участь у справі, здійснюється рекомендованою кореспонденцією (листом, телеграмою), кур'єром із зворотною розпискою за адресами, вказаними цими особами, або шляхом надсилання тексту повістки факсимільним повідомленням (факсом, телефаксом), електронною поштою, телефонограмою, опублікування у друкованому засобі масової інформації.

Однією з важливих гарантій реалізації цього права, на нашу думку, виступає встановлення строків вручення повістки, чого не було до 2011 року. Так, повістка повинна бути вручена не пізніше ніж за три дні до судового засідання, крім випадку, коли повістка вручається безпосередньо в суді.

Повістка у справах, для яких встановлено скорочені строки розгляду, має бути вручена у строк, достатній для прибуття до суду.

Але в будь-якому випадку, суду, вирішуючи питання про час і спосіб відправлення судової повістки, слід враховувати, що учасники процесу повинні мати достатньо часу для явки до суду і підготовки до участі в судовому процесі у вчиненні окремої процесуальної дії. Саме тому строк вручення судової повістки має визначатися судом окремо в кожному конкретному випадку з урахуванням характеру тої чи іншої справи, а також часу, об'єктивно необхідного для доставки повістки обраним судом способом (поштою, телеграмою, факсом тощо) і для з'явлення особи до зали судового засідання (на місце вчинення окремої процесуальної дії) [168, с. 243].

З правом знати про дату, час і місце судового розгляду справи тісно переплітається право брати участь у судових засіданнях, хоча воно прямо і не визначається в КАС України.

За загальним правилом, це якраз право, а не обов'язок особи, яка бере участь у справі. Проте не реалізація цього права в окремих випадках може мати негативні правові наслідки для неї. Наприклад, відповідно до ст. 128 КАСУ, у разі неявки позивача, належним чином повідомленого про дату, час і місце судового розгляду, без поважних причин, якщо від нього не надійшло заяви про розгляд справи за його відсутності, суд залишає позовну заяву без розгляду. Також, у разі неприбуття відповідача, належним чином повідомленого про дату, час і місце судового розгляду, без поважних причин розгляд справи може не відкладатися і справу може бути вирішено на підставі наявних у ній доказів.

Таке право може стати обов'язком, якщо суд першої або апеляційної інстанції відповідно до ст. 120 КАСУ визнав обов'язковою особисту участь сторони чи третьої особи у судовому засіданні [93, с. 275].

Для своєчасного контролю за правильним ходом судового розгляду, можливості відповідного та своєчасного реагування на дії суду, іншої сторони або інших учасників адміністративного процесу кожна сторона має

бути відповідно поінформованою про весь хід судового процесу. З цією метою особи, які беруть участь у справі, в тому числі сторони мають право:

- знати про всі судові рішення, які ухвалюються у справі та стосуються їхніх інтересів;
- знайомитися з матеріалами справи;
- робити із матеріалів справи виписки, знімати копії з матеріалів справи, одержувати копії судових рішень;
- знайомитися з технічним записом, журналом судового засідання, протоколом про вчинення окремої процесуальної дії і подавати письмові зауваження до них;
- за власний рахунок додатково замовити та отримати в суді засвідчені копії документів і витяги з них [46].

Однією з перших гарантій своєчасного інформування сторін у публічно-правовому спорі є її право знати про всі судові рішення, які ухвалюються у справі та стосуються їхніх інтересів.

КАС України виділяє два види судових рішень в адміністративному судочинстві: постанова і ухвала.

Судове рішення, яким суд вирішує спір по суті, викладається у формі постанови. Постанова – письмове рішення суду будь-якої інстанції в адміністративній справі, у якому вирішуються вимоги адміністративного позову.

Судове рішення, яким суд зупиняє чи закриває провадження у справі, залишає позовну заяву без розгляду або приймає рішення щодо інших процесуальних дій, клопотань, викладається у формі ухвали. Ухвала – письмове або усне рішення суду будь-якої інстанції в адміністративній справі, яким вирішуються питання, пов'язані з процедурою розгляду адміністративної справи, та інші процесуальні питання. Ухвалами судів апеляційної та касаційної інстанцій також вирішуються вимоги апеляційної чи касаційної скарги.

Суд приймає постанову іменем України негайно після закінчення судового розгляду. Постанова приймається, складається і підписується в нарадчій кімнаті складом суду, який розглянув справу.

Окремим документом викладаються ухвали з питань:

- залишення позовної заяви без руху;
- повернення позовної заяви;
- відкриття провадження в адміністративній справі;
- об'єднання та роз'єднання справ;
- забезпечення доказів;
- визначення розміру судових витрат;
- продовження та поновлення процесуальних строків;
- передачі адміністративної справи до іншого адміністративного суду;
- забезпечення адміністративного позову;
- призначення експертизи;
- виправлення описок і очевидних арифметичних помилок;
- відмови в ухваленні додаткового судового рішення;
- роз'яснення постанови;
- зупинення провадження у справі;
- закриття провадження у справі;
- залишення позовної заяви без розгляду.

Закон визначає, що всі судові рішення викладаються письмово у паперовій та електронній формах.

Судові рішення в електронній формі оформляються згідно з вимогами законодавства у сфері електронних документів та електронного документообігу, а також електронного цифрового підпису.

Для належної підготовки до вироблення своєї позиції у справі особи, які беруть участь у справі, мають право знайомитися з матеріалами справи, робити з них виписки, знімати копії. Особливо це важливо для підготовки до розгляду справи в суді першої інстанції, для підготовки апеляційної чи касаційної скарги, а також заперечень на них. Забезпечити реалізацію права

знайомитися з матеріалами справи є обов'язком суду (у процесі розгляду справи) та апарату суду (за клопотанням особи). Якщо особа, яка бере участь у справі, бажає одержати копії з документів, долучених до справи, апарат суду повинен виготовити їх за рахунок цієї особи і забезпечити їх належне засвідчення (частина четверта коментованої статті). Особа має право виготовити такі копії і своїми власними технічними засобами.

Особи, які беруть участь у справі, виходячи з принципу гласності, мають право знайомитися з журналом судового засідання, знімати з нього копії та подавати письмові зауваження з приводу його неповноти чи неправильності, прослуховувати запис фіксування судового засідання технічними засобами, робити з нього копії, подавати письмові зауваження з приводу його неповноти чи неправильності. Ці права надані не лише з метою контролю за правильністю фіксування адміністративного процесу, а й для того, щоб особи, які беруть участь у справі, але не були присутніми у судовому засіданні, мали можливість дізнатися про те, як воно відбувалося.

КАСУ визначає, що одночасно із технічним записом судового засідання секретарем судового засідання ведеться журнал судового засідання, в якому зазначаються наступні відомості:

- рік, місяць, число і місце судового засідання;
- найменування адміністративного суду, який розглядає справу, прізвище та ініціали судді (суддів), секретаря судового засідання;
- справа, що розглядається, ім'я (найменування) сторін та інших осіб, які беруть участь у справі;
- номер носія інформації;
- порядковий номер вчинення процесуальної дії;
- назва процесуальної дії;
- час вчинення процесуальної дії;

У разі, якщо після ознайомлення стороною із технічним записом і журналом судового засідання у неї виникають якісь питання, вона має право протягом семи днів з дня проголошення рішення у справі подати до суду

письмові зауваження щодо їхньої неповноти або неправильності, які повинні бути розглянуті не пізніше п'яти днів з дня їх подання.

Повне чи часткове відтворення технічного запису судового засідання здійснюється на вимогу особи, яка бере участь у справі, або за ініціативою суду. На клопотання особи, яка бере участь у справі, за розпорядженням головуєчого може бути здійснено повне або часткове роздрукування технічного запису судового засідання.

Одним з аспектів реалізації принципів гласності та змагальності, особи, які беруть участь у справі, наділені правом одержувати копії судових рішень. Це право гарантовано обов'язком суду видати або направити поштою копії судового рішення особам, які беруть участь у справі. Зокрема, відповідно до статті 167 КАСУ на вимогу особи, яка бере участь у справі, а так само особи, яка не брала участі у справі, але щодо якої суд вирішив питання про її права, свободи, інтереси чи обов'язки, суд у цей самий день видає копію постанови (або її вступної та резолютивної частин) чи ухвали суду. У разі проголошення в судовому засіданні лише вступної та резолютивної частин постанови суд повідомляє час, коли особи, які беруть участь у справі, можуть одержати копію постанови в повному обсязі.

Також особам, які брали участь у справі, але не були присутні у судовому засіданні, копія судового рішення надсилається рекомендованим листом з повідомленням про вручення протягом трьох днів з дня його ухвалення чи складення у повному обсязі або у разі їх звернення вручаються під розписку безпосередньо в суді. Якщо копія рішення надіслана представникові, то вважається, що вона надіслана й особі, яку він представляє.

Важливим правом, яке забезпечує можливість особи впливати на хід судового розгляду є право сторін заявляти клопотання і відводи.

Сторони мають право заявляти суду клопотання щодо вирішення тих чи інших питань на будь-якому етапі розгляду справи.

КАС України не дає визначення клопотання в адміністративному провадженні. Для розуміння його змісту слід звернутись до інших нормативно-правових актів.

Так, відповідно до Закону України «Про звернення громадян», клопотання визначається як звернення громадян із проханням про сприяння реалізації закріплених Конституцією та чинним законодавством їх прав та інтересів або повідомлення про порушення чинного законодавства чи недоліки в діяльності підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, народних депутатів України, депутатів місцевих рад, посадових осіб, а також висловлення думки щодо поліпшення їх діяльності [126].

Враховуючи вище викладене, під клопотанням в адміністративному судочинстві, на нашу думку, слід розуміти звернення учасників адміністративного процесу до суду із проханням про сприяння у реалізації закріплених КАС України їх процесуальних прав і обов'язків під час провадження у конкретній адміністративній справі з метою захисту своїх прав, свобод та інтересів.

Слід відзначити, що особливістю клопотань в адміністративному судочинстві є, по-перше наявність можливості звернутись з клопотанням у будь-якого учасника адміністративного процесу, а не тільки сторін; по-друге клопотання завжди звернене до суду і тільки суд уповноважений вирішувати його подальшу реалізацію – задовольняти чи не задовольняти. Про задоволення або відмову у задоволенні клопотання суд постановляє ухвалу.

Клопотання, що заявляють у судовому засіданні, можуть бути усними або письмовими. Усі інші клопотання необхідно викладати у формі окремої письмової заяви (клопотання) або зазначати у позовній заяві, апеляційній чи касаційній скаргах тощо.

КАСУ не обмежує і прямо не визначає коло питань, з яких можна заявляти клопотання. Це, наприклад, можуть бути клопотання: про звільнення від сплати судового збору чи інших судових витрат, про невідкладне вирішення справи, про залучення третіх осіб без самотійних

вимог на предмет спору, про поновлення або продовження процесуального строку, про закритий розгляд справи, про витребування доказів та виклик свідків, проведення експертизи, залучення до участі у справі спеціаліста чи перекладача, про судові доручення щодо збирання доказів, про забезпечення позову чи доказів, про розгляд справи за відсутності особи, яка бере участь у справі, або, навпаки, за її участю тощо.

За наявності визначених КАСУ підстав сторони мають право заявити відвід певним суб'єктам провадження. До осіб, яким може бути заявлено відвід відносяться:

- суддя;
- секретар судового засідання;
- експерт;
- спеціаліст;
- перекладач.

Перелік підстав, за якими можливо заявити відвід є вичерпним. Тобто особа, яка бере участь у справі не може, наприклад, заявити відвід судді, тому що він не відповідає якимось його інтересам.

Так, відповідно до ст. 27 КАСУ, суддя не може брати участі в розгляді адміністративної справи і відводиться:

- якщо він брав участь у розгляді цієї справи або пов'язаної з нею справи як представник, секретар судового засідання, свідок, експерт, спеціаліст, перекладач;
- якщо він прямо чи опосередковано заінтересований в результаті розгляду справи;
- якщо він є членом сім'ї або близьким родичем (чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, брат, сестра, дід, баба, внук, внучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, член сім'ї або близький родич цих осіб) сторони або інших осіб, які беруть участь у справі;

- за наявності інших обставин, які викликають сумнів у неупередженості судді;
- у разі порушення порядку визначення судді для розгляду справи, встановленого частиною третьою статті 15-1 цього Кодексу;
- у разі можливості повторної участі судді в розгляді адміністративної справи.

Що стосується секретаря судового засідання, експерта, спеціаліста, перекладача то вони не можуть брати участі в адміністративному процесі та відводяться за вищезазначеними підставами.

Експерт або спеціаліст, крім того, не може брати участі в адміністративному процесі, якщо:

- він перебував або перебуває в службовій або в іншій залежності від осіб, які беруть участь у справі;
- проводив ревізію, перевірку тощо, матеріали яких використовуються при розгляді даної справи;
- з'ясування обставин, які мають значення для справи, виходить за межі сфери його спеціальних знань.

Слід звернути увагу на те, що відвід повинен бути вмотивований і заявлений до початку судового розгляду адміністративної справи по суті у письмовій формі з обґрунтуванням підстав для відводу.

Питання про відвід вирішується в нарадчій кімнаті ухвалою суду, що розглядає справу.

Маємо відзначити, що на практиці навряд чи варто очікувати об'єктивності та неупередженості від судді, який розглядає заяву про відвід щодо самого себе. Вбачається доцільним, що заяву про відвід має розглядати інший суб'єкт. Наприклад, це може бути суд, який має повноваження переглядати судові рішення і ніяким чином не пов'язаний із суддею, якому заявлено відвід. У переважній більшості відвід заявляють у суді першої інстанції у зв'язку із порушенням суддею процесуальних норм. Тому можна провести аналогію між розглядом заяви про відвід і апеляційним

оскарженням ухвал суду першої інстанції, наприклад, щодо забезпечення позову, відмови у відкритті провадження у справі тощо. Ці процедури оскарження вже перевірені і показали, що вони працюють.

Однак КАСУ встановлює, що ухвала за наслідками розгляду питання про відвід окремо не оскаржується. Заперечення проти неї може бути включене до апеляційної чи касаційної скарги на постанову чи ухвалу суду, прийняту за наслідками розгляду справи.

Як бачимо, проблемним питанням є неможливість оскарження ухвал про задоволення (незадоволення) заяв про відвід суддів. Незважаючи на це, на практиці мають місце непоодинокі випадки оскарження таких ухвал. Якщо законодавець все ж таки наважиться надати таке право, йому необхідно бути обережним, оскільки це може стати засобом звичайного затягування процесу [6, с. 41].

Відповідно до ст. 7 КАС України право на оскарження рішень адміністративного суду є одним з основоположних принципів адміністративного судочинства.

Загалом в адміністративному судочинстві інститут перегляду судових рішень включає в себе чотири форми діяльності щодо можливості зміни первинного судового рішення:

- апеляційне провадження;
- касаційне провадження;
- перегляд судових рішень Верховним Судом України;
- провадження за нововиявленими обставинами.

Відзначимо, що в усіх цих видах проваджень ініціатором може виступати, в тому числі, одна із сторін публічно-правового спору. Але контексті нашого дослідження, слід звернути увагу, що ст. 7 та 13 КАСУ забезпечують реалізацію права тільки на апеляційне та касаційне оскарження рішень адміністративного суду. Як уже зазначалось вище, рішення адміністративного суду можуть видаватись у формі ухвал або постанов.

Апеляційне провадження – це нормативно врегульований комплекс взаємопов’язаних і взаємообумовлених процесуальних дій з перегляду адміністративної справи та рішень судів першої інстанції за апеляційними скаргами правомочних осіб, у ході якого відбувається повторний розгляд оскарження у повному обсязі або частково. Об’єктом перегляду апеляційного суду може бути як правильність оцінки доказів і встановлення фактів, так і правильність застосування матеріального та процесуального права адміністративним судом першої інстанції [183, с. 95].

Оскаржити судові рішення вправі сторона, яка вважає рішення незаконним чи таким, що порушує її права та законні інтереси. Тобто апелянтом може бути як позивач, так і відповідач, в тому числі співпозивачі і співвідповідачі. Основною умовою, при цьому, є те, щоб ухвалене судом рішення, на думку вказаних осіб, зачіпало їхні права та інтереси. Під час розгляду справи судом апеляційної інстанції юридична заінтересованість сторін полягає у перегляді справи й очікуванні правового позитивного результату у вигляді скасування ухвали чи постанови суду першої інстанції повністю або частково [40, с. 47].

Право на апеляційне оскарження судового рішення в адміністративному судочинстві визначається як суб’єктивне право кожної особи, надана державною можливістю (свобода) на розсуд кожної особи задовольняти інтереси, передбачені об’єктивним правом.

Структура права на апеляційне оскарження складається з наданих законом можливостей особи щодо:

- подання до суду апеляційної скарги, доповнень і змін до неї;
- вимоги щодо прийняття судом першої та апеляційної інстанції апеляційної скарги, поданої особою, її представником;
- розгляду апеляційної скарги судом;
- ухвалення судом апеляційної інстанції відповідного рішення з приводу поданої апеляційної скарги [39, с. 89].

За загальним правилом, відповідно до ст. 186 КАСУ, апеляційна скарга подається до адміністративного суду апеляційної інстанції через суд першої інстанції, який ухвалив оскаржуване судове рішення. Копія апеляційної скарги одночасно надсилається особою, яка її подає, до суду апеляційної інстанції.

Що стосується строків подання апеляційної скарги, то вони встановлюються наступні:

- апеляційна скарга на постанову суду першої інстанції подається протягом десяти днів з дня її проголошення;

- у разі застосування судом ч. 3 ст. 160 КАСУ (у випадку відкладення складення постанови у повному обсязі), а також прийняття постанови у письмовому провадженні апеляційна скарга подається протягом десяти днів з дня отримання копії постанови;

- якщо суб'єкта владних повноважень у випадках та порядку, передбачених ч. 4 ст. 167 КАСУ (якщо справа розглядається судом за місцезнаходженням суб'єкта владних повноважень і він не був присутній у судовому засіданні під час проголошення судового рішення), було повідомлено про можливість отримання копії постанови суду безпосередньо в суді, то десятиденний строк на апеляційне оскарження постанови суду обчислюється з наступного дня після закінчення п'ятиденного строку з моменту отримання суб'єктом владних повноважень повідомлення про можливість отримання копії постанови суду;

- апеляційна скарга на ухвалу суду першої інстанції подається протягом п'яти днів з дня проголошення ухвали;

- у разі якщо ухвалу було постановлено в письмовому провадженні або згідно з ч. 3 ст. 160 КАСУ, або без виклику особи, яка її оскаржує, апеляційна скарга подається протягом п'яти днів з дня отримання копії ухвали.

В науковій літературі касаційне провадження визначають як процесуальну гарантію законності рішень та ухвал адміністративного суду

першої та апеляційної інстанцій і захисту прав, свобод фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб у публічно-правових відносинах та виокремлюють особливості правового регулювання адміністративних процесуальних відносин у сфері касаційного провадження. Зокрема відзначається, що суд касаційної інстанції:

- перевіряє законність прийнятих рішень судами першої та апеляційної інстанцій;
- не вирішує знову справу адміністративної юрисдикції, як це здійснюється у процесі апеляційного оскарження;
- пов'язаний межами касаційної скарги, однак встановлено правило, за яким особа, яка подала касаційну скаргу, має право доповнити чи змінити її протягом строку на касаційне оскарження, при цьому такі зміни мають бути обґрунтованими;
- здійснює касаційне провадження у процесуальній формі, визначеній законом [175, с. 13].

Відповідно до ст. 211 КАСУ сторони та інші особи, які беруть участь у справі, а також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси та обов'язки, мають право оскаржити в касаційному порядку судові рішення суду першої інстанції після їх перегляду в апеляційному порядку, а також судові рішення суду апеляційної інстанції повністю або частково, крім випадків, передбачених цим Кодексом.

Ухвали суду першої інстанції після їх перегляду в апеляційному порядку, а також ухвали суду апеляційної інстанції можуть бути оскаржені в касаційному порядку, якщо вони перешкоджають подальшому провадженню у справі. Заперечення проти інших ухвал можуть бути включені до касаційної скарги на судові рішення, ухвалені за наслідками апеляційного провадження.

Підставами касаційного оскарження є порушення судом норм матеріального чи процесуального права. Тобто підставою для подання касаційної скарги можуть бути порушення які стосуються самого предмета

публічно-правового спору, а також порушення встановленої процедури розгляду справ.

Перед судом касаційної інстанції при перегляді рішень адміністративних судів, перш за все стоять завдання, які полягають у:

- забезпеченні законності та справедливості правосуддя;
- недопущенні звернення до виконання незаконного, необґрунтованого та несправедливого судового рішення;
- забезпеченні відновлення, захисту та реалізації прав і законних інтересів учасників процесу;
- забезпеченні відшкодування завданої незаконними рішеннями шкоди;
- сприянні однаковому розумінню та застосуванню законів судами першої й апеляційної інстанції [59, с. 163].

Касаційна скарга на судові рішення подається протягом двадцяти днів після набрання законної сили судовим рішенням суду апеляційної інстанції, крім випадків, а в разі складення постанови в повному обсязі відповідно до ст. 160 КАСУ – з дня складення постанови в повному обсязі..

Слід також звернути увагу на те, що на відміну від постанови не всі ухвали суду першої інстанції в адміністративній справі можна оскаржувати, оскільки зловживання правом на оскарження ухвал давало б можливість затягувати вирішення справи.

Так, до ухвал, можливість оскарження яких прямо передбачено в КАСУ, можна віднести ухвали про:

- залишення позовної заяви без руху;
- повернення позовної заяви;
- відмову у відкритті провадження в адміністративній справі;
- забезпечення доказів або відмову у цьому;
- відмову в поновленні чи продовженні пропущеного процесуального строку;

- забезпечення адміністративного позову, заміну способу чи скасування заходів забезпечення позову або відмову у цьому;
- залишення позовної заяви без розгляду;
- зупинення провадження у справі;
- закриття провадження у справі;
- вжиття заходів щодо усунення причин та умов, що спричинили порушення закону, а також про наявність підстав для розгляду питання про притягнення до відповідальності осіб, рішення, дії чи бездіяльність яких визнаються протиправними (окремі ухвали суду) тощо.

В юридичній літературі ухвали, спрямовані на вирішення поточних питань щодо розгляду та вирішення публічно-правового спору по суті називають «процедурними» або «проміжними», тобто вони жодним чином не впливають на результат розгляду та вирішення публічно-правового спору. Оскарження таких ухвал, тобто, ухвал, що не можуть бути оскаржені згідно з процесуальним законодавством, науковці та практики розглядають як один з різновидів «процесуальних диверсій». Вважається, що оскарження «процедурних» ухвал здійснюється з боку осіб, які недобросовісно користуються своїми процесуальними правами, що затягує розгляд справ по суті понад встановлені чинним законодавством строки. На заваді таким недобросовісним діям сторін (третіх осіб, прокурора), що перешкоджають здійсненню судочинства відповідно до встановлених процесуальних норм та з дотриманням відповідних строків, став Верховний Суд України. Так в своєму листі № 1/3.2 від 17.01.2005 року Верховний Суд України вказав відповідним судам на необхідність відмовляти в прийнятті апеляційних та касаційних скарг на ухвали, які оскарженню не підлягають. З моменту появи цього листа Верховного Суду України відповідно змінився підхід судів до питань прийняття апеляційних (касаційних) скарг на ухвали, які оскарженню не підлягають [182].

Як було зазначене вище, сторони займають особливе, головне положення в розгляді справи, тому вони наділяються додатковими, ніж інші

особи, які беруть участь у справі, досить важливими процесуальними правами, які, як вже відмічалось, називають диспозитивними. Завдяки цим процесуальним правам сторони можуть чутливо впливати на хід справи [48, с. 136].

Аналізуючи норми чинного КАС України, можна дійти висновку, що сторони наділені значною кількістю таких диспозитивних прав, що дають змогу розпоряджатись їх своїми вимогами в процесі на власний розсуд. Зокрема до таких прав позивача можна віднести наступні:

- право звернутися з позовом;
- відкликати позовну заяву з суду першої інстанції у будь-який час до закінчення судового розгляду;
- вимагати вжиття заходів забезпечення адміністративного позову, зміни способу забезпечення позову, скасування заходів забезпечення позову;
- змінити підставу або предмет адміністративного позову, збільшити або зменшити розмір позовних вимог протягом усього часу розгляду справи в суді першої інстанції;
- відмовитися від адміністративного позову в будь-який час до закінчення судового розгляду в суді першої інстанції, а також у суді апеляційної чи касаційної інстанції (у тому числі у Верховному Суді України під час провадження за винятковими обставинами) - до закінчення відповідно апеляційного чи касаційного розгляду;
- досягнути примирення в будь-який час до закінчення судового розгляду в суді першої інстанції, а також у суді апеляційної чи касаційної інстанції (у тому числі у Верховному Суді України під час провадження за винятковими обставинами) - до закінчення відповідно апеляційного чи касаційного розгляду;
- вимагати виконання судового рішення після набрання ним законної сили або у разі можливості його негайного виконання;
- досягнути примирення у процесі виконання судового рішення, тобто відмовитися від примусового виконання або укласти мирову угоду.

Натомість відповідач має власні відповідні диспозитивні можливості:

- визнати адміністративний позов повністю або частково або не визнавати його, зокрема подати свої заперечення;
- вимагати зміни способу забезпечення позову, скасування заходів забезпечення позову;
- досягнути примирення в будь-який час до закінчення судового розгляду в суді першої інстанції, а також у суді апеляційної чи касаційної інстанції (у тому числі у Верховному Суді України під час провадження за винятковими обставинами) – до закінчення відповідно апеляційного чи касаційного розгляду;
- укласти мирову угоду у процесі виконання судового рішення [48, с. 282].

Враховуючи обсяг і предмет нашого дослідження ми не будемо детально зупинятись на характеристиці диспозитивних прав сторін. В світлі реалізації принципу змагальності, вбачається доцільним зупинитись на реалізації права на примирення.

Примирення сторін є однією з форм правового консенсусу, вираженням принципу диспозитивності, який знаходить своє відображення в різних формах судочинства – цивільному, господарському, кримінальному та адміністративному.

Вбачається, що до угоди про примирення в адміністративному судочинстві повинні бути включені дії, про які домовились сторони, які вирішили припинити суперечку в суді. З боку громадянина допустимим буде відмова від бажання захищати свої права в суді, а з боку органу влади добровільна згода на здійснення будь-яких дій, що будуть відповідати інтересам сторін, тобто взаємо вигідність.

Саме взаємні поступки сторін призводять до ліквідації конфлікту і відповідно припинення провадження у справі.

Таким чином, під правом на укладення угоди про примирення розуміється право на досягнення в ході судочинства компромісу, умови якого

дозволять закінчити судочинство без винесення судового рішення або ж вплинуть на зміну існуючих правовідносин. Укладення угоди про примирення між сторонами конфлікту є вираженням волевиявлення, спрямованого на припинення адміністративного провадження в суді.

Але слід враховувати, що якщо такі дії суперечать закону або порушують чий-небудь права, свободи чи інтереси, відповідно до ч. 4 ст. 51 КАСУ суд не визнає примирення сторін, а справа розглядається далі.

Примирення сторін в адміністративному судочинстві розуміється як процесуальний юридичний факт досягнення згоди між сторонами адміністративно-правового спору, що виявляється в їх взаємному волевиявленні на проведення процедури примирення, укладенні мирової угоди та передачі її на затвердження до компетентного суду.

Інститут примирення сторін в адміністративному судочинстві – це комплексний, міжгалузевий правовий інститут, який об'єднує норми адміністративного та адміністративного процесуального права в організаційно визначену структуру на підставі їхньої спрямованості на мирне врегулювання адміністративно-правового спору в судовому порядку.

Інститут примирення сторін органічно поєднує в собі три основні явища:

- процедуру примирення;
- угоду про примирення або мирову угоду;
- примирення як юридичний факт досягнення згоди між конфліктуючими суб'єктами [147, с. 8].

КАСУ (ст. 113) визначає межі примирення сторін. Так, примирення сторін може стосуватися лише прав та обов'язків сторін і предмета адміністративного позову. Як бачимо, реалізація права на примирення не може торкатись інших учасників справи а бо інших осіб, які взагалі не беруть участь у справі.

Також слід зазначити, що КАСУ допускає примирення на будь-якій стадії провадження у справі, але не встановлює визначеного переліку

категорій справ по яким може бути застосовано примирення. Внаслідок цього на практиці трапляються випадки неправильного укладання та визнання судом примирення сторін, що пов'язано з помилковим розумінням ознак цього інституту. Суть помилки суду зводиться до того, що по конкретній справі підставою для закриття провадження у справі насправді є визнання відповідачем позовних вимог, передбачена ст. 136 КАС України, а не застосування примирення сторін. Однією із ознак угоди про примирення сторін є взаємність поступок, тобто кожна сторона має поступитися частиною свого права, розраховуючи на таку ж поступку з протилежного боку. Ця ознака, вказує на компромісну природу договору про примирення. Тому, у кожному випадку закриття провадження у справі з підстав примирення, суду необхідно перевірити, чи в умовах такої угоди вбачається взаємність поступок чи лише однієї і чи таке бажання примиритися висловили обидві сторони, подавши спільне клопотання та угоду про примирення. Подання письмового клопотання про закриття провадження у зв'язку з примиренням, яке надійшло до суду лише від позивача, не можна вважати примирення та його матеріальним та процесуальним оформленням [34, с. 136].

Але також слід зазначити, що незважаючи на те, що адміністративне судочинство будується на принципах рівності учасників процесу, змагальності та їх диспозитивності, судова практика адміністративних судів показує, що в судах адміністративної юрисдикції вищезазначений інститут майже не працює. Менше 1% адміністративних справ за рік може завершитися примиренням сторін.

Публічно-правові спори, які вирішуються в порядку адміністративного судочинства, часто називають немедіабельними, тобто такими, які не можуть бути вирішені мирним шляхом. Це зумовлюється насамперед тим, що обов'язковою стороною в спорі є суб'єкт владних повноважень – орган державної влади чи місцевого самоврядування, який, на переконання певних

юристів-практиків і науковців, через свої повноваження жодним чином не може погодитися на взаємні поступки з другою стороною спору [181, с. 85].

2.3. Роль суду в забезпеченні принципу змагальності сторін в адміністративному судочинстві

У науковій літературі часто розглядається питання про роль суду в змагальному процесі. Чи повинен суд виступати в ролі незалежного арбітра в суперечці змагальних сторін, створюючи умови для виконання сторонами їх процесуальних зобов'язань і реалізації наданих їм прав, зберігаючи при цьому об'єктивність і неупередженість. Або в якості активного суб'єкта процесу доказування, що має повноваження на збирання і перевірку доказів?

При цьому більшістю дослідників і фахівців-практиків відзначається, що процесуальна активність суду в дослідженні обставин справи є одним з найважливіших питань судової діяльності. Як відомо, в житті проголошення і реалізація постулатів, в т.ч. і принципу змагальності – це дві різні речі. Насправді дуже складно привести приклад такого судового процесу, де сторони мали б рівними здібностями і можливостями щодо реалізації наданих їм законом прав. Дуже багато залежить від особистісних характеристик учасників, їх розумових і психологічних здібностей. Слабка активність сторін або однієї сторони в процесі при зайнятій судом тільки спостережній позиції, можуть заздалегідь визначити винесення незаконного, необґрунтованого або невмотивованого судового рішення. Тому можна припустити, що оскільки на суд покладено відповідальність за законність, обґрунтованість і справедливість рішення, то саме на ньому лежить обов'язок керувати процесом таким чином, щоб під час судового розгляду можна було, з одного боку, надати сторонам можливість максимально висловитися з метою захисту своїх інтересів, з іншого боку – встановити обставини, що входять до предмету доказування. Тому вимоги закону щодо встановлення обставин, що входять до предмету доказування, і винесення законного, обґрунтованого і справедливого рішення по даній справі повинні, на наш

погляд, визначати особливості реалізації принципу змагальності в судовому провадженні.

Вбачається, що адміністративний суд має з'ясовувати дійсні причини виникнення спору і причини звернення позивача до адміністративного суду з відповідним позовом, адже саме від цього залежить визначення заінтересованості позивача отримати судовий захист в адміністративному суді, а також правильний спосіб, який в спірних правовідносинах здатний задовольнити вимоги позивача [74].

Інтерес викликаний принципами адміністративного судочинства і перш за все викладом в ст. 7 КАСУ принципу змагальності сторін за активної ролі суду, яка реалізується через офіційне з'ясування всіх обставин справи. Принцип змагальності по своїй суті є постулатом, який обмежує активність суду. Однією з головних характеристик змагального процесу є можливість і обов'язок сторін судочинства активно доводити свою позицію, при цьому обов'язок щодо подання доказів покладається на сторони, що і визначає процес у формі змагання сторін. У цьому випадку суд лише сприяє в збиранні та витребуванні доказів, якщо це важко для осіб, які беруть участь у справі (ст. 71 КАСУ).

Змагальність сторін в адміністративному судочинстві дуже тісно переплітається з принципом офіційного з'ясування всіх обставин справи, доповнюється активною участю суду, яка обумовлюється обов'язком встановити об'єктивну істину в справі, яка виражається в остаточному визначенні предмета доказування, збиранні за своєю ініціативою необхідних доказів та в їх дослідженні тощо.

Адміністративний суд має активно підтримувати перебіг провадження, досліджувати фактичні обставини справи в найбільш повному обсязі. Для цього суд повинен сприяти активній участі учасників провадження у дослідженні фактичних обставин справи та їх з'ясуванні.

Реалізація принципу офіційного з'ясування всіх обставин у справі пов'язана з обов'язком суду всебічно і об'єктивно оцінити наявні докази та

встановити фактичні обставини справи, навіть якщо на них немає посилення сторін у їх доводах чи запереченнях, із витребуванням відповідних доказів, у тому числі з власної ініціативи, що обумовлюється публічним характером спору в адміністративній справі. Реалізація вказаного принципу характеризується усталеною практикою і пов'язується з активністю адміністративного суду у виявленні та дослідженні всіх обставин справи [51, с. 52].

Як зазначає О. М. Мінаєва, значення принципу активної ролі суду, як одного із вихідних специфікуючих положень адміністративного судочинства, можна розкрити в наступних аспектах.

По-перше це системоутворююче значення. В силу закріплення даного принципу в рамках ст. 7 КАСУ даний принцип визначає не просто активну роль адміністративних судів в рамках окремих проваджень, але й має системовпорядковуюче та векторально-орієнтаційне значення для всієї системи процесуальних приписів, які знаходять свою формалізацію в рамках КАСУ. Особливо його системоутворююча роль проявляється в рамках нормотворчих процесів по прийняттю окремих процесуальних приписів або ж внесенню змін до нормативних положень, які в подальшому включаються до КАСУ.

По-друге це функціональне значення. Проявляється в тому, що принцип активної ролі суду як вихідне положення адміністративного судочинства визначає організацію та діяльність інститутів судової влади, що стосується виконання завдань, які стоять перед ними.

По-третє це критеріальне значення. Належність порядку право реалізації змістовних основ принципу активної ролі суду в рамках конкретного провадження може слугувати критерієм належності здійснення правосуддя в процесі розгляду такої справи.

По-четверте це ідеальне значення. Зумовлюється дихотомією такої категорії як «принцип права», який, з одного боку, виступає в якості формалізованого законодавцем нормативного положення, а з іншого боку –

керівним началом найвищої міри імперативності, яка виступає квінтесенцією конкретної правової ідеї. В даному випадку акцент робиться не на формальній, а на ідейно-змістовній стороні принципів права. Що стосується принципу активної ролі суду, то він виступає в ролі вихідного положення, в рамках якого знаходять своє закріплення специфікуючі особливості та ціннісно-орієнтаційні ідеї адміністративного судочинства, які набули своєї загальнообов'язковості у зв'язку із їх формалізацією в рамках статті 7 КАСУ [88, с. 145].

Одним з ключових питань щодо визначення активної ролі суду в адміністративному судочинстві є якраз проблема узгодження принципу офіційного з'ясування обставин у справі з принципом змагальності, які перебувають в певній конкуренції між собою. З одного боку, розгляд і вирішення справ в адміністративних судах здійснюються на засадах змагальності сторін та свободи в наданні ними суду своїх доказів й у доведенні перед судом їх переконливості; з іншого – суд вживає передбачених законом заходів, необхідних для з'ясування всіх обставин у справі, у тому числі щодо виявлення та витребування доказів з власної ініціативи. Тобто активність суду не обмежується лише веденням процесу судочинства, але й проявляється, зокрема, у можливості виявляти та витребувати докази з власної ініціативи, виконуючи фактично роль учасника процесу. Але слід відзначити, що закон не тільки не передбачає підстав, за яких суд може вживати передбачених законом заходів, необхідних для з'ясування всіх обставин у справі, але й не визначає межі з'ясування таких обставин, конкретні заходи, яких може вжити суд. Доцільним вбачається висновок, що визначення меж реалізації принципу офіційного з'ясування всіх обставин у справі віднесено на розсуд суду. У цьому контексті існує потенційна небезпека перейняття судом функцій однієї зі сторін процесу, що тим самим суттєво обмежує реалізацію принципу змагальності сторін [53, с. 184].

Оскільки змагальність має в основі активність сторін, а не суду, то вона відходить від такого принципу, як принцип об'єктивної істини, при досягненні якого повинен проявляти активність суд.

Принцип змагальності в адміністративному судочинстві має суттєві особливості в зв'язку з тим, що держава володіє великими можливостями для захисту своїх прав і законних інтересів, а суд повинен реалізовувати свої владні функції з метою захисту слабшої сторони в процесі.

В адміністративному судочинстві принцип змагальності покликаний «зрівняти» різних за статусом суб'єктів спору. Адміністративний спір являє собою незгоду фізичних і юридичних осіб з рішенням органу публічної влади, з діяльністю її окремого представника – посадової особи. При цьому одним із способів (процесуальних механізмів) «вирівнювання» можливостей публічної влади і «безвладного» суб'єкта є адміністративне судочинство.

Рівноправність сторін в адміністративному судочинстві полягає в тому, що всі процесуальні засоби, якими володіє «безвладний» суб'єкт для підтримки своєї вимоги, в рівній мірі надані і «владному» суб'єкту. Відповідний орган, організація (посадова особа) може так само задавати питання, висловлювати свою думку з приводу заявлених вимог. Але ця процесуальна рівність не означає повної тотожності положення сторін. Рівність сторін у адміністративному судочинстві слід розуміти як рівність можливостей для реалізації прав, наданих законом позивачу і відповідачу.

Принцип змагальності в адміністративному судочинстві (на відміну від такого самого принципу в загальному судочинстві) поєднується з, так би мовити, розшуковим процесом, в якому адміністративному суду відводиться активна роль при розгляді справи, яка дістає вияв у можливості: а) вийти за межі позовних вимог у випадках, передбачених чинним законодавством; б) з власної ініціативи витребувати докази, необхідні для розгляду справи [102, с. 153].

До положень, що розкривають змагальність сторін в адміністративному судочинстві, можна віднести наступні:

1) особи, які беруть участь у справі, мають право знати про аргументи і докази один одного до початку судового розгляду. Кожній особі, яка бере участь у справі, гарантується право представляти докази суду та іншій стороні у справі, забезпечується право заявляти клопотання, висловлювати свої доводи і заперечення, давати пояснення з усіх питань, які виникають в ході розгляду справи, пов'язані з поданням доказів;

2) суд, зберігаючи незалежність, об'єктивність і неупередженість, здійснює керівництво процесом, роз'яснює особам, які беруть участь у справі, їх права і обов'язки, попереджає про наслідки вчинення або не вчинення ними процесуальних дій, сприяє в реалізації їх прав, створює умови для всебічного і повного дослідження доказів, встановлення фактичних обставин і правильного застосування законів та інших нормативних правових актів при розгляді справи.

Як вже зазначалось, своєрідність принципу змагальності в адміністративному судочинстві проявляється в тому, що його зміст тісно межує з положеннями щодо активної ролі суду, які покликані компенсувати в суді певну нерівність в становищі суб'єктів публічного права.

Завдання суду полягає в тому, щоб, дотримуючись принципу змагальності, врахувати реальну нерівність в правових позиціях сторін в сфері публічної влади. Суд зобов'язаний в адміністративному судочинстві виконувати активну роль: надати допомогу громадянину, який звернувся до суду з позовом на рішення або дію органу публічної адміністрації; роз'яснювати йому права і обов'язки, витребувати відповідні матеріали і документи тощо.

Особливості дії принципу змагальності в адміністративному судочинстві, на відміну від цивільного та господарського, можна звести до наступних положень:

- адміністративний суд може втручатися в матеріальні та процесуальні права сторін;

- адміністративний суд може збирати докази за своєю власною ініціативою і в доказовій діяльності діє відповідно до вказівних, інструктивних та забезпечувальних повноважень;

- матеріали та докази в справі надаються сторонами та іншими особами, що беруть участь у справі, а також витребуються судом за клопотанням сторін чи за власною ініціативою;

- суд постановляє рішення по справі на підставі доказів, наданих сторонами або отриманих за їх клопотаннями чи за власною ініціативою, на підставі преюдиційних, загальновідомих фактів і фактів, що не потребують доказування;

- суд не може виходити за межі позовних вимог. У цьому аспекті простежується зв'язок принципу змагальності з принципом диспозитивності, що, мабуть, і дає підставу законодавцю поєднати ці два принципи в одній статті КАС України;

- обставини, які визнаються сторонами, судом перевірятися не повинні, але лише в тому випадку, якщо сторони не заперечують проти цього і в суду не виникає сумніву щодо достовірності цих обставин та добровільності їх визнання (ч. 3 ст. 72 КАС України);

- у КАС України цей принцип поєднано з принципом офіційного з'ясування всіх обставин у справі. Жодний з інших процесуальних кодексів не лише не поєднує ці принципи, а й взагалі не передбачає принцип офіційного з'ясування всіх обставин у справі. Це є зрозумілим, адже жодний інший процесуальний кодекс не передбачає і такої активної ролі суду у процесі збору доказів. Тобто в даному сенсі поєднання принципів змагальності та офіційного з'ясування всіх обставин у справі є виправданим. Проте слід зазначити, що текстуально КАС України не поєднує ці два принципи, адже назва ст.11 звучить як «змагальність сторін, диспозитивність та офіційне з'ясування всіх обставин у справі», тобто між двома цими принципами знаходиться ще один принцип – диспозитивність [9, с. 148].

Активна роль суду в адміністративному судочинстві відображає особливості публічного права, відповідно до яких держава, вирішуючи спір між сторонами, виконує роль координатора суспільних відносин. Дане положення «зрівнює» початкове нерівне становище позивача і відповідача.

Активну роль суду при реалізації принципу змагальності в адміністративному судочинстві можна розкрити в кількох положеннях.

По-перше, при розгляді адміністративних справ суду надається право сприяти особам, які звернулись за судовим захистом, при визначенні кола доказів у справі і їх витребуванні. Для цього судам, що розглядають адміністративні справи, надано право з власної ініціативи витребувати докази, яких, на думку суду, не вистачає [46].

По-друге, при розгляді адміністративних справ суд зобов'язаний вести активну роботу з роз'яснення прав і обов'язків усім учасникам адміністративного процесу на різних його стадіях. Зокрема, на суд покладаються наступні обов'язки:

- роз'яснення наслідків неприбуття до суду (ст. 34 КАСУ);
- роз'яснення перекладачеві його прав та обов'язків (ст. 125 КАСУ);
- роз'яснення права відводу (ст. 127 КАСУ);
- роз'яснення особам, які беруть участь у справі, їхніх прав та обов'язків (ст. 130 КАСУ);
- роз'яснення прав і обов'язків експерта (ст. 131 КАСУ);
- роз'яснення спеціалісту його прав і обов'язків (ст. 132 КАСУ);
- роз'яснення судового рішення (ст. 170 КАСУ).

У деяких зарубіжних країнах в адміністративному судовому процесі на суддю покладаються ще ширші обов'язки. Так, наприклад, у відповідності з принципом дослідження, встановленого § 86 Закону «Про адміністративні суди» Федеративної Республіки Німеччина, суд не тільки роз'яснює права та обов'язки громадянам, але і зобов'язаний консультувати, особливо юридично необізнаних громадян, якщо у судовому процесі виникли формальні помилки [2, с. 245].

По-третє, суд, що розглядає адміністративну справу, має право з власної ініціативи призначати експертизу. Відповідно до статті 81 КАСУ для з'ясування обставин, що мають значення для справи і потребують спеціальних знань у галузі науки, мистецтва, техніки, ремесла тощо, суд може призначити експертизу. Особи, які беруть участь у справі, мають право просити суд призначити експертизу і доручити її проведення відповідній експертній установі або конкретному експерту. Якщо сторони домовилися про залучення експертами певних осіб, суд повинен призначити їх відповідно до цієї домовленості.

Головним призначенням експертизи в адміністративному судочинстві є якісна оцінка спеціалістом з урахуванням вимог законодавства обставин справи, розуміння і оцінка яких виходить за межі обов'язкових знань судді адміністративного суду. В адміністративному законодавстві немає чітко визначених обставин, коли має бути призначена експертиза. Після відкриття провадження в адміністративній справі суддя проводить підготовку справи до судового розгляду. Визнавши необхідним проведення у справі експертизи, суддя виносить ухвалу про призначення експертизи, яка є процесуальною підставою для її проведення. Однією з важливих частин ухвали суду про призначення експертизи є правильно і вичерпно сформульовані питання. Практика показує, що формулювання питань для суду є складною справою. Інколи їх ставлять нечітко, неточно або некоректно. При постановці питань у деяких випадках не завжди враховуються сучасні можливості експертизи [185, с. 146]. Що, на нашу думку, у певних випадках може суттєво впливати на можливість доведення стороною правоти своєї позиції у справі. Тому при призначенні експертизи і формуванні питань які на неї виносяться, суддям слід враховувати, зокрема, методичні рекомендації з питань підготовки і призначення судових експертиз, а також спеціальні посібники, які визначають завдання, що вирішуються за допомогою окремих видів експертиз, орієнтовний перелік питань, об'єкти і матеріали, які повинні надаватися для проведення експертами досліджень тощо.

По-четверте, при розгляді адміністративних справ суд вправі визнати обов'язковою явку певних осіб, що підтверджується, зокрема наступними положеннями:

- суд відкладає розгляд справи в разі, якщо суд визнав обов'язковою особисту участь особи, яка бере участь у справі у судовому розгляді, а вона не прибула (ст. 128 КАСУ);

- суд має право зупинити провадження у справі в разі: захворювання особи, яка бере участь у справі, підтвердженого медичною довідкою, що перешкоджає прибуттю до суду, якщо її особиста участь буде визнана судом обов'язковою, – до її одужання; знаходження особи, яка бере участь у справі, у відрядженні, якщо її особиста участь буде визнана судом обов'язковою, – до повернення з відрядження (ст. 156 КАСУ);

- до належно викликаних особи, особисту участь якої визнано судом обов'язковою, свідка, які без поважних причин не прибули у судові засідання або не повідомили причини неприбуття, може бути застосовано привід до суду через органи Національної поліції з відшкодуванням у дохід держави витрат на його здійснення (ст. 272 КАСУ).

Обов'язковою умовою ухвали про застосування приводу є визначення суб'єкта виконання. Органом виконання ухвали суду про привід є органи Національної поліції. Суд (суддя) за власним переконанням має право доручити виконання ухвали про привід особи, участь якої є обов'язкова в судовому слуханні територіальному органу поліції за місцем провадження у справі або за місцем проживання (перебування), роботи, служби чи навчання особи, яку належить привести. Але, як правило, ухвала про привід виконується органом поліції за місцем проживання особи, підданої приводу [65, с. 54].

Однак слід зауважити, що на практиці можуть виникнути проблеми з реалізацією приводу органами поліції.

Закон України «Про Національну поліцію» взагалі не наділяє поліцейського повноваженнями щодо здійснення приводу в будь-якому виді

судового процесу, в тому числі адміністративного. Стаття 23 «Основні повноваження поліції» визначає тільки повноваження щодо здійснення приводу у виконавчому провадженні за вмотивованою постановою державного чи приватного виконавця [129].

Як правило, обов'язки по здійсненню приводу покладаються на службу дільничних офіцерів поліції. Відповідно до Інструкції з організації діяльності дільничних офіцерів поліції, вони можуть залучати групи реагування патрульної поліції для надання допомоги при затриманні та доставлянні осіб, які вчинили правопорушення, виконанні ухвал суду про привід свідків та підозрюваних до суду та в інших необхідних випадках за погодженням з керівництвом патрульної поліції територіального (відокремленого) підрозділу поліції [37]. Як бачимо мова про здійснення приводу в рамках адміністративного судочинства теж не йде.

Окрім того, обов'язки щодо здійснення приводу Національною поліцією визначаються також Кримінальним процесуальним кодексом України, Цивільним процесуальним кодексом України та Кодексом України про адміністративні правопорушення.

У зв'язку з вищезазначеним, вбачається за доцільне доповнити ч. 1 ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію» п. 9-1 наступного змісту:

«9-1) у випадках і порядку, визначених законом, за вмотивованим рішенням уповноваженого органу або посадової особи здійснює привід осіб, до яких він застосовується».

Ще одним проблемним питанням є не порушення при здійсненні приводу гарантованого права особи щодо недоторканості житла. Відповідно до ст. 30 Конституції України кожному гарантується недоторканність житла. Не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи інакше як за вмотивованим рішенням суду. У невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, можливий інший, встановлений законом, порядок проникнення до житла чи до іншого володіння особи [55].

Закон України «Про Національну поліцію» одним із превентивних поліцейських заходів визначає проникнення до житла чи іншого володіння особи. Поліція може проникнути до житла чи іншого володіння особи без вмотивованого рішення суду лише в невідкладних випадках, пов'язаних із:

- рятуванням життя людей та цінного майна під час надзвичайних ситуацій;
- безпосереднім переслідуванням осіб, підозрюваних у вчиненні злочину;
- припиненням злочину, що загрожує життю осіб, які знаходяться в житлі або іншому володінні [129].

Як бачимо, здійснення приводу до підстав проникнення до житла чи іншого володіння особи без вмотивованого рішення суду не відноситься. На практиці часто виникають ситуації, коли особа, яка піддана приводу, знаходиться за місцем проживання, не переховується, спілкується з поліцейським через закриті двері або ворота, але добровільно не бажає впускати представника влади до житла чи іншого свого володіння. І поліцейський в такому випадку, на жаль, не має законної можливості виконати рішення про привід.

КАС України передбачає, що у разі неможливості здійснення приводу особа, яка виконує ухвалу про привід до суду, через начальника органу Національної поліції негайно повертає її суду з письмовим поясненням причин невиконання.

Під час розгляду судових справ суд нерідко стикається з тим, що окремі учасники процесу не з'являються у судові засідання, не повідомляють про причини своєї неявки, чим обурюють не лише своїх опонентів, а й суддів. Крім того, така несумлінна поведінка призводить до відкладення розгляду справи, і, як наслідок, – до затягування судового процесу. Це порушує права і законні інтереси інших учасників процесу, які належним чином виконують свої процесуальні обов'язки. Відповідно, подібна «нечемність» не повинна залишатися безкарною. При виникненні подібної

ситуації у суддів є достатньо ефективний механізм впливу на таких учасників процесу, – а саме: притягнення винної особи до адміністративної відповідальності за прояв неповаги до суду [36].

Можливість застосування такого виду відповідальності передбачена безпосередньо у Конституції України. Так, згідно з ч. 5 ст. 129 Конституції за неповагу до суду і судді винні особи притягуються до юридичної відповідальності [55].

Також відповідно до ст. 50 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» прояв неповаги до суду чи судді з боку осіб, які є учасниками процесу або присутні в судовому засіданні, має наслідком відповідальність, установлену законом [138].

Галузеве процесуальне законодавство, а саме ч. 2. Ст. 134 КАСУ встановлює, що за неповагу до суду винні особи притягуються до відповідальності, встановленої законом. Питання про притягнення особи до відповідальності за прояв неповаги до суду вирішується судом негайно після вчинення порушення, для чого у судовому засіданні із розгляду адміністративної справи оголошується перерва [46].

Відповідно до ст. 185-3 КУпАП неповага до суду, що виразилась у злісному ухиленні від явки в суд свідка, потерпілого, позивача, відповідача, експерта, перекладача тягне за собою притягнення винної особи до адміністративної відповідальності у вигляді накладення штрафу від двадцяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [66].

Слід зазначити, що прояв неповаги до суду, поєднаний із бездіяльністю судді (неспроможністю або небажанням належним чином реагувати на протиправну поведінку та притягнути правопорушника до відповідальності) завдає значної шкоди не лише авторитету судді, який розглядає справу, а й судовій системі в цілому, призводить до неможливості у спокійній та конструктивній обстановці встановити істину та винести справедливе рішення у конкретній справі [77, с. 6].

По-п'яте, при розгляді адміністративних справ суду надано право залучати іншого позивача чи відповідача або третіх осіб. Так, відповідно до ст. 52 КАСУ суд першої інстанції, встановивши, що з адміністративним позовом звернулася не та особа, якій належить право вимоги, або не до тієї особи, яка повинна відповідати за адміністративним позовом, може за згодою позивача допустити заміну первинного позивача або відповідача належним позивачем або відповідачем, якщо це не потягне за собою зміни підсудності адміністративної справи. Якщо позивач не згоден на його заміну іншою особою, то ця особа може вступити у справу як третя особа, яка заявляє самостійні вимоги на предмет спору, про що суд повідомляє третю особу. Якщо позивач не згоден на заміну відповідача іншою особою, суд може залучити цю особу як другого відповідача. У разі відмови у задоволенні адміністративного позову до такого відповідача понесені позивачем витрати відносяться на рахунок держави. Після заміни сторони, вступу третьої особи, що заявляє самостійні вимоги на предмет спору, залучення другого відповідача розгляд адміністративної справи починається спочатку [46].

Таким чином, як нами вже відмічалось, відбувається певна конкуренція між принципами змагальності сторін, диспозитивності та принципом офіційного з'ясування всіх обставин у справі. Зокрема, п. 4 ст. 11 КАСУ встановлено, що суд вживає передбачені законом заходи, необхідні для з'ясування всіх обставин у справі. Таким чином, законом закріплена активна роль суду щодо участі у процесі не лише як арбітра, але і як активного учасника, в тому числі і шляхом участі у з'ясуванні всіх обставин у справі. Введення такого положення зумовлено наявністю публічного інтересу (фактора) у змісті спору в сфері адміністративного судочинства, що потребує професійності суду у вживанні заходів щодо з'ясування всіх обставин у справі [64, с. 80].

Адміністративний суд, на відміну від суто змагального процесу, де суд оперує винятково тим, на що посилаються сторони, має повністю встановити обставини у справі, щоб ухвалити справедливе та об'єктивне рішення,

оскільки судові рішення в адміністративних справах так чи інакше стосуються публічних інтересів [42, с. 182].

Ще одним з чинників, який потребує від адміністративного суду зайняття активної позиції у процесі збирання доказів сторонами змагального процесу, є поступове скорочення строків розгляду адміністративних справ. Зволікання сторін з реалізацією своїх прав із збирання доказів може призвести до ситуації, коли суд буде повинен приймати рішення на основі доказів, що не містять всієї необхідної інформації по справі.

Кодексом адміністративного судочинства України передбачено різні процесуальні строки, пов'язані із здійсненням процесуальних дій у межах певної стадії судового адміністративного процесу, у тому числі – тих, які спрямовані на забезпечення прийняття правосудного рішення. Разом з тим, серед них особливе місце посідає строк розгляду і вирішення справи адміністративної юрисдикції, який визначений як «розумний» [152, с. 962]. Пунктом одинадцятим ч. 1 ст. 3 КАСУ дано визначення терміну «розумний строк». Таким є найкоротший строк розгляду і вирішення адміністративної справи, достатній для надання своєчасного (без невинуватених зволікань) судового захисту порушених прав, свобод та інтересів у публічно-правових відносинах [46].

Як свідчить судова практика, поведінка, зокрема, позивача суттєво впливає на тривалість розгляду справи. Згідно з ч. 2 ст. 49 КАСУ особи, які беруть участь у справі, зобов'язані добросовісно користуватися своїми процесуальними правами і неухильно виконувати процесуальні обов'язки. Однак трапляються випадки, коли саме позивач заявляє численні й необґрунтовані клопотання, оскаржує всі процесуальні рішення тощо, внаслідок чого стає неможливим розв'язати справу у найкоротший строк.

Частково проблему недотримання строків розгляду справи внаслідок зловживання позивачем своїми процесуальними правами суд може розв'язати, використовуючи всі закріплені в КАСУ процедури. Наприклад, відповідно до ч. 6 ст. 118 КАСУ оскарження ухвали з питання забезпечення

адміністративного позову не перешкоджає його подальшому розгляду. Отже, до апеляційного суду можна направити оскаржувану ухвалу із виділеним матеріалом й продовжити розгляд справи. Водночас оскарження ухвали про залишення позову без руху вимагає надання апеляційному суду всіх матеріалів у справі. Тому суд першої інстанції повинен виважено ставитися до постановлення подібного рішення й виносити його лише в тих випадках, коли хиби позовної заяви перешкоджають відкриттю провадження і їх не можна усунути під час розгляду справи [157, с. 38].

Отже, підводячи підсумки зазначимо, що в адміністративному судочинстві, де з самого спочатку закладено нерівність процесуальних сторін на відміну, наприклад, від цивільного судочинства, питання про роль суду, на нашу думку, має бути вирішено однозначно – суд є активним учасником процесу. Активна роль суду в адміністративному судочинстві відображає особливості публічного права, відповідно до яких держава, вирішуючи спір між сторонами, виконує роль координатора публічних відносин. Дане положення «збалансовує» початкове нерівне становище позивача та відповідача і ставить суд в таке, при якому він зв'язаний доводами сторін.

Таким чином, ми можемо стверджувати, що дія принципу змагальності сторін в адміністративному судочинстві, на відміну від інших видів судочинства, можлива лише за активної ролі в цьому процесі суду, яка реалізовується через принцип офіційного з'ясування всіх обставин у справі. Суд зобов'язаний вжити передбачених законом заходів, необхідних для з'ясування всіх обставин у справі, у тому числі щодо виявлення та витребування доказів з власної ініціативи. Активність суду, яка дозволяє йому проявляти ініціативу при збиранні доказів є, на нашу думку, логічною побудовою адміністративного судочинства, що дозволяє на практиці найбільш повно встановлювати обставини, які мали місце в минулому і виносити законні і обґрунтовані рішення.

Висновки до другого розділу

1. Акцентовано увагу, що в законодавстві України відсутній уніфікований перелік суб'єктів владних повноважень, у зв'язку з чим при визначенні певного органу, як такого суб'єкта в рамках адміністративного судочинства слід виходити з його статусу та змісту його повноважень, що встановлюються відповідними нормативно-правовими актами, які регламентують його діяльність.

2. Вбачається, що головною ознакою органу державної влади, яка відрізняє його від інших суб'єктів публічного адміністрування в рамках адміністративного процесу, є наявність нормативно закріплених державно-владних повноважень, а також спеціальних механізмів та засобів для їх реалізації. Такі органи можуть обиратись або створюватись державою у встановленому порядку, мають відповідну організаційну структуру та своє місце в системі державного апарату.

3. Відзначається, що на сьогоднішній день в законодавстві України відсутнє чітке розмежування понять «посадова» та «службова» особа. Відсутність єдиного підходу у врегулюванні даного питання часто негативно позначається на практиці застосування відповідних норм. Для з'ясування відповідних понять при визначенні сторони в адміністративній справі в кожному конкретному випадку слід враховувати положення відповідних законодавчих актів, зокрема Закону України «Про державну службу», Кримінального кодексу України тощо, а також судової практики Вищого адміністративного суду України та Верховного Суду України.

4. Визначено, що Кодекс адміністративного судочинства України при визначенні статусу суб'єкта владних повноважень оперує поняттями «орган місцевого самоврядування, його посадова чи службова особа». Очевидно, що «територіальна громада» сама по собі не є ні «органом», ні, тим більше, «посадовою» чи «службовою» особою. Хоча відповідно до закону територіальна громада села, селища, міста є первинним суб'єктом місцевого самоврядування, основним носієм його функцій і повноважень. Але логічним

вбачається, що адміністративний позов може бути подано тільки проти відповідного представницького органу чи посадової особи, які якраз і реалізують владні повноваження відповідної громади.

5. З'ясовано, що однією з особливостей адміністративного судочинства в Україні є те, що суб'єкт владних повноважень також може бути позивачем в окремих категоріях справ. Відповідачем в даному випадку виступають фізичні і юридичні особи, об'єднання громадян які не суб'єктами владних повноважень. Особливість в тому, що вони можуть бути відповідачами лише за позовами суб'єкта владних повноважень. Виняток становлять справи пов'язані з виборчим процесом чи референдумом, де відповідачами, у тому числі за позовом особи, яка не є суб'єктом владних повноважень, можуть бути засоби масової інформації, інформаційні агентства, підприємства, установи, організації, їх посадові та службові особи, творчі працівники засобів масової інформації та інформаційних агентств, кандидати, їхні довірені особи, партії (блоки), місцеві організації партій, їхні посадові особи та уповноважені особи, ініціативні групи референдуму, інші суб'єкти ініціювання референдуму, офіційні спостерігачі від суб'єктів виборчого процесу

6. Стверджується, що в деяких випадках може виникати хибне уявлення, що Кодекс адміністративного судочинства передбачає випадки, коли в адміністративному суді можуть виникати процесуальні правовідносини з таким суб'єктним складом, коли і позивач і відповідач є суб'єктом владних повноважень. Відзначається, що незважаючи на те, що в передбачених законом випадках адміністративну справу може бути порушено не лише позивачем, але й прокурором, іншими особами, яким надане право захищати права і свободи інших осіб, позивачем завжди є особа, на захист прав, свобод і інтересів якої порушується така адміністративна справа.

7. З'ясовано, що Кодекс адміністративного судочинства України не дає визначення клопотання в адміністративному провадженні. Враховуючи

загальні положення законодавства про звернення громадян, а також процесуальну практику заявлення клопотань в адміністративному процесі під клопотанням в адміністративному судочинстві, на нашу думку, слід розуміти звернення учасників адміністративного процесу до суду із проханням про сприяння у реалізації закріплених КАС України їх процесуальних прав і обов'язків під час провадження у конкретній адміністративній справі з метою захисту своїх прав, свобод та інтересів.

Особливостями клопотань в адміністративному судочинстві відзначається, по-перше наявність можливості звернутись з клопотанням у будь-якого учасника адміністративного процесу, а не тільки сторін; по-друге клопотання завжди звернене до суду і тільки суд уповноважений вирішувати його подальшу реалізацію – задовольняти чи не задовольняти.

Запропоновано під примиренням сторін в адміністративному судочинстві розуміти процесуальний юридичний факт досягнення згоди між сторонами адміністративно-правового спору, що виявляється в їх взаємному волевиявленні на проведення процедури примирення, укладенні мирової угоди та передачі її на затвердження до компетентного суду. Вбачається, що до угоди про примирення в адміністративному судочинстві повинні бути включені дії, про які домовились сторони, які вирішили припинити суперечку в суді. З боку громадянина допустимим буде відмова від бажання захищати свої права в суді, а з боку органу влади добровільна згода на здійснення будь-яких дій, що будуть відповідати інтересам сторін, тобто взаємовигідність.

8. З'ясовано, що Закон України «Про Національну поліцію» не наділяє поліцейського повноваженнями щодо здійснення приводу в будь-якому виді судового процесу, в тому числі адміністративного, а такі обов'язки визначаються лише галузевим процесуальним законодавством. З огляду на зазначене, вбачається за доцільне доповнити ч. 1 ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію» п. 9-1 наступного змісту:

«9-1) у випадках і порядку, визначених законом, за вмотивованим рішенням уповноваженого органу або посадової особи здійснює привід осіб, до яких він застосовується».

РОЗДІЛ III

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗМАГАЛЬНОСТІ СТОРІН В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ

3.1. Доказування як засіб доведення позиції сторін в адміністративному судочинстві

Головним завданням адміністративного судочинства як галузі процесуального права, безперечно, є розгляд та вирішення публічно-правового спорів, у яких хоча б однією зі сторін є суб'єкт владних повноважень, у регламентованому законом порядку, тобто встановлення істини у справі. Це завдання здійснюється в процесі судового розгляду в результаті пізнання обставин справи, тобто судового доказування.

Для того щоб правильно й своєчасно розглянути і вирішити правовий спір по суті, захистити порушені чи оспорювані права, свободи та законні інтереси, суду необхідно, по-перше, встановити обставини справи, тобто отримати достовірні знання про ці обставини у результаті проведеного процесу; по-друге, правильно кваліфікувати ці обставини (визначити норми права, які мають застосовуватись); по-третє, правильно застосовувати норми матеріального права до встановлених обставин.

Проблематика доказування в адміністративному судочинстві все ще не повною мірою досліджена, оскільки створення та початок функціонування адміністративних судів в Україні відбулось відносно недавно. Тому визначення сутності та особливостей доказування в адміністративному судочинстві України, розробка аргументованих пропозицій та рекомендацій щодо його удосконалення має велике як теоретичне, так і практичне значення, особливо в умовах реалізації принципу змагальності сторін.

Сучасне процесуальне законодавство упевнено має відходити від покладання на суд слідчих обов'язків, відводячи головну роль у доказовій діяльності особам, які беруть участь у справі. Питання про те, хто і як бере

участь у процесі доказування, які засоби використовуються в доказуванні, який порядок доказування, що відбувається в разі пасивності учасників процесу і недостатності доказів – основні як у теорії доказування, так і в судовій практиці. Таким чином, у сучасних умовах вивчення процесу доказування стає просто необхідним.

На стадії судового доказування позиції позивача й відповідача зрівнюються, оскільки сторони мають рівні процесуальні права та обов'язки.

Разом з тим позивач, надавши докази суду на стадії організації судового процесу і вважаючи, що його позиція є правовою, активно контролює процесуальні дії відповідача з точки зору надання останнім заперечень на позов та доказів на підтвердження своєї правоти.

Відповідач на стадії доказування цілеспрямовано протидіє як доказам, які надав позивач, так і предмету спору, природі його виникнення, обґрунтовуючи свою позицію як правову, навіть і за відсутності у нього доказів. У цьому полягає суть позовного провадження, у якому доказування є центром судового процесу в усіх процесуальних галузях права, коли спір ведеться як за наявності доказів, так і за їх відсутності [67, с. 64].

Кожна сторона повинна мати право розкривати інформацію тією мірою, яку вважає за необхідну. Причому робити це усвідомлено, знаючи, що неповне на дання суду інформації може спричинити несприятливі наслідки у вигляді визнання судом обґрунтованої позиції протилежної сторони [78, с. 313].

Кодекс адміністративного судочинства України не містить дефініції поняття доказування. Проте з аналізу положень КАС України можна зробити висновок про те, що доказування – це процес збирання, подання, оцінки доказів адміністративним судом та учасниками адміністративного процесу.

Автори Коментаря Кодексу адміністративного судочинства України під доказуванням в адміністративному судочинстві пропонують розуміти врегульовану правовими нормами діяльність адміністративного суду та

учасників адміністративного процесу щодо збирання і закріплення, перевірки і оцінки доказів [47, с. 280].

Наприклад, М. Штефан під доказуванням визначає процесуальну і розумову діяльність суб'єктів доказування, яка відбувається в урегульованому процесуальному порядку і спрямована на з'ясування дійсних обставин справи, прав і обов'язків сторін, установлення певних обставин шляхом ствердження юридичних фактів, зазначення доказів, збирання, витребування, дослідження і оцінки доказів [177, с. 249].

Натомість В. Матвійчук та І. Хар вважають, що доказування – це подання для аналізу суду певної інформації про певні події, дії або стан (юридичні обставини), що здійснюють суб'єкти, які беруть участь у розгляді справи [91, с. 787].

Більшість науковців вважають, що процес доказування – це процесуальна, розумова діяльність суду та учасників адміністративного процесу, що полягає у збиранні, витребуванні, перевірці та оцінці доказів, які мають значення для вирішення справи.

Доказування – діяльність складна, яка розпадається на окремі, пов'язані між собою пізнавальні акти щодо вирішення окремих завдань, до встановлення окремих обставин, що підлягають доказуванню по справі. У цьому випадку не існує твердої послідовності етапів, якщо не вважати, що збирання й надання доказів завжди є вихідним моментом доказування. Інші елементи доказування перебувають у рухливому діалектичному взаємозв'язку між собою.

Наприклад О.М. Дубенко як правову категорію доказування в адміністративному судочинстві визначає як врегульовану процесуальним законодавством, підпорядковану законам логіки діяльність, спрямовану на встановлення об'єктивної істини в адміністративній справі і прийняття обґрунтованого і законного рішення [31, с. 12].

В. В. Гордєєв доходить висновку, що доказування в адміністративному судочинстві – це подання для аналізу суду інформації про певні події, дії або

стан (юридичні обставини), яку надають суб'єкти адміністративного процесу, чи витребування судом такої інформації за клопотанням осіб, які беруть участь у справі, або за власною ініціативою суду [19, с. 8].

О.В. Умнова, наприклад, пропонує альтернативне визначення поняття «доказування в адміністративному процесі» – це подання для аналізу суду інформації про певні події, дії або стан (юридичні обставини), що надають суб'єкти адміністративного процесу, чи витребування судом такої інформації за клопотанням осіб, які беруть участь у справі, або за власною ініціативою [163, с. 10].

На основі аналізу різних підходів, ми можемо запропонувати авторське визначення доказування в адміністративному судочинстві, під яким пропонується розуміти врегульовану адміністративно-процесуальними нормами діяльність суб'єктів доказування, спрямовану на збирання, подання, оцінку, огляд, забезпечення, дослідження, витребування або тимчасове вилучення доказів з метою з'ясування об'єктивної істини та справедливого вирішення публічно-правового спору.

Фактором, який в значній мірі детермінує поведінку суб'єктів доказування, є його цілі які, в свою чергу, залежать від положення суб'єктів в процесі і в публічно-правому спорі. Важливу роль тут відіграють психологічні установки – інтереси суб'єкта доказування. Наприклад для прокурора, який звернувся з позовом, доказування у справі носить чисто процесуальний інтерес. Якщо відповідна вимога заявлена позивачем, право якого безпосередньо порушено, – доказування, перш за все, спрямоване на реалізацію його матеріально-правового інтересу. Доказування при своїй діяльнісній сутності все ж являється загально процесуальним явищем. Тому мета доказування в широкому сенсі повинна відповідати меті відправлення правосуддя. Але, якщо в якості останньої можна назвати справедливе вирішення справи, то формулюючи мету доказування, найчастіше схиляються до встановлення істини у справі, як кінцевого результату вирішення адміністративно-правового спору.

Як зазначається в науковій літературі, процес доказування в адміністративному судовому процесі здійснюється у суворій послідовності і складається з взаємообумовлених та взаємопов'язаних елементів доказування:

- формування предмету доказування (визначається коло фактів, які входять до предмету доказування, їх виявлення та збирання);
- подання доказів;
- дослідження та оцінка доказів.

Предмет доказування – це сукупність фактів матеріально-правового і процесуального характеру, які підлягають встановленню для вирішення адміністративної справи по суті і на пізнання яких спрямована вся доказова діяльність суду і осіб, які беруть участь у справі. Предметом доказування в адміністративних справах виступають обставини, на яких позивач обґрунтовує свої вимоги (підстава адміністративного позову), обставини, на яких відповідач обґрунтовує свої заперечення (підстави заперечення); інші обставини, які мають значення для правильного вирішення справи [174, с. 1023].

Доказова діяльність сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, з точки зору встановлення істини у справі має на меті надання необхідних для цього даних.

Але слід відзначити, що під поданням доказів не зовсім вірно розуміти лише їх технічне надання в матеріали справи. Зокрема, суб'єкту доказування до подання доказів необхідно їх отримати. В юридичній науці відповідну діяльність називають збиранням доказів. Сторонам також необхідно обґрунтувати їх належність та допустимість, що часом вимагає більших зусиль, ніж збирання доказів. Всі ці логічні і технічні операції спрямовані на вирішення загального завдання – власне подання доказів у адміністративну справу.

Важливою умовою прийняття законного та обґрунтованого рішення в адміністративному судочинстві є оцінка доказів. Це один із елементів доказування, що використовується завжди при встановленні істини по справі.

Суд оцінює докази, які є у справі, за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на їх безпосередньому, всебічному, повному та об'єктивному дослідженні. Ніякі докази не мають для суду наперед встановленої сили. Суд оцінює належність, допустимість, достовірність кожного доказу окремо, а також достатність і взаємний зв'язок доказів у їх сукупності.

Оцінка доказів без сумніву є розумовою діяльністю. Вона підлягає закономірностям загального процесу пізнання і законам логіки, оскільки своєю метою має досягнення істини, однак без оцінки доказів неможливо збирати, досліджувати докази та приймати правильне рішення.

Оціночні процеси думки в процесі доказування завжди проявляються у конкретних процесуальних діях, що піддаються в окремих періодах правовому регулюванню, тобто підпадають під дію норм права. Правова сторона оцінки доказів виражається в тому, що логічні операції здійснюються суб'єктами адміністративно-правових відносин; вивченню підлягають лише дані, отримані в передбаченому законом порядку, мета оцінки не довільна, а визначена законом [163, с. 14].

Дослідження доказів здійснюється вже безпосередньо під час судового розгляду справи, і має свої особливості і окремий порядок, в залежності від виду доказової інформації та засобів доказування. Саме від правильної побудови дослідження доказів залежить чи виграє сторона справу чи ні. Важливо переконати адміністративний суд в достовірності і значимості доказів для вирішення справи.

Згідно ст. 69 КАСУ доказами в адміністративному судочинстві є будь-які фактичні дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин, що обґрунтовують вимоги і заперечення осіб, які беруть участь у справі, та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи. Ці дані встановлюються судом на підставі пояснень сторін, третіх

осіб та їхніх представників, показань свідків, письмових і речових доказів, висновків експертів [46].

До доказів в адміністративному судочинстві пред'являються ті ж вимоги, що і в інших процесуальних галузях: докази повинні бути законними, допустимими і належними.

Законність доказів передбачає, що докази, одержані з порушенням закону, судом при вирішенні справи не беруться до уваги.

Належність доказів полягає в тому, що суд приймає лише докази, які містять інформацію щодо предмету доказування. Суд не бере до розгляду докази, які не стосуються предмету доказування. Сторони мають право обґрунтовувати належність конкретного доказу для підтвердження їхніх вимог або заперечень.

Допустимість доказів означає, що обставини, які за законом повинні бути підтверджені певними засобами доказування, не можуть підтверджуватися ніякими іншими засобами доказування, крім випадків, коли щодо таких обставин не виникає спору.

Тягар доказування в адміністративному судочинстві за загальним правилом розподіляється наступним чином: кожна сторона повинна довести ті обставини, на яких ґрунтуються її вимоги та заперечення, якщо інший порядок розподілу обов'язків по доведенню не встановлено КАСУ.

Такий порядок, наприклад, передбачено в адміністративних справах про протиправність рішень, дій чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень, в яких обов'язок щодо доказування правомірності свого рішення, дії чи бездіяльності покладається на відповідача, якщо він заперечує проти адміністративного позову.

Це так звана «презумпція винуватості». Під цим поняттям в адміністративному судочинстві розуміють припущення, закріплене в КАС України, що визнає правомірним такий процесуальний порядок, відповідно до якого суб'єкт владних повноважень зобов'язаний довести правомірність свого рішення, дії чи бездіяльності, подаючи суду необхідні докази (у тому

числі й на вимогу позивача). Презумпція винуватості зобов'язує суб'єкта владних повноважень не лише довести законність свого рішення, дії чи бездіяльності, а й спростувати твердження позивача про порушення його прав, свобод чи інтересів. Презумпція винуватості є фактично додатковим засобом забезпечення верховенства права, оскільки позивачу може бракувати юридичної освіти чи необхідних правових знань, щоб кваліфіковано довести в суді правоту своєї позиції. Як правило, основна частина доказів у справі перебуває у відповідача, тому позивач може бути позбавлений можливості надати певні документи на підтвердження свої вимог. Крім цього, громадянин може бути необізнаний з бюрократичним механізмом, властивим певному державному органу, тому він як позивач може не в повній мірі уявляти, які саме документи підтвердять його правоту у справі [103].

Також законодавством передбачені випадки, коли сторони можуть звільнитись від обов'язку доказування. Відповідно до ст. 72 КАС України до підстав для звільнення від доказування належать:

1. Обставини, встановлені судовим рішенням в адміністративній, цивільній або господарській справі, що набрало законної сили, не доказуються при розгляді інших справ, у яких беруть участь ті самі особи або особа, щодо якої встановлено ці обставини.

2. Обставини, визнані судом загальновідомими, не потрібно доказувати.

3. Обставини, які визнаються сторонами, можуть не доказуватися перед судом, якщо проти цього не заперечують сторони і в суду не виникає сумніву щодо достовірності цих обставин та добровільності їх визнання.

4. Вирок суду у кримінальному провадженні або постанова суду у справі про адміністративний проступок, які набрали законної сили, є обов'язковими для адміністративного суду, що розглядає справу про правові наслідки дій чи бездіяльності особи, щодо якої ухвалений вирок або постанова суду, лише в питаннях, чи мало місце діяння та чи вчинене воно цією особою[46].

Зазначена стаття визначає підстави звільнення осіб, які беруть участь у справі, від доказування обставин з метою досягнення процесуальної економії – за наявності цих підстав у суду не буде необхідності досліджувати докази для встановлення певних обставин. Положення статті повинні також запобігати ухваленню різних судових рішень щодо тієї самої обставини. Обставини, які не потребують доказування в адміністративному процесі, можна сформулювати в три групи:

- преюдиційні обставини, тобто ті, що встановлені в судовому рішенні іншого суду, яке набрало законної сили (ч.ч. 1, 4 ст. 72 КАС України);
- обставини, визнані судом загальновідомими (ч. 2 ст. 72 КАС України);
- безспірні обставини, тобто ті, щодо яких в осіб, які беруть участь у справі, не виникає спору і в суду не виникає сумніву щодо достовірності цих обставин та добровільності їх визнання (ч. 3 ст. 72 КАС України) [97 с. 152].

Що стосується преюдиційних обставин, то слід зазначити, що передбачене частиною першої статті 72 КАС України звільнення від доказування не має абсолютного характеру і не може сприйматися судом як неможливість спростування під час судового розгляду обставин, які зазначені в іншому судовому рішенні. Адміністративні суди не повинні сприймати як обов'язкові висновки щодо фактичних обставин справи, наведені у чинних судових рішеннях за інших адміністративних, цивільних чи господарських справ.

Якщо суд дійде висновку про те, що обставини у справі, що розглядається, є інакшими, ніж установлені під час розгляду іншої адміністративної, цивільної чи господарської справи, то справу належить вирішити відповідно до тих обставин, які встановлені безпосередньо судом, який розглядає справу.

Водночас особливістю преюдиційних обставин, передбачених частиною четвертою статті 72 КАС України, є їх обов'язковість для суду, що розглядає справу.

Як уже зазначалося, частиною четвертою статті 72 КАС України встановлено, що вирок суду в кримінальній справі або постанова суду у справі про адміністративний проступок, які набрали законної сили, є обов'язковими для адміністративного суду, що розглядає справу про правові наслідки дій чи бездіяльності особи, щодо якої ухвалений вирок або постанова суду, лише в питаннях, чи мало місце діяння та чи вчинене воно цією особою.

Диспозиція наведеної правової норми, на відміну від норми частини першої статті 72 КАС України, прямо вказує на те, що обов'язковими для суду, який розглядає справу, є вирок суду в кримінальній справі або постанова суду у справі про адміністративний проступок.

Разом із тим розглядувана норма встановлює межі обов'язковості зазначених різновидів судових рішень для адміністративного суду, що розглядає конкретну адміністративну справу. Така обов'язковість поширюється лише на те питання, чи мало місце певне діяння та чи вчинене воно особою, щодо якої постановлено відповідний вирок або прийнято постанову.

Отже, обов'язковими для врахування адміністративним судом є факти, наведені у вирокі в кримінальній справі чи постанові у справі про адміністративний проступок, щодо часу, місця та об'єктивного характеру відповідного діяння тієї особи, правові наслідки, дій чи бездіяльності якої є предметом розгляду в адміністративній справі [179].

Як нами вже неодноразово відмічалось, ключовою відмінністю реалізації принципу змагальності в адміністративному судочинстві, на відміну від інших видів судочинства, є активна роль суду. Це ще раз підтверджується і процесі доказування. Суд, хоча і за умови збереження незалежності, об'єктивності та неупередженості, здійснює керівництво судовим процесом, і, що принципово важливо для доказування в адміністративному судочинстві – може і повинен сприяти в реалізації прав сторін, створювати умови і вживати відповідних заходів для всебічного і

повного встановлення всіх фактичних обставин в адміністративній справі, в тому числі для виявлення та витребування з власної ініціативи доказів.

Зазначимо, що суд не зобов'язаний підміняти собою осіб, шукаючи доказів суто за власною ініціативою. Він може надати допомогу щодо збирання доказів, на які посилається сторона, витребувати їх. Якщо суд запропонував стороні надати докази, що обґрунтовують її позицію по справі чи підтверджують обставини, на які посилається сторона, а вона ігнорує таку пропозицію суду, то суд вирішує справу на підставі тих матеріалів, що були надані по справі. Активна роль суду в жодному разі не повинна звужувати змагальність сторін [155].

Для активної участі в доказовій діяльності в адміністративному судочинстві суд наділений відповідними повноваженнями:

- ініціатива суду по збиранню доказів (ч. 5 ст. 71 КАСУ);
- сприяння в реалізації обов'язку сторін довести ті обставини, на яких ґрунтуються їх вимоги і заперечення і витребує необхідні докази (ч. 1, 3, ст. Ст. 71 КАСУ);
- суд може вирішувати справу на підставі наявних доказів (ч. 6 ст. 71 КАСУ);
- ініціювання допиту свідка за місцем знаходження суду або за місцем його проживання (ст. 74, 78 КАСУ);
- призначення експертизи для з'ясування обставин, що мають значення для справи і потребують спеціальних знань (ст. 74, 81 КАСУ);
- оцінка доказів за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному, об'єктивному дослідженні приналежності, допустимості та достовірності кожного доказу (ст. 86 КАСУ) [38, с. 126].

Одним з важливих інструментів для використання сторонами доказової бази, в реалізації якого провідну роль відіграє якраз суд, є інститут забезпечення доказів, який полягає у тому, що особи, які беруть участь у справі, мають право подати клопотання про витребування доказів у випадку, якщо вони не мають можливості зробити це самостійно. Варто наголосити на

тому, що особи, які беруть участь у справі, мають право просити про забезпечення доказів лише у тому випадку, якщо докажуть судові неможливість або складність в отриманні ними цих доказів. Тобто сторони не повинні зловживати своїми правами щодо забезпечення доказів і повинні брати активну роль у процесі доказування з метою захисту своїх прав та інтересів [42, с. 182].

Інститут забезпечення доказів в адміністративному судочинстві спрямований на забезпечення нормального здійснення процесу доказування шляхом збирання й закріплення доказів, якщо існують обставини, які під час судового розгляду справи можуть унеможливити або ускладнити надання потрібних доказів.

Забезпеченням доказів є збирання судом доказів до відкриття провадження у справі або на стадії підготовчого провадження, якщо надання цих доказів до початку судового розгляду стане неможливим або ускладненим. Докази може бути забезпечено також у період між судовими засіданнями щодо судового розгляду адміністративної справи, і навіть в апеляційному провадженні.

Неможливість надання (одержання) доказу може бути пов'язана з майбутнім знищенням, зіпсуттям доказу, очікуваною смертю свідка тощо, а ускладнення в наданні доказу може бути зумовлене обставинами, які вимагатимуть додаткових зусиль, витрати часу та коштів (наприклад, особа, яка може бути свідком, виїжджає за кордон, тощо) [96, с. 127].

Слід також зазначити, що ефективного використання процесу доказування як засобу доведення стороною своєї позиції у справі є чітке розуміння відмінностей між самими доказами та засобами або джерелами доказів. Часто в науковій літературі ці поняття ототожнюються, що на нашу думку, є не зовсім правильним.

Виходячи із законодавчо закріпленого терміна, доказами є фактичні дані, а не форми їх закріплення чи безпосередні джерела. Інакше кажучи, відомості ми отримуємо через їхнього носія, наприклад – сторону,

представника, третю особу тощо чи безпосереднього об'єкта – річ, майно, документ тощо. Для того, щоб зрозуміти суть якогось явища, треба його розглядати скрізь штучно створені умови. Припустімо, що саме доказами є відомості, надані особами, речі, документи, записи, а тому для належного їх обґрунтування вони повинні міститися у справі, адже якщо пояснення осіб ще можна якось уявити у вигляді протоколу чи аудіо-, відеозапису (хоча і це не буде відображати їх у первісному стані), то про речі, приєднані до справи, важко скласти уявлення. Якщо вважати саме ці джерела їх розміщення доказами, то для наглядного прикладу треба говорити, що докази приєднуються до справи і, зрозуміло, що слід долучити і їх носії [70, с. 84]. Тобто можна стверджувати, що доказом буде лише інформація про певні обставини, які є предметом спору по конкретній справі, а форма їх закріплення виступає засобом доказування.

Вбачається доцільним виокремити певні особливості які притаманні засобам доказування в адміністративному судочинстві.

У науковій літературі існує думка, що засоби (або джерела) доказування в адміністративному судочинстві істотно не відрізняються від тих, що загальноприйняті в інших процесуальних галузях, зокрема цивільному чи кримінальному судочинстві [83].

Ми спробуємо виокремити деякі особливості засобів доказування в адміністративному судочинстві, до яких можна віднести наступні.

1. Порівняно найбільша кількість передбачених законом видів засобів доказування. Згідно зі статтею 69 КАС України засобами доказування є: пояснення сторін, третіх осіб та їхніх представників, показання свідків, письмові та речові докази, висновки експертів.

2. Найчастіше використання письмових засобів доказування. В адміністративному процесі, незважаючи на широке коло засобів доказування, на практиці переважно застосовують письмові засоби.

Відповідно до ч.1 ст. 79 КАСУ, письмовими доказами є документи (у тому числі електронні документи), акти, листи, телеграми, будь-які інші

письмові записи, що містять в собі відомості про обставини, які мають значення для справи.

В адміністративному судочинстві документи мають важливе значення обумовлене їх особливим місцем, яке вони займають в системі доказових матеріалів. Зокрема, документ можна вважати одним з найбільш достовірних та надійних джерел доказів, оскільки інформація, що в ньому міститься, була зафіксована в письмовій або іншій, визначеній в законі, формі, і відповідно, ця інформація може бути відтвореною в будь-який час, в тому числі, в процесі доказування.

Особливо важливе значення документів як джерел доказів визначається також їх сталим характером, тобто інформація, яка відображається в документі, є постійною, може бути зміненою лише прийняттям нового документа, який замінює або вносить доповнення до попереднього документа, або шляхом внесення правок у порядку, передбаченому законом. Також необхідно зауважити, що згідно зі ст. 17 КАС України юрисдикція адміністративних судів поширюється на правовідносини, що виникають у зв'язку зі здійсненням суб'єктом владних повноважень владних управлінських функцій, а також у зв'язку з публічним формуванням суб'єкта владних повноважень шляхом виборів або референдуму. Виконання публічних функцій, в свою чергу, пов'язане з виданням ряду офіційних документів, які часто виступають не тільки джерелом доказів, але і предметом оскарження. Це наділяє документ особливим доказовим значенням [43, с. 58].

3. Віднесення електронних документів до письмових засобів доказування. Відповідно до ст. 79 КАС України письмовими доказами є документи (й електронні документи також). Стаття 80 КАС України встановлює, що речовими доказами є також магнітні, електронні та інші носії інформації, що містять аудіовізуальну інформацію про обставини, що мають значення для справи.

З огляду на проникнення електронного документообігу у всі сфери нашого життя, на цій особливості вбачаємо за доцільне зупинитись докладніше.

Включення електронного документа в процес доказування в адміністративній справі є одним із напрямів модернізації судової системи. КАСУ допускає використання електронних документів в якості доказів в адміністративному судочинстві. Разом з тим кодекс не розкриває змісту поняття розглядуваної процесуальної категорії в контексті його доказового значення.

Юридична сила електронного документа визначається не стільки технічною процедурою застосування для його захисту спеціальних засобів і підтвердження справжності, скільки визнанням його всіма учасниками правовідносин в організованій системі, яка має чітко визначені функції і систему застосування. В такому випадку застосування таких засобів захисту буде вже складовою правової процедури оформлення юридично значущого акту.

Допустимість і обов'язковість використання електронних документів, тобто надання їм юридичної сили, нерозривно пов'язані з можливістю їх застосування в якості доказів при розгляді публічно-правових спорів. Однією із умов юридичної сили таких засобів є можливість їх використання у випадку виникнення спору. Особливістю електронних документів являється те, що їх створюють за допомогою певних технічних засобів чи пристроїв. Тому суттєво змінюються форми і умови перевірки їх достовірності, способи підтвердження.

Згідно зі ст. 5 Закону «Про електронні документи та електронний документообіг», електронний документ – це документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, включаючи обов'язкові реквізити документа [120].

Однією з головних ознак електронного документа є наявність у нього необхідних реквізитів. Зокрема, для ідентифікації електронного документа

застосовується електронний підпис. Відповідно до ст. 1 Закону «Про електронний цифровий підпис», електронний підпис – дані в електронній формі, які додаються до інших електронних даних або логічно з ними пов'язані та призначені для ідентифікації підписувача цих даних. Електронний цифровий підпис – вид електронного підпису, отриманого за результатом криптографічного перетворення набору електронних даних, який додається до цього набору або логічно з ним поєднується і дає змогу підтвердити його цілісність та ідентифікувати підписувача. Електронний цифровий підпис накладається за допомогою особистого ключа та перевіряється за допомогою відкритого ключа [119].

Законодавець одним із обов'язкових реквізитів електронного документа називає наявність електронного підпису. Поряд зі звичайним електронним підписом виділяється електронний цифровий підпис як один із видів електронного підпису. Основною відмінністю електронного цифрового підпису є його більша надійність, яка досягається за рахунок більш складної системи його нанесення та захисту. Електронний цифровий підпис реєструється Центром сертифікації ключів, яким може бути юридична особа незалежно від форми власності або фізична особа, яка є суб'єктом підприємницької діяльності, що надає послуги електронного цифрового підпису та засвідчила свій відкритий ключ у центральному засвідчувальному органі або засвідчувальному центрі з дотриманням вимог ст. 6 Закону «Про електронний цифровий підпис».

Порядок здійснення державного контролю за додержанням вимог законодавства у сфері надання послуг електронного цифрового підпису визначається Наказом адміністрації державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України «Про затвердження Положення про порядок здійснення державного контролю за додержанням вимог законодавства у сфері електронного цифрового підпису» [123].

Для забезпечення цілісності та гарантування інформаційної безпеки обігу електронних документів в інформаційно-телекомунікаційних системах

здійснюється захист інформації в цих системах в порядку, визначеному Законом «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах» [125].

Крім електронного підпису, до реквізитів електронного документу належить позначка часу утворення документа. Послуга фіксування часу надається згідно з Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку засвідчення наявності електронного документа (електронних даних) на певний момент часу». Відповідно до цієї Постанови позначка часу – це сукупність електронних даних, створена за допомогою технічних засобів та засвідчена електронним цифровим підписом центру сертифікації ключів, яка підтверджує наявність електронного документа (електронних даних) на певний момент часу. Час, який використовується в позначці часу, встановлюється акредитованим центром сертифікації ключів та центром сертифікації ключів за київським часом на момент її формування та синхронізований із Всесвітнім координованим часом з точністю до однієї секунди [124].

Але слід відзначити, що на сьогоднішній день існують певні недоліки у використанні такого засобу доказування, як електронні документи:

- відсутність в КАС України норм, які б визначали поняття електронних доказів в адміністративному судочинстві;
- відсутність окремих норм, якими регламентувався б порядок подання (форма подання) електронних документів, їх дослідження, види експертиз, що можуть призначатися для перевірки їх справжності, тощо;
- відсутність систематизованої та узагальненої судової практики в адміністративному судочинстві з даного питання;
- неврегульованість питання особливостей забезпечення та витребування електронних документів як доказів в адміністративному судочинстві [43, с. 154].

4. Визнані стороною обставини не є обов'язковими для суду. Ч. 2 ст. 76 КАС України встановлює, що визнання стороною в суді обставин, якими

друга сторона обґрунтовує свої вимоги або заперечення, не є для суду обов'язковим. Отже, КАС України не визначає визнання стороною обставин такими, що не підлягають доказуванню. Але постає питання: в яких випадках сторони можуть не доводити визнані обставини? Відповідь на нього ми вже зазначали вище: обставини, які визнаються сторонами, можуть не доказуватися перед судом, якщо проти цього не заперечують сторони і в суду не виникає сумніву в достовірності цих обставин та добровільності їх визнання.

3.2. Місце процесуальної практики Європейського суду з прав людини в адміністративному судочинстві

Адміністративне судочинство в Україні запроваджено в період, коли національна галузь адміністративного права перебуває на етапі реформування, що на сьогодні є злободенною життєвою необхідністю, прямо пов'язаною з євроінтеграційним вибором України. Адже за своїм «духом» та ідеологією діюче вітчизняне адміністративне право докорінно відрізняється від адміністративного права європейських країн, яке орієнтоване на забезпечення прав та інтересів людини, їх ефективний захист. А в нас – на задоволення потреб держави, державного (публічного) управління (а фактично – державного апарату та його чиновників). У цьому – суть принципової відмінності [1, с. 35].

Одним із напрямків, за яким відбувається адаптація законодавства України до законодавства Європейського Союзу, є запровадження європейських стандартів організації та здійснення адміністративного судочинства, зокрема, спрямованих на забезпечення права на справедливий суд. Варто відзначити, що одним з основних джерел, що формують відповідні Європейські стандарти адміністративного судочинства, є не лише європейське законодавство, але й судова практика Європейського Союзу з прав людини (далі – ЄСПЛ). При цьому саме відповідна судова практика закладає фундамент для подальшого розвитку та формування

адміністративно-процесуального законодавства держав-членів Європейського Союзу та інших європейських держав (у тому числі й України) [49].

Говорячи про європейські стандарти, основоположні принципи, на яких має будуватись й функціонувати судова влада, як правило, виходять із таких стандартів як доступність правосуддя; справедлива судова процедура; незалежність, безсторонність та професіоналізм суддів; юридична визначеність, однаковість судової практики і відкритість судових рішень; ефективність судового захисту; професійна підготовка і дисциплінарна відповідальність суддів; організація суддівського самоврядування тощо.

Аналізуючи їх зміст, можна дійти висновку, що міжнародні (у тому числі європейські) стандарти вимагають:

- забезпечення кожному, хто намагається в судовому порядку захистити свої права та інтереси, реалізацію цього права шляхом утворення розвиненої мережі судів, наближених до населення і наділених повноваженнями розгляду справи у повному обсязі по суті;
- забезпечення розгляду справи незалежним, неупередженим судом, створеним відповідно до закону, у фаховості якого впевнена особа, що звертається до суду за захистом своїх прав та інтересів;
- реалізації права особи на оскарження рішень та перегляд справи вищим судом (у випадках, передбачених внутрішнім законодавством) шляхом утворення мережі судів, наділених повноваженнями перегляду справ в апеляційному порядку;
- відповідної процесуальної процедури розгляду і вирішення спору, що визначається особливістю його предмета.

Нормативно ці стандарти були відображені у вітчизняному законодавстві, і, насамперед, у Конституції України. У ст. 125 Конституції закріплюється, що судоустрій в Україні будується за принципами територіальності та спеціалізації і визначається законом [55].

У контексті розгляду проблем здійснення адміністративного судочинства, вважаємо за доцільне зупинитися на значенні практики Європейського суду з прав людини для національного судочинства. Правову основу організації й діяльності ЄСПЛ визначено у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р (далі – Конвенція), яка ратифікована Україною у 1997 р. і є не лише актом міжнародного права, але й частиною національного законодавства України згідно ч. 1 ст. 9 Конституції України. Права та свободи, що містяться у Конвенції, являють собою мінімальні європейські стандарти прав людини, які мають бути в основі діяльності держав-учасниць у галузі дотримання людини. Держави – члени Ради Європи повинні застосовувати ці стандарти в своєму законодавстві та правозастосовній практиці. Водночас за ними залишається свобода вибору засобів застосування цих стандартів.

Конвенція закріплює особисті і частково політичні права і свободи, забезпечуючи усунення їх порушень через ЄСПЛ, якщо такі порушення не вдалося усунути через національні суди. Останній неодноразово наполягав на застосуванні такого принципу: якщо Конвенція є правовою основою, на яку може посилається заявник, то він повинен це робити в національному суді, або навіть національний суд має звернутися до відповідної норми Конвенції.

Оскільки Україна має дотримуватись зобов'язань, що випливають з її членства в Раді Європи, та у зв'язку з необхідністю ефективного виконання ст. 46 Конвенції (згідно з якою держави-учасниці зобов'язуються виконувати остаточне рішення Європейського суду в будь-якій справі, в якій вони є сторонами), 23 лютого 2006 року було прийнято Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», в якому на законодавчому рівні визначено систему інституційних та процедурних механізмів виконання рішень ЄСПЛ та запобігання новим порушенням Конвенції [27, с. 111].

Слід зазначити, що судова практика ЄСПЛ в основному базується на реалізації принципів Конвенції. Конвенція відзначається високим рівнем

абстрактності, насиченістю оціночними поняттями («розумний строк», «достатньо часу й можливостей», «інтереси правосуддя» тощо), внаслідок чого її основний зміст розкривається у відповідній прецедентній практиці ЄСПЛ.

Доречно зауважити, що в Європі, більшість держав якої належить до романо-германської правової системи, питання застосування рішень Суду вирішено наступним чином: практика Європейського Суду з прав людини є своєрідним тлумаченням норм, виділенням суті положень Конвенції, що полегшує безпосереднє її застосування.

Інакше кажучи, справи ЄСПЛ офіційно не вважаються прецедентами, але є єдиним джерелом динамічного тлумачення Конвенції. Неоднорідність поглядів на правову природу рішень Європейського Суду спричинила твердження, що так зване право Суду являє собою дещо середнє між прецедентним правом у його традиційному розумінні та стало сформованою на континенті традицією щодо судової практики як визначеної, однакової, послідовної, усталеної позиції судів з тих чи інших питань правозастосовчої діяльності. Тобто рішення ЄСПЛ можна розглядати як нібито новий вид джерела права, який «випадає» зі стандартної класифікації джерел права, до якої впродовж століть звикли правники, – прецедент (англійський стандарт) і кодифікована норма (континентальна правова система) [82, с. 27.].

Для України, як держави-учасниці Конвенції, знання та використання таких прецедентів при застосуванні норм останньої є необхідною умовою виконання взятих на себе міжнародно-правових зобов'язань, що з неї випливають. Звідси рішення ЄСПЛ наділяються певними можливостями щодо внутрішньодержавної імплементації Конвенції.

Відповідно до ч. 1 ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику ЄСПЛ як джерело права [112].

Це положення формально легітимізувало для українських суддів можливість прямо посилатися у судовому рішенні на практику ЄСПЛ. Посилання на норми Конвенції та рішення ЄСПЛ з прав людини – це не право суддів, а їх обов’язок.

В п. 12 абз. 3 Постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ № 13 від 19.12.2014 «Про застосування судами міжнародних договорів України при здійсненні правосуддя» міститься роз’яснення, у відповідності до якого застосування судами Конвенції має здійснюватися з обов’язковим урахуванням практики ЄСПЛ не тільки щодо України, а й щодо інших держав [122].

Що стосується адміністративного судочинства, то застосування практики ЄСПЛ прямо передбачено в Кодексі адміністративного судочинства України (далі – КАСУ). Саме в КАСУ уперше серед усіх процесуальних законів України було згадано про рішення ЄСПЛ.

Так, у ч. 1 і 2 ст. 8 цього Кодексу визначено, що суд при вирішенні справи керується принципом верховенства права, відповідно до якого, зокрема, людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Суд застосовує принцип верховенства права з урахуванням судової практики Європейського суду [46].

Також і в Постанові Пленуму Вищого адміністративного суду України «Про судові рішення в адміністративній справі» від 20 травня 2013 № 7 зазначається, що в мотивувальній частині рішення, винесеного адміністративним судом, можуть також використовуватися посилання на рішення ЄСПЛ. Але, суди мусять мати на увазі, що саме лише посилання в мотивувальній частині на положення законодавства без належного наведення мотивів застосування певних норм права або незастосування інших норм, на які посилається сторона при обґрунтуванні своїх вимог, не може вважатися належною юридичною кваліфікацією [136]. Тобто суди зобов’язані

обґрунтовувати доцільність посилання на рішення ЄСПЛ у кожній конкретній справі.

Ця ж постанова встановлює, що законним є рішення, ухвалене судом відповідно до норм матеріального права з урахуванням юридичної сили правового акту в ієрархії національного законодавства, що регулює спірні правовідносини, подібні правовідносини (аналогія закону), або за відсутності такого закону – на підставі конституційних принципів і загальних засад права (аналогія права), принципів верховенства права з урахуванням судової практики Європейського суду з прав людини при дотриманні норм процесуального права.

В деяких роз'ясненнях Вищий адміністративний суд прямо вказує на застосування практики ЄСПЛ по конкретним категоріям справ. Наприклад, розділ 8 Постанови Пленуму Вищого адміністративного суду України від 29.09.2016 № 10 «Про практику застосування адміністративними судами законодавства про доступ до публічної інформації» передбачає використання відповідної практики (з посиланнями на конкретні рішення) ЄСПЛ щодо доступу до інформації [133].

Акцент законодавця на важливості застосування при здійсненні правосуддя в адміністративних справах практики Європейського суду цілком слушний і виважений, оскільки адміністративні суди в Україні були створені для захисту прав і свобод людини й громадянина, прав та законних інтересів юридичних осіб у стосунках з органами влади. Саме в публічно-владній сфері вони переважно й нехтуються, порушуються.

Слід зазначити, що проблеми формування єдності системи адміністративного судочинства та приведення його практики у відповідність із рішеннями ЄСПЛ є значною мірою новим напрямом наукового пошуку для вітчизняної адміністративно-правової науки. Низка питань все ще потребують ґрунтовних наукових досліджень, а також вдосконалення реалізації основних процедур на практиці. Зокрема, проблемним є питання щодо дотримання у адміністративному судочинстві принципів, на яких

ґрунтується діяльність ЄСПЛ; проблема дотримання «розумних» строків в адміністративному судочинстві; застосування практики ЄСПЛ при винесенні законного та обґрунтованого судового рішення тощо [141, с. 129.].

Можемо погодитись з думкою В. М. Соколова, про те що застосування в адміністративному судочинстві практики ЄСПЛ у деякому сенсі базується на аналогії. Можна сформулювати одне правило, яке впливає із комплексного аналізу принципів верховенства права і принципу законності в адміністративному судочинстві: якщо рішення по адміністративній справі, прийнято на підставі акту законодавства, буде суперечити практиці Європейського суду з прав людини, адміністративний суд повинен вирішити адміністративну справу на підставі аналогії з відповідним рішенням Європейського суду з прав людини. Ця аналогія не є аналогією права чи аналогією закону. В даному випадку було б доцільно вести мову про аналогію правових позицій, обумовлену всезагальною дією принципу верховенства права. Запровадження в адміністративному судочинстві можливості вирішення справ за аналогією є проявом реалізації хоча б на нормативному рівні принципу верховенства права і європейських стандартів адміністративного судочинства [150, с. 55.].

Для застосування Конвенції у адміністративному судочинстві важливо розуміти співвідношення понять «сфера публічно-правових відносин» (п. 1 ст. 2 КАСУ, ст. 17 КАСУ) та «спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру» (стаття 6 Конвенції).

При розгляді справ адміністративні суди застосовують Конвенцію та практику ЄСПЛ, як джерело права. При цьому слід відмітити, що мова йде саме про практику суду з прав людини, а тільки рішення відносно України. Я ми вже відмічали, в законодавстві України відсутні положення, які забороняють застосовувати рішення чи постанови ЄСПЛ, які винесені у справах відносно інших країн.

Оскільки стаття 6 Конвенції відсилає до «цивільних» прав та обов'язків, може з'явитися хибне враження, що гарантії цієї статті

поширюються лише на справи, які розглядаються судами за правилами цивільного процесу чи в судах цивільної юрисдикції. Однак це не так. Як свідчить практика ЄСПЛ, формальна кваліфікація права у внутрішньому праві держав-членів чи розгляд справи в суді іншої юрисдикції (наприклад, адміністративної чи господарської) не є перешкодою для визнання заяви прийнятною за статтею 6 Конвенції. Тому варто розглянути, який зміст вкладає ЄСПЛ у поняття «цивільні права та обов'язки».

Передусім, згідно з прецедентною практикою ЄСПЛ, поняття «цивільних прав і обов'язків» не може зводитися виключно до посилань на національне право відповідної держави. У кількох випадках ЄСПЛ вже підтверджував принцип, що це поняття в контексті пункту 1 статті 6 Конвенції є «автономним», оскільки інше рішення може призвести до результатів, які будуть несумісними з предметом і метою Конвенції.

Для того, щоб пункт 1 статті 6 Конвенції міг бути застосований в його цивільній частині, необхідна наявність спору щодо «права» як такого, котре визнане у внутрішньому законодавстві, а також щоб спір за своєю суттю стосувався цивільного права.

Оскільки Конвенція є живим документом, який має тлумачитися у світлі сьогоденних реалій, а за роки, що минули з часу прийняття Конвенції, відносини набули очевидного розвитку в багатьох сферах, ЄСПЛ у контексті змінених поглядів у суспільстві на правовий захист, який має надаватися фізичним особам у їхніх стосунках з державою, поширив сферу застосування пункту 1 статті 6 на спори між громадянами та державними органами, зокрема на:

- спори щодо експропріації, скасування дозволу на будівництво, землевідведення та загалом рішення, які порушують право на володіння майном;
- спори щодо дозволу, ліцензії тощо, в т.ч. необхідного для ведення певного виду господарської чи професійної діяльності;
- спори щодо відрахувань в межах програми соціального забезпечення;

- спори між державними службовцями та державою.

Наприклад, у справі «Вілхо Ескелайнен та інші проти Фінляндії» (Vilho Eskelinen and Others v. Finland) [153] ЄСПЛ переглянув принципи застосовності пункту 1 статті 6 Конвенції до спорів між державними службовцями і державою. Заявниками в цій справі були працівники поліції, які на національному рівні оскаржували відмову компенсувати їм втрату доплати за роботу у віддалених районах в результаті вилучення цієї умови з колективного договору та зміну територіального підпорядкування поліцейської ділянки.

Рішення у цій справі застосовувалося як прецедент, зокрема, у справі «Мітін проти України» (Mitin v. Ukraine) від 11 лютого 2008 р., заява № 38724/02, де заявник – військовий офіцер скаржився на тривалість невиконання рішення військового суду, винесеного на його користь. Ухвалюючи рішення на користь заявника, ЄСПЛ зазначив, що відповідно до рішення Великої палати у справі Вілхо Ескелайнена, стаття 6 Конвенції у «цивільному» аспекті має застосовуватися до всіх спорів, які стосуються державних службовців, якщо національне законодавство не виключає можливість звернення до суду осіб, що обіймають певні посади, чи категорій працівників, про яких йдеться, і таке виключення базується на об'єктивних підставах [154].

Таким чином, поняття «цивільних прав і обов'язків» є автономним в інтерпретації ЄСПЛ і застосовується до широкого спектру прав і обов'язків, які є цивільними за своєю суттю, і зокрема у відносинах, що вирішуються шляхом адміністративного судочинства.

Останнім часом ЄСПЛ ухвалив не один десяток рішень, що торкаються питань адміністративного судочинства, і ця тенденція, очевидно, посилюватиметься. Як відзначають фахівці-практики, фактично на сьогодні адміністративні суди здебільшого працюють «навздогін»: рішення ЄСПЛ застосовуються лише тоді, коли на них посилаються сторони процесу або необхідно виправити помилки, на які власне і вказує відповідне рішення

проти України. Така ситуація є не зовсім прийнятною. Робота на випередження повинна полягати в тому, щоб орган, найбільш обізнаний із практикою ЄСПЛ – секретаріат Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини, – добирав правові позиції цього Суду, що стосуються адміністративного судочинства, й повідомляв їх Вищому адміністративному суду України. Вищий адміністративний суд, у свою чергу, мав би доводити ці правові позиції до відома решти адміністративних судів. Суди забезпечували б робочий переклад відповідних рішень силами свого апарату, а офіційний переклад для потреб певної судової справи – за допомогою перекладача, призначеного відповідно до КАСУ. Офіційні переклади накопичувалися б на веб-сайті Вищого адміністративного суду України у вільному доступі для всієї системи адміністративних судів, а також публікувалися б у «Віснику Вищого адміністративного суду України» [104].

В цьому контексті, на окрему увагу заслуговує питання щодо офіційного перекладу рішень ЄСПЛ. Визначення видання, яке здійснюватиме переклад та опублікування повних текстів рішень ЄСПЛ, провадиться на конкурсній основі Мін'юстом. Але фактично інститут офіційного перекладу рішень ЄСПЛ передбачено тільки для рішень у справах проти України. Офіційні переклади рішень у справах щодо України друкуються в Офіційному віснику України та публікуються на офіційному веб-сайті Мін'юсту. Але ми вже зауважували, що в національному законодавстві відсутні вимоги стосовно того, що українські суди мають застосовувати рішення ЄСПЛ лише у справах проти України. Водночас переклад рішень ЄСПЛ у справах проти інших держав Мін'юст не забезпечує. У зв'язку з цим суди вимушені звертатися до оригінальних текстів рішень ЄСПЛ. Можливі випадки звернення сторін до перекладачів у разі, якщо сторони, обґрунтовуючи свої вимоги, посилаються на рішення ЄСПЛ. Правильність перекладу в такому разі посвідчується нотаріусом або засвідчується спеціалізованою перекладацькою фірмою.

Але не завжди судді мають змогу перевірити відповідність цього перекладу оригінальному тексту. По суті така практична тенденція хоч і вирішує проблеми з перекладом рішень ЄСПЛ у справах проти інших держав, але певною мірою є сумнівною [33].

Говорячи про засади змагальності сторін в адміністративному судочинстві, слід відмітити, що поняття рівності сторін та змагальності у судовому процесі виведені ЄСПЛ із принципу верховенства права, який знаходить свій вираз у положеннях ст. 6 Конвенції щодо справедливого судового розгляду.

Дослідники діяльності Європейського Суду зазначають, що він що він не аналізує засаду змагальності судового процесу через призму «активної» чи «пасивної» ролі суду, тобто він не аналізує чи суд самостійно збирає докази у справі за власною ініціативою, чи вирішує справу лише на підставі наданих йому сторонами доказів. Тобто обрання форми судового процесу – це питання національного законодавства. Для Європейського суду з огляду на вимоги Конвенції, важливо щоб сторони реально були наділені рівними і достатніми правами щодо відстоювання своєї позиції [7, с. 45].

Численні рішення ЄСПЛ підкреслюють важливість дотримання судами саме процесуальних норм, прав і гарантій з метою забезпечення права на справедливий судовий розгляд. Тому в основу права на справедливий розгляд, передбачений ст. 6 Конвенції, покладені, перш за все, процесуальні принципи – доступ до суду, змагальність процесу, рівність сторін, публічність судового розгляду, вимоги до змісту судового рішення тощо.

Щодо принципу рівності сторін Європейський суд зазначає, що він поширюється як на справи про цивільні права та обов'язки (в тому числі адміністративні, як було з'ясовано вище), так і на кримінальні справи та вимагає, щоб кожній зі сторін була надана розумна можливість представити свою справу у такий спосіб, що не ставить її в суттєво менш сприятливе становище порівняно з опонентом.

Принцип змагальності у практиці ЄСПЛ означає, що сторони у кримінальному чи цивільному процесі мають право ознайомлюватися з усіма доказами чи зауваженнями, залученими до справи, коментувати їх.

До інших умов забезпечення змагальності та рівності сторін ЄСПЛ відносить: обов'язок органів досудового слідства повідомляти стороні захисту про всі відомі їм виправдні та обвинувальні докази, які стосуються справи; право особи, що обвинувачується у вчиненні злочину, допитувати свідків обвинувачення або вимагати їхнього допиту, а також вимагати виклику і допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення як на досудовому слідстві, так і в судових стадіях провадження; право підсудного на оскарження рішення суду у вищому суді; право підсудного на участь у судовому розгляді як у суді першої інстанції, так і при перегляді справи в апеляційному порядку. Дослідники діяльності ЄСПЛ зазначають, що він не аналізує засаду змагальності судового процесу крізь призму «активної» чи «пасивної» ролі суду, тобто він не аналізує, чи суд самостійно збирає докази у справі за власною ініціативою, чи вирішує справу лише на підставі наданих йому сторонами доказів. Для ЄСПЛ з огляду на вимоги Конвенції важливо, щоб сторони реально були наділені рівними і достатніми правами щодо відстоювання своєї позиції [22, с. 203.]

Принцип змагальності процесу в розумінні ЄСПЛ означає, що кожній стороні повинна бути надана можливість ознайомитися з усіма доказами та зауваженнями, наданими іншою стороною, і відповісти на них (Рішення у справі «Руїс-Матеос проти Іспанії» (Ruiz-Mateos проти Іспанії) від 23 червня 1993 року, заява № 12952/87, п. 63.) [166, с. 24].

В кожній конкретній справі ЄСПЛ тим чи іншим чином здійснює інтерпретацію принципу змагальності на свій розсуд, розглядаючи його, насамперед, як частину права на справедливий суд, наголошуючи, що ідея справедливого судового розгляду включає основоположне право на змагальні провадження. Для прикладу:

- вимоги, що виникають з права на змагальні провадження фактично є однаковими для цивільних та кримінальних проваджень (*Werner v. Austria* (Вернер проти Австрії), § 66);

- бажання зекономити час і прискорити провадження не обґрунтовує невиконання такого фундаментального принципу, як право на змагальні провадження (*Nideröst-Huber v. Switzerland* (Нідерьост-Хубер проти Швейцарії), § 30);

- право на змагальні провадження фактично означає можливість сторін у кримінальному або цивільному слуханні бути обізнаними щодо усіх коментарів з приводу представлених доказів та спостережень, навіть якщо вони представлені незалежним представником національних юридичних послуг, оскільки вони можуть вплинути на рішення суду (*McMichael v. the United Kingdom* (МакМайкл проти Сполученого Королівства), § 80; *Vermeulen v. Belgium* (Вермюлен проти Бельгії), § 33);

- право на змагальні провадження повинно надаватись у задовільних умовах: сторона у справі повинна мати можливість ознайомитись із доказами у суді, і коментувати їх існування, зміст та достовірність у належній формі у встановлений час (*Krčmář and Others v. the Czech Republic* (Krčmář та інші проти Чеської республіки), § 42; *Immeubles Groupe Kosser v. France* (Іммебль Груп Коссер проти Франції), § 26);

- сторонам повинна бути надана можливість повідомити будь-які докази, необхідні для успіху скарги (*Clinique des Acacias and Others v. France* (Клінік дез Акація та інші проти Франції), § 37);

- суд має поважати принцип змагальності проваджень, наприклад, якщо він постановляє, що право на касаційну скаргу було втрачено через неприйнятність, що передбачає і визнання клопотання (*Clinique des Acacias and Others v. France* (Клінік дез Акація та інші проти Франції));

- лише сторони справи вирішують чи відповідають представлені свідком матеріали його коментарям. Довіра сторін суду заснована на знанні того, що у них була можливість висловити погляди щодо кожного документа

у справі (у тому числі документи, що суд отримав за своїм клопотанням) (*K.S. v. Finland (K. C. проти Фінляндії)*, § 22; *Pellegrini v. Italy (Пеллегріні проти Італії)*, § 45) [108].

Слід зазначити, що невід'ємною складовою реалізації принципу змагальності сторін в адміністративному судочинстві є право на перегляд судових рішень Верховним Судом України.

В Україні рішення Європейського суду з прав людини є підставою для порушення касаційного провадження у справі за винятковими обставинами. Це юридично закріплено Цивільним процесуальним та Господарським процесуальним кодексами, Кримінальним процесуальним кодексом, а також Кодексом адміністративного судочинства. Більше того, у п. 3 ст. 10 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» прямо передбачається можливість: повторного розгляду справи судом, включаючи відновлення провадження у справі; повторного розгляду справи адміністративним органом, тобто без потреби опосередковувати його рішенням суду [173].

Відповідно до ст. 237 КАСУ, однією з підстав подачі заяви про перегляд судових рішень в адміністративних справах може бути встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні даної справи судом.

До вказаної заяви, окрім загального переліку документів, також додається копія рішення міжнародної судової установи, юрисдикція якої визнана Україною, або клопотання особи про витребування копії такого рішення в органу, відповідального за координацію виконання рішень міжнародної судової установи, якщо її немає у розпорядженні особи, яка подала заяву.

Слід зазначити, що особливістю розгляду справи про перегляд судового рішення з цієї підстави, є те, що вона розглядається на спільному засіданні всіх судових палат Верховного Суду України. Засідання є

правомочним за умови присутності на ньому не менше двох третин суддів від загального складу кожної з судових палат Верховного Суду України.

За результатами такого розгляду суд має право винести одне з наступних рішень:

- скасувати судові рішення (судові рішення) повністю або частково і прийняти нове судові рішення чи змінити судові рішення;
- скасувати судові рішення (судові рішення) повністю або частково і передати справу на новий розгляд до суду, який ухвалив оскаржуване судові рішення;
- скасувати судові рішення і закрити провадження у справі або залишити позов без розгляду.

Наявність таких положень в Кодексі адміністративного судочинства України ще раз підтверджує важливість для України рішень Європейського суду з прав людини та сприяє обраному курсу нашої держави на євроінтеграцію.

Ще одним із чинників реалізації принципу змагальності сторін з урахуванням процесуальної практики ЄСПЛ, про який вже йшлося в попередніх розділах нашого дослідження, виступають положення щодо тривалості судового розгляду справи.

Захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку суб'єктів владних повноважень, а отже, і ефективне поновлення у правах не можливі без дотримання встановлених законом строків на відповідну процесуальну дію, зокрема строків розгляду та вирішення справи. Адже останні дисциплінують суб'єктів судочинства, роблять процес динамічним і впорядкованим.

Відповідно до вимог статті 6 Конвенції справи про цивільні права та обов'язки осіб, а також справи про кримінальне обвинувачення мають бути розглянуті у суді впродовж розумного строку.

Розгляд справи впродовж розумного строку є проблемним питанням в багатьох державах. Це в рівній мірі стосується і адміністративних судів. Крім того, хоча це і не впливає з буквального тлумачення пункту 1 статті 6 Конвенції, в окремих державах обов'язковою є досудова стадія розгляду справи відповідним адміністративним органом. Таким чином, відповідність розгляду справи судом зазначеному критерію залежить від тривалості досудової процедури. Саме тому для захисту прав особи доцільним може бути обраховувати строки розгляду з моменту подання скарги до відповідного адміністративного органу. Європейський суд при розгляді скарг про перевищення розумних строків, про які йдеться в статті 6, також враховує строки виконання судового рішення [5, с. 143].

Правило про розгляд справ у розумний строк (але не більше одного місяця) міститься також у ч. 1 ст. 122 Кодексу адміністративного судочинства. Крім того, про розумний строк йдеться також у правилах про підготовку адміністративної справи до розгляду (ч. 2 ст. 110) та проведення попереднього судового засідання (ч. 1 ст. 111).

У Кодексі адміністративного судочинства вперше здійснено спробу на законодавчому рівні визначити поняття розумного строку. Так, згідно з п. 11 ст. 3, розумний строк – це найкоротший строк розгляду і вирішення адміністративної справи, достатній для надання своєчасного (без невинуватених зволікань) судового захисту порушених прав, свобод та інтересів у публічно-правових відносинах.

Для встановлення розумності строку розгляду конкретної справи у національних судових органах Європейський Суд виробив у своїй практиці кілька взаємопов'язаних критеріїв:

- складність справи;
- поведінка заявника (тобто особи, яка звернулася до Європейського Суду);
- поведінка судових та інших державних органів;
- важливість предмету розгляду для заявника [8, с. 8].

Зважаючи на це питання про розумну тривалість судового розгляду необхідно розглядати комплексно враховуючи всі обставини кожної конкретної справи, на що якраз і звертає Європейський Суд.

Наприклад, питання щодо складності справи (як і питання щодо строку, протягом якого справа підлягає вирішенню) має розв'язуватися в її розгляді з огляду на те, які додаткові процесуальні дії необхідно вчинити, щоб отримати докази: призначити експертизу, допитати свідків, одержати висновки спеціалістів тощо. Процедури вчинення цих дій описано в законі, відповідно до якого все, що відбувається в розгляді справи, перебуває під контролем суду. Тож відповідальність за несвоєчасне виконання процесуальних дій покладається на суд. Такий висновок збігається із позицією Європейського суду з прав людини. Приміром, у рішенні в справі «Вергельський проти України» зазначено, що відкладення розгляду справи, призначення і проведення експертизи, участь судді в розгляді інших справ, повернення кримінальної справи прокуророві з метою усунення допущених порушень кримінально-процесуального законодавства самі по собі не суперечать чинному законодавству, але не можуть призводити до порушення права особи на судочинство в розумний строк [157, с. 37].

Слід відзначити, що умовно склавши передбачені в КАСУ строки і додавши до них час на підготовку відповідних документів (наприклад, апеляційної скарги), їх пересилання від одного суду до іншого, ми побачимо, що адміністративний процес повинен тривати не більше 3-4 місяців. Однак дотримання цих строків скоріше є винятком ніж правилом. Нажаль, звичайним явищем для нашої судової системи є їх порушення. При чому порушення не на дні, а на місяці. Існують випадки, коли справи тільки в першій інстанції розглядають по 6-10 місяців [156, с. 15].

Підсумовуючи вище викладене, можна зазначити, що не випадково основні положення КАС України, прийняті під впливом практики ЄСПЛ, закріплені у ст. 2, яка загалом присвячена завданням адміністративного судочинства.

Враховуючи роль суду в демократичному суспільстві, для суддів адміністративних судів дуже важливо усвідомлювати, що адміністративна юстиція – це не продовження фіскальних та інших функцій суб'єктів владних повноважень. КАС України не лише містить конвенційну термінологію і оперує конвенційними поняттями, а й дає весь необхідний правовий і процесуальний інструментарій для захисту прав людини у демократичному суспільстві [164, с. 171].

Таким чином, застосування практики Європейського суду сприяє утвердженню національного судочинства як такої системи правосуддя, що відповідає міжнародним стандартам щодо захисту прав і свобод людини, зміцнює довіру громадян до судів. У зв'язку з цим не можна не зазначити про особливу нагальність забезпечення вітчизняних суддів систематизованими збірниками офіційно перекладених рішень Європейського суду (у справах як проти України, так і проти інших держав – учасниць Конвенції). Тільки забезпечивши якісне правозастосування на національному рівні, можна скоротити велику кількість заяв, що надходять до Страсбурга від громадян України, підняти на міжнародній арені імідж України як правової держави. Також важливо, щоб рівень професіоналізму і неупередженості правосуддя в нашій державі задовольняв потреби громадянського суспільства.

Висновки до третього розділу

1. Визначено, що Кодекс адміністративного судочинства України не містить дефініції поняття доказування. На основі аналізу різних підходів, запропоновано авторське визначення доказування в адміністративному судочинстві, під яким пропонується розуміти врегульовану адміністративно-процесуальними нормами діяльність суб'єктів доказування, спрямовану на збирання, подання, оцінку, огляд, забезпечення, дослідження, витребування або тимчасове вилучення доказів з метою з'ясування об'єктивної істини та справедливого вирішення публічно-правового спору.

2. Акцентовано увагу, що доказова діяльність сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, з точки зору встановлення істини у справі має на меті надання необхідних для цього даних. Але слід відзначити, що під поданням доказів не зовсім вірно розуміти лише їх технічне надання в матеріали справи. Зокрема, суб'єкту доказування до подання доказів необхідно їх отримати. В юридичній науці відповідну діяльність називають збиранням доказів. Сторонам також необхідно обґрунтувати їх належність та допустимість, що часом вимагає більших зусиль, ніж збирання доказів. Всі ці логічні і технічні операції спрямовані на вирішення загального завдання – власне подання доказів у адміністративну справу.

3. Стверджується, що ключовою відмінністю реалізації принципу змагальності в адміністративному судочинстві, на відміну від інших видів судочинства, є активна роль суду, що найбільш повно проявляється в процесі доказування. Суд, хоча і за умови збереження незалежності, об'єктивності та неупередженості, здійснює керівництво судовим процесом, і, що принципово важливо для доказування в адміністративному судочинстві – може і повинен сприяти в реалізації прав сторін, створювати умови і вживати відповідних заходів для всебічного і повного встановлення всіх фактичних обставин в адміністративній справі, в тому числі для виявлення та витребування з власної ініціативи доказів.

4. Зазначається, що однією з особливостей доказування в адміністративному судочинстві, є використання переважно письмових засобів доказування. Документи мають важливе значення обумовлене їх особливим місцем, яке вони займають в системі доказових матеріалів. Зокрема, документ можна вважати одним з найбільш достовірних та надійних джерел доказів, оскільки інформація, що в ньому міститься, була зафіксована в письмовій або іншій, визначеній в законі, формі, і відповідно, ця інформація може бути відтвореною в будь-який час, в тому числі, в процесі доказування.

5. Констатовано, що оскільки Україна є державою-учасницею Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а судова практика ЄСПЛ в основному базується на реалізації принципів Конвенції, знання та використання таких прецедентів при застосуванні норм останньої є необхідною умовою виконання взятих на себе міжнародно-правових зобов'язань, що з неї випливають. Застосування практики ЄСПЛ прямо передбачено в Кодексі адміністративного судочинства України, а також в судовій практиці Вищого адміністративного суду України. Акцент законодавця на важливості застосування при здійсненні правосуддя в адміністративних справах практики Європейського суду цілком слушний і виважений, оскільки адміністративні суди в Україні були створені для захисту прав і свобод людини й громадянина, прав та законних інтересів юридичних осіб у стосунках з органами влади.

6. При розгляді справ адміністративні суди застосовують Конвенцію та практику ЄСПЛ, як джерело права. При цьому слід відмітити, що мова йде саме про практику суду з прав людини, а не тільки рішення відносно України. Акцентується увага на тому, що в законодавстві України відсутні положення, які забороняють застосовувати рішення чи постанови ЄСПЛ, які винесені у справах відносно інших країн.

ВИСНОВКИ

У **висновках** дисертації здійснено теоретичне узагальнення і запропоновано вирішення наукового завдання, що полягає в розв'язанні концептуальних і практичних питань сутності, змісту та реалізації принципу змагальності сторін в адміністративному судочинстві. Найсуттєвішими науковими і практичними результатами дослідження є такі:

1. Визначено юридичні межі, які займає принцип змагальності сторін серед інших принципів адміністративного судочинства, які є похідними від конституційних і загальних принципів судочинства в аспекті того, що: по-перше, він є похідним від принципу верховенства права, який утверджує пріоритет прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина перед державою та принципу рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом; по-друге, засадничим вихідним аспектом вищого рівня, що впливає на юридичну сутність принципів диспозитивності, офіційного з'ясування всіх обставин у справі, гласності і відкритості адміністративного процесу.

2. Доведено, що змагальність в адміністративному судочинстві – це юридично-процесуальна боротьба сторін (позивача і відповідача або їх представників) за визнання судом зайнятої ними юридичної позиції в якості істинної, правдивої. Вона характеризується такою організацією адміністративного судочинства, коли позивач, який підтримує позов і відповідач, який його заперечує, користуються рівними можливостями відстоювати свої інтереси в умовах конкурентного зіткнення між собою при адміністративно-процесуальному посередництві адміністративного суду.

3. Сформовано поняття принципу змагальності в адміністративному процесі, як найбільш загальних і стабільних вимог, на яких базуються на гарантії прав сторін адміністративного процесу щодо участі в адміністративно-процесуальній конкурентній боротьбі стосовно доведення своєї істини із використання засад психології права щодо переконання суддів

та інших учасників процесу у своїй правоті, з використанням ораторського мистецтва, прийомів правового та психологічного впливу та інших не заборонених адміністративно-процесуальним законодавством методів ведення правової дискусії.

4. Розкрито наукове уявлення про «відповідача, як суб'єкта змагальних сторін в адміністративному судочинстві» як учасника адміністративного процесу, який має рівні із позивачем процесуальні права на засадах змагальності сторін, свободи у наданні доказів, доведенні їх переконливості, при обов'язку нести тягар доказування, якщо він є суб'єктом владних повноважень і заперечує проти адміністративного позову.

5. Сформовано наукові положення щодо прав, які забезпечують необхідні процесуальні можливості для відстоювання позиції сторони, що полягають у прописаній адміністративно-процесуальним законодавством мірі дозволеної Кодексом адміністративного судочинства України процесуальної поведінки при відстоюванні своєї позиції в адміністративному суді в умовах адміністративно-процесуальної конкуренції з іншими учасниками адміністративного процесу.

6. Визначено роль адміністративного суду в забезпеченні принципу змагальності сторін в адміністративному судочинстві, як державного суб'єкта, що наділений законодавством, яке визначає судоустрій в Україні, та нормами адміністративного процесу владними повноваженнями щодо здійснення функцій між учасниками змагальності, одночасно є спікером, який веде судові засідання, об'єктом сприйняття інформації, що доводиться до нього сторонами, єдиним суб'єктом прийняття процесуальних і кінцевого рішень та суб'єктом застосування заходів адміністративного примусу у випадку порушення громадського порядку в судовому засіданні чи неповаги до суду.

7. Доведено, що доказування в адміністративному судочинстві – це врегульована адміністративно-процесуальними нормами діяльність відповідних суб'єктів доказування, спрямована на збирання, подання, оцінку,

огляд, забезпечення, дослідження, витребування або тимчасове вилучення доказів з метою з'ясування об'єктивної істини та справедливого вирішення публічно-правового спору. Акцентовано увагу, що особливістю клопотань в адміністративному судочинстві є, по-перше, наявність можливості звернутись з клопотанням у будь-якого учасника адміністративного процесу, а не тільки сторін; по-друге, тільки суд уповноважений вирішувати клопотання та подальшу його реалізацію – задовольняти чи не задовольняти.

8. Доведено, що при розгляді справ адміністративні суди застосовують Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод та практику Європейського суду з прав людини як джерело адміністративного і адміністративно-процесуального права прямої дії, більше того, як своєрідні адміністративно-процедурні маркери, по яким перевіряється діяльність адміністративного суду при вирішенні складних адміністративних справ.

9. Запропоновано внести зміни і доповнення до Закону України «Про Національну поліцію» з метою наділення Національної поліції повноваженнями щодо здійснення приводу в будь-якому виді судового процесу, в тому числі адміністративного, оскільки здійснення приводу визначається лише галузевим процесуальним законодавством. З огляду на зазначене, вбачається за доцільне доповнити ч. 1 ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію» п. 9-1 такого змісту: «9-1) у випадках і порядку, визначених законом за вмотивованим рішенням уповноваженого органу або посадової особи здійснює привід осіб, до яких він застосовується».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авер'янов В. Б., Лук'янець Д. Ю. Чи забезпечить вітчизняне адміністративне судочинство верховенство права. *Віче*. 2006. № 7/8. С. 35-39.
2. Козырин А. Н., Штатина М. А., Зеленцов А. Б. и др. Административное право зарубежных стран : учеб. Москва : Спарк, 2003. 464 с.
3. Адміністративна юстиція України: проблеми теорії і практики. Настільна книга судді / за заг. ред. О. М. Пасенюка. Київ : Істина, 2007. 608 с.
4. Адміністративне судочинство : навч. посіб. / за заг. ред. О. П. Рябченко. 2-ге вид., перероб. і доп. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2014. 304 с.
5. Андруневчин О. М. Європейські стандарти захисту прав і свобод громадян та їх застосування в адміністративному судочинстві України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2009. № 4. С. 136-144.
6. Ануфрієва О. В. Інститут відводу судді у процесуальному праві України (порівняльний аспект). *Вісник Вищої ради юстиції*. 2011. №4. С. 35–43.
7. Банчук О. А., Куйбіда Р. О. Вимоги статті 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод до процедури здійснення судочинства. Київ : ІКЦ "Леста", 2005. 116 с.
8. Банчук О. Розумний строк розгляду справи у суді: європейські стандарти та українські реалії. *Адвокат*. 2005. № 11 (62). С. 7-10.
9. Баранчик П. Д. Змагальність сторін як принцип адміністративного судочинства. *Вісник Запорізького національного університету*. 2011. №4. С. 143–149.

10. Бачун О. В. Правовий статус суб'єктів адміністративного судочинства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Інститут законодавства Верховної Ради України, Київ, 2010. 21 с.

11. Бевзенко В. М. Суб'єкти владних повноважень в адміністративному судочинстві України : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07 / Харківський національний університет внутрішніх справ, Харків, 2010. 35 с.

12. Бондарчук С. А. Принципи адміністративного судочинства України: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Харківський національний університет внутрішніх справ, Харків, 2010. 206 с.

13. Бугрим М. П. Проблеми реалізації принципу змагальності на стадії досудового розслідування. *Журнал східноєвропейського права*. 2017. №35. С. 55–63.

14. Веремко В. Господарський процес обіцяють зробити справжнім змаганням зі справедливими правилами. *Закон і бізнес*. 2016. URL : http://zib.com.ua/ua/125435-gospodarskiy_proces_obicyayut_zrobiti_spravzhnim_zmagannnyam_.html.

15. Гаврилішин А. П., Козирєва В. П. Принципи змагальності та процесуальної рівності в міжнародному комерційному арбітражі. *Юридичний вісник*. 2015. №4. С. 120–124.

16. Гаврилюк О. О. Принцип гласності та відкритості в системі принципів адміністративного процесу. *Право і безпека*. 2011. №4. С. 43–46.

17. Гарієвська М. Б. До питання активності суду в процесі доказування порівняльно-правовий аспект. *Приватне право і підприємництво*. 2010. № 9. С. 78-81.

18. Гончарук С. Т., Белкін Л. П. Трансформація принципів адміністративного процесу в адміністративному судочинстві. *Юридичний вісник*. 2014. №1. С. 62–67.

19. Гордєєв В. В. Доказування в адміністративних справах, пов'язаних з виборчим процесом : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Київський національний університет внутрішніх справ. Київ, 2009. 18 с.

20. Горевий В. І., Куліш А. М., Чернадчук В. Д. Господарський процес. Практикум : навч. посіб. 3-тє видання, випр. і доп. Суми : Сумський державний університет, 2013. 308 с.
21. Горобцова Я. В. Щодо принципів адміністративного судочинства. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. : Юриспруденція*. 2014. №12. Т. 2. С. 136–140.
22. Городовенко В. Змагальність як вихідний принцип судової влади. *Вісник академії правових наук України*. 2012. № 2. С. 202-215.
23. Городовенко В. Принцип рівності громадян перед законом і судом. *Вісник Конституційного Суду України*. 2012. №1. С. 178–186.
24. Господарський процесуальний кодекс України від 6.11.1991 р. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1798-12> (дата звернення 25.05.2017).
25. Грабовська О. Змагальна модель цивільного судочинства: поняття та юридична природа. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2012. №90. С. 54–58.
26. Грицаєнко Л. Р. Змагальність, диспозитивність, рівність сторін – принципи кримінального процесу України. *Держава і право*. 2009. Вип. 44. С. 188–194.
27. Данченко Т. В. Головенко О. Д. Значення практики Європейського Суду з прав людини для адміністративного судочинства України в процесі розв’язання спорів щодо публічних фінансів. *Сучасні питання економіки і права*. 2012. №2. С. 110–116.
28. Дем’як В. Реалізація принципу змагальності у господарському судочинстві. *Судова влада України*. 2011. URL : <http://vl.arbitr.gov.ua/sud5004/pres-centr/news/8365/>.
29. Добкін М. М. Місцеві державні адміністрації: становлення, розвиток та функціонування : монографія. Харків : Золота миля, 2012. 567 с.
30. Дубенко О. М. Деякі проблеми визначення видів суб’єктів доказування в адміністративному судочинстві. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2006. С. 168–173.

31. Дубенко О. М. Доказування в адміністративному судочинстві в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2010. 23 с.

32. Дяков В. Проблеми реалізації принципу змагальності у кримінальному процесі. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. №8. – С. 169–174.

33. Задирака Н. Ю. Рішення Європейського Суду з прав людини у правовій системі континентального права як джерело адміністративного процесуального права. *Адміністративне право і процес*. 2014. №3. С. 234–244.

34. Заїка М. М. Інститут примирення сторін в адміністративному судочинстві: проблемні аспекти. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2016. №2. С. 133–136.

35. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2768-14> (дата звернення 25.05.2017).

36. Івченко А. В. Адміністративна відповідальність за прояв неповаги до суду. *Закон і бізнес*. 2015. URL : http://zib.com.ua/ua/print/52549-administrativna_vidpovidalnist_za_proyav_nepovagi_do_sudu.html.

37. Інструкція з організації діяльності дільничних офіцерів поліції: Наказ МВС України від 27.08.2017 № 650. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1041-17>.

38. Калмыкова Я. С. Суд как субъект доказательственной деятельности в административном судопроизводстве Украины. *Вестник Северокавказского гуманитарного института*. 2013. № 2(6). С. 124-129.

39. Кирилюк І. В. Право на апеляційне оскарження судового рішення в адміністративному судочинстві як елемент права на судовий захист. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2016. №24. С. 87–90.

40. Кирилюк І. В. Суб'єкти апеляційного оскарження в адміністративному судочинстві України. *Часопис Академії адвокатури України*. 2015. С. 46–50.

41. Ківалов С. В. Понятійно-правова характеристика сторін як учасників адміністративного судочинства. *Наукові праці НУ ОЮА*. 2014. С. 5–26.

42. Кіт Х. Роль адміністративного суду у збиранні доказів на стадії підготовчого провадження. *Вісник Львівського університету*. Серія юридична. 2014. №59. С. 179–184.

43. Ключкова Н. В. Документ як джерело доказів у адміністративному судочинстві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Державний науково-дослідний інститут МВС України. Київ, 2016. 209 с.

44. Ковальчук С. О. Здійснення захисту у кримінальних справах на засадах змагальності та диспозитивності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Національний університет "Одеська юридична академія". Одеса, 2007. 22 с.

45. Когут О. В., Підвальна М. З. Утвердження принципу верховенства права в нормах Кодексу адміністративного судочинства України. *Університетські наукові записки*. 2010. №2. С. 169–178.

46. Кодекс адміністративного судочинства України від 6.07.2005 р. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2747-15> (дата звернення 25.05.2017).

47. Кодекс адміністративного судочинства України: наук.-практ. коментар / Н. О. Армаш, О. М. Бандурка, А. В. Басов та ін. ; за заг. ред. А. Т. Комзюка. Київ : Прецедент; Істина, 2009. 823 с.

48. Кодекс адміністративного судочинства України: наук.-практ. коментар / С. В. Ківалов, О. І. Харитонов, О. М. Пасенюк, М. Р. Аракелян та ін. ; за ред. С. В. Ківалова, О. І. Харитонової. Харків : ТОВ «Одіссей», 2005. 552 с.

49. Коломоець Т., Лютіков П. Практика ЄСПЛ та адміністративне судочинство. *Юридична газета*. 2017. URL : <https://www.pressreader.com/>.

50. Колпаков В. К., Гордєєв В. В. Настільна книга професійного судді при розгляді адміністративних справ : наук.-практ. посіб. Харків : Харків юридичний, 2011. 480 с.

51. Колпаков В., Гордєєв В. Принцип офіційного з'ясування всіх обставин у справі в системі принципів адміністративного судочинства. *Право України*. 2014. №3. С. 47–56.

52. Комзюк А. Т., Бєвзенко В. М., Мельник Р. С. Адміністративний процес України : навч. посіб. Київ : Прецедент, 2007. 531 с.

53. Кононенко О. М. Принцип офіційного з'ясування обставин у справі в системі принципів адміністративного судочинства. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2015. №2. С. 179–185.

54. Констаний О. В. Щодо проблеми реалізації принципу верховенства права у сфері діяльності судової влади в Україні. *Верховний Суд України*. 2008. URL : <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/3adf2d0e52f68d76c2256c080037bac9/ea724cb626c9eab1c225762b0049c468?OpenDocument>.

55. Конституція України : станом на 5 січня 2017 р. : відповідає офіц. Тексту. Київ : ПОЛИВОДА А. В., 2017. 76 с.

56. Короед С. О., Кресіна І. О., Прилуцький С. В. Концепція реформування судової влади України. *Судова апеляція*. 2015. №3(40). С. 6–34.

57. Короед С. О. Проблема реалізації принципу змагальності в цивільному судочинстві. *Судова апеляція*. 2012. № 1 (26). С. 118–122.

58. Котенко В. М. Забезпечення процесуальних прав і законних інтересів позивача та відповідача в адміністративному судочинстві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2011. 22 с.

59. Котович І. Проблемні питання оскарження рішень адміністративних судів. *Український часопис міжнародного права*. 2013. №1. С. 162–165.

60. Крикливець Д. Є. Реалізація засади змагальності під час розгляду скарг слідчим суддею : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2016. 321 с.

61. Кримінальний кодекс України від 5.04.2001 р. URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2341-14m> (дата звернення 25.05.2017).

62. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення 25.05.2017).

63. Кримінально-процесуальний кодекс України від 28.12.1960 р. URL : zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05 (дата звернення 25.05.2017).

64. Кротюк О. В. Правове закріплення принципу офіційного з'ясування всіх обставин у справі в адміністративному судочинстві України: критичний аналіз. *Правовий вісник Української академії банківської справи*. 2012. № 1 (6). С. 77-81.

65. Кузьменко В. А. Застосування приводу в адміністративному судочинстві (на матеріалах судової практики). *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2013. №4. С. 52–56.

66. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7.12.1984 р. URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення 25.05.2017).

67. Курило М. П. Процедури доказування в цивільному, господарському та адміністративному судочинстві: порівняльно-правове дослідження. *Судова апеляція*. 2016. № 2(43). С. 61-68.

68. Курило М. П. Щодо можливості уніфікації принципів цивільного, адміністративного, господарського та кримінального процесуального права. *Право України*. 2013. № 8. С. 271-278.

69. Кухар М. Д. Принцип змагальності в системі принципів адміністративного процесу України. *Форум права*. 2012. № 4. С. 549–553.

70. Кучер Т. М. Докази та доказування: співвідношення понять. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2011. № 3(7). С. 83-93.

71. Кучер Т. М. Співвідношення висновків експерта та спеціаліста як засобів доказування в цивільному процесі: питання теорії та практики. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2012. №2. С. 31–40.

72. Лежнева Т. М. Поняття та елементи принципу змагальності в цивільному процесі. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. №2. С. 126–136.

73. Лисенкова К. Правова сутність змагальності в кримінальному провадженні. *Юридичний вісник*. 2014. №4. С. 334–337.

74. Лошицький М. В., Короед С. О. Завдання адміністративного судочинства: теоретичні питання реалізації. *Науково-дослідний інститут публічного права*. 2016. URL : http://sipl.com.ua/?page_id=1065.

75. Лунін С. В. Принцип змагальності сторін як гарантія ефективного судового захисту. *Часопис Академії адвокатури України*. 2011. №1. С. 1–7.

76. Лунін С. В. Принцип змагальності сторін як конституційна гарантія справедливого судочинства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / Академія адвокатури України. Київ, 2011. 22 с.

77. Лученко Д. В., Крестьянінов О. О. Прояв неповаги до суду: проблематика застосування господарськими судами заходів адміністративної відповідальності : наук.-практ. посіб. Харків : Юрайт, 2015. 96 с.

78. Лях Н. Л. Отримання дослідження та оцінка доказів в адміністративному судочинстві. *Актуальні проблеми держави і права*. 2007. Вип. 35. С. 312-316.

79. Мамницький В. Ю. Поняття та зміст принципу змагальності у цивільному судочинстві. *Форум права*. 2014. № 3. С. 201–206.

80. Маркуш М. А. Принцип змагальності в кримінальному процесі України : монографія. Харків : Видавець СПД ФО Вапнярчук Н.М., 2007. 208 с.

81. Маркуш М. А. Соціальна сутність змагальності. *Часопис Київського університету права*. 2013. №4. С. 384–390.

82. Марченко А. А. Поняття судового прецеденту та його місце у правовій системі України. *Митна справа*. 2013. № 5. Ч. 2. Кн. 1. С. 26-32.

83. Мельник М. Засоби, джерела доказування в адміністративному судочинстві України: поняття та особливості. *Віче*. – 2010. URL : <http://www.viche.info/journal/2157>.

84. Мироненко Є. О. Принципи верховенства права та законності в адміністративному судочинстві України. *Форум права*. 2013. № 4. С. 248–252.

85. Мілієнко О. А. Принципи гласності і відкритості в адміністративному судочинстві України: теорія, досвід реалізації та адаптації до європейських стандартів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2016. 20 с.

86. Міліціанов Р. В. Змагальність сторін як основна конституційна засада судочинства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. №30. С. 85–88.

87. Міліціанов Р. В. Сутність та зміст змагальності сторін як основної конституційної засади судочинства. *Вісник Запорізького національного університету*. 2014. №3. С. 27–34.

88. Мінаєва О. М. Роль та значення принципу активної ролі суду в рамках судових процедур із вирішення податкових спорів. *Вороновські читання (Фінансове право : сучасний стан та перспективи)* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., (Київ, 5 жовт. 2016 р.). Київ : Асоціація фінансового права України, 2016. 300 с.

89. Мокрицька І. Я. Проблеми реалізації права на захист у кримінальному провадженні в умовах принципу змагальності сторін. *Наукові записки НаУКМА*. 2014. №155. С. 110–113.

90. Мохонько О. О. Поняття і сутність засади змагальності сторін у кримінальному процесі України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. №4. С. 248–251.

91. Науково-практичний коментар до Кодексу адміністративного судочинства України : в 2 т. Т. 1 / В. К. Матвійчук, І. О. Хар ; за заг. ред. В. К. Матвійчука. вид. 2-е, змін. та доп. Київ : Алерта, КНТ, 2008. 787 с.

92. Науково-практичний коментар Кодексу адміністративного судочинства України ; за заг. ред. С. В. Петкова. Київ : «Центр учбової літератури», 2017. 384 с.

93. Науково-практичний коментар Кодексу адміністративного судочинства України / О. М. Пасенюк (кер. авт. кол.), О. Н. Панченко, В. Б. Авер'янов та ін.; за заг. ред. О. М. Пасенюка. Київ : Юрінком Інтер, 2009. 704 с.

94. Немировська О. В. Принцип змагальності сторін та його реалізація в судовій практиці : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ, 1999. 15 с.

95. Нечипорук С. В. До питання про сутність і значення принципів змагальності та рівноправності сторін. *Держава і право*. 2010. Вип. 47. С. 365–372.

96. Нечитайло О. М. Забезпечення доказів в адміністративному судочинстві України. *Право і Безпека*. 2010. № 3. С. 127-130.

97. Нечитайло О. М. Обставини, що не потребують доказування у адміністративному судочинстві України. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2008. Вип. 43. С. 151-158.

98. Нікітіна І. В. Діалектика розвитку принципу змагальності в російській юридичній науці. *Юридична освіта і наука*. 2007. №1. С. 13–18.

99. Ніколенко Л. М. Реалізація основних принципів господарського судочинства при перегляді судових актів. *Часопис Київського університету права*. 2013. №1. С. 174–180.

100. Овакімян М. А. Дотримання та реалізація принципу змагальності у контексті доказування сторонами у кримінальному провадженні України. *Форум права*. 2014. № 3. С. 265–270.

101. Ожегов С. И. Словарь русского языка. 70000 слов / под. ред. Н. Ю. Шведовой. – Москва : Русский язык, 1991. 921 с.
102. Олефіренко Н. Адміністративно-правовий статус адміністративного суду в Україні. *Слово Національної школи суддів України*. 2013. №3. С. 152–155.
103. Павленко Н. Г. Презумпція винуватості в адміністративному судочинстві. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. URL : <http://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/21855/1/Документ21.pdf>.
104. Пасенюк О. Адміністративне судочинство: становлення завершилося, проблеми залишилися. *Юридичний вісник України*. 2011. URL : http://yurincom.com/ua/legal_practice/analitichna_yurysprudentsiia/administrativne_sudochynstvo__stanovlennia_zavershylosia__problemy_zalyshylosia-publication/.
105. Петрушина М. Д. Принципи адміністративного судочинства та їх реалізація як гарантія права на справедливий суд. *Україна в умовах реформування правової системи : сучасні реалії та міжнародний досвід* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Тернопіль, 8-9 квіт. 2016 р.). Тернопіль : Економічна думка, 2016. С. 75-78.
106. Пипяк М. І. Адміністративний суд в системі державних органів України : дис. канд. юрид. наук : 12.00.07 / Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2016. 191 с.
107. Податковий кодекс України від 2.12.2010 р. URL : zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17 (дата звернення 25.05.2017).
108. Посібник зі статті 6 «Право на справедливий суд» (цивільна частина). 2013. 77 с. (Рада Європи/ Європейський Суд з прав людини).
109. Потапенко С. В. Система принципів адміністративного процесу України та проблеми їх класифікації. *Форум права*. 2010. № 2. С. 403–408 URL : <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2010-2/10pcvpik.pdf>.
110. Принцип верховенства права: проблеми тлумачення та застосування в адміністративному праві / О.Ф. Андрійко, В.П. Нагребельний,

Л.Є. Кисіль, Ю.С. Педько, В.А. Дерезь, А.А. Пухтецька, А.В. Кірмач.
Альманах права. 2012. Вип. 3. С. 77-82.

111. Принцип змагальності в судовому процесі : метод. посіб.
Кіровоград : Головне управління юстиції у Кіровоградській області, 2015. 8 с.

112. Про виконання рішень та застосування практики Європейського
суду з прав людини : Закон України від 23.12.2006 р. URL :
zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15.

113. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу
України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу
адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Проект
Закону України. URL :
http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61415.

114. Про внесення змін і доповнень до Цивільного процесуального
кодексу України : Закон України від 2.02.1996 р. URL :
zakon.rada.gov.ua/laws/show/27/96-вр.

115. Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні : Закон
України від 30.10.1996 р. URL : zakon.rada.gov.ua/laws/show/448/96-вр.

116. Про державну службу : Закон України від 10 грудня 2015 р. URL :
zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19.

117. Про державну таємницю : Закон України від 21 січня 1994 р. URL :
zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12.

118. Про доступ до публічної інформації: Закон України від
13.01.2011 р. URL : zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17.

119. Про електронний цифровий підпис : Закон України від
22.05.2003 р. URL : zakon.rada.gov.ua/laws/show/852-15.

120. Про електронні документи та електронний документообіг : Закон
України від 22.05.2003 р. URL : zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15.

121. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів,
одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню

розповсюдження зброї масового знищення : Закон України від 14 жовтня 2014 р. URL : zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-18.

122. Про застосування судами міжнародних договорів України при здійсненні правосуддя : Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 19.12.2014 р. № 13. URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v0013740-14>.

123. Про затвердження Положення про порядок здійснення державного контролю за додержанням вимог законодавства у сфері електронного цифрового підпису : Наказ адміністрації державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України від 24.07.2007 р. № 143 URL : zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0914-07.

124. Про затвердження Порядку засвідчення наявності електронного документа (електронний даних) на певний момент часу : Постанова Кабінету Міністрів України від 26.05.2004 р. № 680 URL : zakon.rada.gov.ua/laws/show/680-2004-п.

125. Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах : Закон України від 05.07.1994 р. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/80/94-%D0%B2%D1%80>.

126. Про звернення громадян : Закон України від 02.10.1996 р. URL : zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-вр.

127. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 р. URL : .

128. Про місцеві вибори : Закон України від 14.07.2015 р. URL : zakon.rada.gov.ua/laws/show/595-19.

129. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. URL : zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19.

130. Про органи самоорганізації населення : Закон України від 11.07.2001 р. URL : zakon.rada.gov.ua/laws/show/2625-14.

131. Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні : Закон України від 21.03.1991 р. URL : zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12.

132. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства : Закон України від 22.09.2011 р. URL : zakon.rada.gov.ua/laws/show/3773-17.

133. Про практику застосування адміністративними судами законодавства про доступ до публічної інформації : Постанова Пленуму Вищого адміністративного суду України від 29.09.2016 р. № 10. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0010760-16>.

134. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 р. URL : zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18.

135. Про службу в органах місцевого самоврядування : Закон України від 07.06.2001 р. URL : zakon.rada.gov.ua/laws/show/2493-14.

136. Про судові рішення в адміністративній справі : Постанова Пленуму Вищого адміністративного суду України від 20.05.2013 р. № 7. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0007760-13>.

137. Про судову практику у справах про хабарництво : Постанова Пленуму Вищого адміністративного суду України від 26.04.2002 р. № 5. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-02/conv>.

138. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 р. URL : zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19.

139. Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону : Закон України від 22.06.2000 р. URL : zakon.rada.gov.ua/laws/show/1835-14.

140. Ратушна Б. П. Змагальність судового процесу – запорука справедливого судового розгляду. *Часопис Київського університету права*. – 2012. №3. С. 232–236.

141. Решота В. В. Виконання рішень та застосування практики європейського суду з прав людини в адміністративному судочинстві України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Вип. 34. Т. 2. С. 128-131.

142. Рогатюк І. В. Становлення кримінальних процесуальних засад участі прокурора в кримінальному судочинстві: зв'язок історії та сучасності.

Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2015. №2. С. 258–271.

143. Рушак І. Я. Органи місцевого самоврядування та їх посадові особи як учасники адміністративного судочинства в Україні : дис. канд. юрид. наук : 12.00.07 / Навчально-науковий Юридичний інститут Національного авіаційного університету. Київ, 2016. 247 с.

144. Світличний О. П. Господарський процес : підруч. / за заг. ред. О. П. Світличного. Київ : НУБіП України, 2016. 337 с.

145. Сербан Ф. І. Кореляція принципу офіційності і принципів змагальності та диспозитивності в адміністративному судочинстві. *Юридична наука.* 2015. №7. С. 74–82.

146. Сердюк В. В. Змагальність сторін як засада судочинства в Україні. *Часопис цивільного і кримінального судочинства.* 2016. №2. С. 85–93.

147. Сидельніков О. Д. Інститут примирення сторін в адміністративному судочинстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків, 2017. 21 с.

148. Ситніков О. Ф. Особливості правового положення позивача в адміністративному судочинстві. *Форум права.* 2012. № 4. С. 819–823.

149. Скочиляс-Павлів О. В. Поняття суб'єкта владних повноважень в адміністративному судочинстві України. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Юридичні науки.* 2014. № 801. С. 19-23.

150. Соколов В. М. Адміністративне судочинство як сфера застосування аналогій у праві. *Правовий вісник УАБС.* 2013. № 1 (8). С. 53-57.

151. Сонюк О. В. Особливості участі невідомих суб'єктів у правовідносинах адміністративного судочинства. *Часопис Київського університету права.* 2013. №1. С. 149–153.

152. Сорока М. О. Сутність терміну «розумний строк» у судовому адміністративному процесі. *Форум права.* 2011. № 1. С. 962–967.

153. Справа «Вілко Ескелайнен та інші проти Фінляндії» (Заява № 63235/00): Рішення Європейського суду з прав людини від 19.04.2007 р. URL :

http://european-court.eu/uploads/ECHR_Vilho_Eskelinen_and_Others_v_Finland_19_04_2007.pdf.

154. Справа «Мітін проти України» (Заява № 38724/02) : Рішення Європейського суду з прав людини від 14.02.2008 р. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_322.

155. Столбовий Ю. М. Зміст принципу офіційного з'ясування всіх обставин у справі в адміністративному судочинстві. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2013. № 4. С. 129-133.

156. Татаревський О. М. Захист своїх прав у адміністративному суді : практ. посіб. Київ : Арктур – А, 2010. 64 с .

157. Тацій Л. Категорія «розумний строк» в адміністративному судочинстві: поняття та правова природа. *Публічне право*. 2014. № 1 (13). С. 36-41.

158. Тимченко Г. П. Принцип змагальності в судочинстві України: історичний і теоретичний аспекти. *Держава і право*, 2010. Вип. 48. С. 316–322.

159. Ткач І. В. Поняття органу державної влади у контексті статей 1173–1175 Цивільного кодексу України. *Вісник Академії адвокатури України*. 2013. №2. С. 18–23.

160. Топор І. В. Поняття та види учасників адміністративного судочинства: проблеми теорії. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. С. 264–271.

161. Топор І. В. Теоретико-правова характеристика процесуального статусу сторін в адміністративному судочинстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Національний університет "Одеська юридична академія". Одеса, 2014. 23 с.

162. Труш М. Порядок набрання законної сили судовими рішеннями в адміністративній справі та особливості їх виконання. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. №11. С. 156–161.

163. Умнова О. В. Докази в адміністративному судочинстві при поновленні на публічну службу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Національний університет державної податкової служби України. Ірпінь, 2010. 24 с.

164. Фулей Т. Застосування практики Європейського суду з прав людини при тлумаченні загальних положень та принципів адміністративного судочинства. *Захист прав людини в адміністративному судочинстві: сучасний стан і перспективи розвитку в Україні* : матеріали міжн. наук.-практ. конф., присвяченої 10-річчю процесуальної діяльності адміністративних судів України (Київ, 1-2 жовт. 2015 р.). Київ : Ваіте, 2015. С. 165-173.

165. Фулей Т. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини в адміністративному судочинстві : роздаткові матеріали. Київ : ВАІТЕ, 2013. 56 с.

166. Фулей Т.І. Застосування практики Європейського суду з прав людини в адміністративному судочинстві: Науково-методичний посібник для суддів. 2-ге вид. випр., допов. – К., 2015. – 128 с.

167. Хотинська О. З. Обов'язковість судових рішень як конституційна засада судочинства України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Академія адвокатури України. Київ, 2006. 20 с.

168. Цивільне процесуальне право України : підруч. / С. С. Бичкова, І. А. Бірюков, В. І. Бобрик та ін. ; за заг. ред. С. С. Бичкової. Київ : Атіка, 2009. 760 с.

169. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. URL : zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15.

170. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.07.1963 р. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1501-06>.

171. Ченкова Н. Сутність принципу рівності перед законом і судом в адміністративному процесі. *Юридична Україна*. 2012. №10. С. 26–30.

172. Чечина Н. А. Избранные труды по гражданскому процессу. Санкт-Петербург : Изд-во СПб ун-та, 2004. 656 с.

173. Чугуєвська М. Виконання Україною рішень Європейського суду з прав людини: проблемні аспекти. *Віче*. 2013. URL : <http://www.viche.info/journal/3895/>.

174. Чуприна Г. В. Докази і доказування в адміністративних справах за зверненням державної міграційної служби України з приводу примусового видворення іноземців і осіб без громадянства. *Форум права*. 2012. № 4. С. 1019–1023.

175. Шеренін Ю. Л. Процесуальні форми перегляду судових рішень адміністративними судами України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2012. 22 с.

176. Шруб І. В. Функціонування адміністративних судів в Україні: організаційно-правові засади та їх реалізація : дис. канд. юрид. наук : 12.00.07 / Київський національний університет внутрішніх справ. Київ, 2009. 345 с.

177. Штефан М. Й. Цивільний процес : Академічний курс : підруч. Київ : Ін. Юре, 1997. 608 с.

178. Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України : Академічний курс : підруч. Київ : Видавничий дім "Ін Юре", 2005. 622 с.

179. Щодо застосування статті 72 Кодексу адміністративного судочинства України : Лист Вищого адміністративного суду України від 14.11.2012 р. № 2379/12/13-12. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v2379760-12>.

180. Щодо надання офіційних роз'яснень законодавства: Лист Міністерства юстиції України Закон України від 03.11.2006 р. № 22-48-548. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0548323-06>.

181. Юхтенко Л. Процедура примирення в адміністративному судочинстві: дискусійні аспекти доцільності застосування. *Юридичний вісник*. 2014. №6. С. 84–90.

182. Юшкевич О. Г. Особливості оскарження ухвал адміністративного суду. *Актуальна юриспруденція*: наук.-практ. Інтернет-конф. URL : http://legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=195%3A2012-02-07-19-38-58&catid=36%3A-2&Itemid=53&lang=ru.

183. Яковенко Є. О. Реалізація конституційного права особи на апеляційне оскарження судових рішень у порядку адміністративного судочинства. *Вісник Академії митної служби України. Сер. : Право*. 2011. № 2. С. 95-101.

184. Яковенко Є. О. Суб'єкти владних повноважень та їх види. *Вісник Запорізького національного університету*. 2010. №4. С. 171–177.

185. Янчук О. Ю. Судова експертиза в адміністративному судочинстві. *Вісник Академії адвокатури України*. 2009. №2. С. 145–150.

186. Янюк Н. «Посадові» і «службові» особи у національному законодавстві: проблеми розмежування понять. *Право України*. 2009. № 11. С. 180–184.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

в яких опубліковані основні результати дисертації:

1. Корецький І. О. Змагальність і принцип змагальності в судочинстві: проблеми співвідношення. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. Київ, 2015. № 2. С. 33-38.
2. Koretsky I. O. The court's role in ensuring the principle of adversarial in administrative courts. *Visegrad journal on human rights*. Bratislava, 2015. № 6/2. P. 34-38.
3. Корецький І. О. Змагальні сторони в адміністративному судочинстві. *Науковий вісник публічного та приватного права*. Київ, 2016. № 2. С. 123-129.
4. Корецький І. О. Доказування як засіб доведення позиції сторін в адміністративному судочинстві. *Науковий вісник публічного та приватного права*. Київ, 2016. №1. С. 56-62.
5. Корецький І. О. Принцип змагальності в системі принципів адміністративного судочинства. *Науковий вісник публічного та приватного права*. Київ, 2017. № 1. С. 66-72.
6. Корецький І. О., Братель С. Г. Місце процесуальної практики європейського суду з прав людини в адміністративному судочинстві. *Підприємництво, господарство і право*. Київ, 2017. №4. С. 88-96.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Корецький І. О. Поняття доказування в адміністративному судочинстві. *Рівень ефективності та необхідності впливу юридичної науки на нормотворчу діяльність та юридичну практику* : матеріали міжн. наук.-прак. конф. (Донецьк, 7-8 берез. 2014 р.). Донецьк : Східноукраїнська наукова юридична організація, 2014. С. 67-69.
2. Корецький І. О. Реалізація принципу змагальності судами. *Актуальні питання та проблеми правового регулювання суспільних відносин* :

матеріали міжн. наук.-прак. конф. (Дніпропетровськ, 4-5 квіт. 2014 р.).
Дніпропетровськ : ГО «Правовий світ», 2014. С. 98-99.

3. Корецький І. О. Процесуальні строки в адміністративному судочинстві. *Актуальні питання та проблеми правового регулювання суспільних відносин* : матеріали міжн. наук.-прак. конф. (Дніпропетровськ, 6-7 листоп. 2015 р.). Дніпропетровськ : ГО «Правовий світ», 2015. С. 48-49.

4. Корецький І. О. Співвідношення понять «сфера публічно-правових відносин» та «спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру». *Сучасні проблеми правової системи та державотворення в Україні* : матеріали міжн. наук.-прак. конф. (Запоріжжя, 27-28 лют. 2015 р.). Запоріжжя : Запорізька міська громадська організація «Істина», 2015. С. 74-76.

5. Корецький І. О. Обов'язкові системо утворюючі елементи змагальності. *Сучасні правові системи світу в умовах глобалізації: реалії та перспективи* : матеріали міжн. наук.-прак. конф. (Київ, 11-12 берез. 2016 р.). Київ : Центр правових наукових досліджень, 2016. С. 101-102.

6. Корецький І. О. Поняття принципу змагальності. *Пріоритети розвитку юридичних наук у XXI столітті* : матеріали міжн. наук.-прак. конф. (Одеса, 8-9 квіт. 2016 р.). Одеса : ГО «Причорноморська фундація права», 2016. С. 94-95.

7. Корецький І. О. Поняття та ознаки суб'єктів владних повноважень. *Пріоритетні напрями розвитку сучасної юридичної науки* : матеріали міжн. наук.-прак. конф. (Харків, 16-17 верес. 2016 р.). Харків : ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2016. С. 50-52.

8. Корецький І. О. Застосування практики європейського суду з прав людини в адміністративному судочинстві. *Сучасні наукові дослідження представників юридичної науки – прогрес законодавства України майбутнього* : матеріали міжн. наук.-прак. конф. (Дніпро, 13-14 січ. 2017 р.) Дніпро : ГО «Правовий світ», 2017. С. 57-58.

9. Корецький І. О. Загальні принципи адміністративного судочинства. *Право, суспільство і держава: форми взаємодії*: матеріали міжн. наук.-прак. конф. (Київ, 13-14 січ. 2017 р.). Київ : Центр правових наукових досліджень, 2017. С. 68-69.

10. Корецький І. О., Братель С. Г. Особливості засобів доказування в адміністративному судочинстві. *Сутність та значення впливу законодавства на розвиток суспільних відносин*: матеріали міжн. наук.-прак. конф. (Одеса, 10-11 берез. 2017 р.). Одеса : ГО «Причорноморська фундація права», 2017. С. 96-98.

Додаток Б

Акт про впровадження в практичну діяльність

ВИЩИЙ АДМІНІСТРАТИВНИЙ СУД УКРАЇНИ

РОЗПОРЯДЖЕННЯ

02.08.2017

Київ

813

Про затвердження складу комісії
для підготовки акта впровадження
результатів дисертаційного дослідження
Корецького І.О.

Для підготовки акта впровадження у практичну діяльність Вишого адміністративного суду України результатів дисертаційного дослідження Корецького Ігоря Олександровича на тему «Принцип змагальності сторін в адміністративному судочинстві», поданого до Науково-консультативної ради при Вишому адміністративному суді України, відповідно до пункту 5.1 Положення про Науково-консультативну раду при Вишому адміністративному суді України, затвердженого постановою Пленуму Вишого адміністративного суду України від 25.02.2013 № 2, зі змінами і доповненнями:

Затвердити комісію в такому складі:

Маринчак Н.Є. – суддя Вишого адміністративного суду України, учений секретар секції теорії адміністративної юстиції Науково-консультативної ради при Вишому адміністративному суді України, кандидат юридичних наук, голова комісії;

Веденяпін О.А. – суддя Вишого адміністративного суду України;

Цвіркун Ю.І. – суддя Вишого адміністративного суду України, член Науково-консультативної ради при Вишому адміністративному суді України, кандидат юридичних наук.

Голова суду

О.М.Нечитайло

ЗАТВЕРДЖУЮ

Голова Вищого адміністративного
суду України, кандидат юридичних
наукО. М. Нечитайло
03.10.2017 р.

АКТ

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
здобувача кафедри адміністративної діяльності Національної академії
внутрішніх справ Корецького Ігоря Олександровича на тему:
«Принцип змагальності сторін в адміністративному судочинстві»
у практичну діяльність Вищого адміністративного суду України

Комісія у складі Маринчак Н.С. – судді Вищого адміністративного суду України, ученого секретаря секції теорії адміністративної юстиції Науково-консультативної ради при Вищому адміністративному суді України, к. ю. н., Веденяпіна О.А. – судді Вищого адміністративного суду України, к. ю. н. та Цвіркуна Ю.І. – судді Вищого адміністративного суду України, члена Науково-консультативної ради при Вищому адміністративному суді України, к. ю. н. склали цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження «Принцип змагальності сторін в адміністративному судочинстві» здобувача кафедри адміністративної діяльності Національної академії внутрішніх справ Корецького Ігоря Олександровича у формі наукових статей, зокрема:

1. Корецький І.О. Змагальність і принцип змагальності в судочинстві: проблеми співвідношення. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. Київ, 2015. № 2. С. 33-38.
2. Koretsky I. O. The court's role in ensuring the principle of adversarial in administrative courts. *Visegrad journal on human rights*. Bratislava, 2015. № 6/2. P. 34-38.
3. Корецький І.О. Змагальні сторони в адміністративному судочинстві. *Науковий вісник публічного та приватного права*. Київ, 2016. № 2. С. 123-129.
4. Корецький І.О. Доказування як засіб доведення позиції сторін в адміністративному судочинстві. *Науковий вісник публічного та приватного права*. Київ, 2016. №1. С. 56-62.
5. Корецький І.О. Принцип змагальності в системі принципів адміністративного судочинства. *Науковий вісник публічного та приватного права*. Київ, 2017. № 1. С. 66-72.
6. Корецький І.О., Братель С.Г. Місце процесуальної практики європейського суду з прав людини в адміністративному судочинстві. *Підприємництво, господарство і право*. Київ, 2017. №4. С. 88-96.

7. Корецький І. О. *Поняття доказування в адміністративному судочинстві. Рівень ефективності та необхідності впливу юридичної науки на нормотворчу діяльність та юридичну практику*: матеріали міжн. наук.-прак. конф. (Донецьк, 7-8 берез. 2014 р.). Донецьк: Східноукраїнська наукова юридична організація, 2014. С. 67-69.

8. Корецький І. О. *Реалізація принципу змагальності судами. Актуальні питання та проблеми правового регулювання суспільних відносин*: матеріали міжн. наук.-прак. конф. (Дніпропетровськ, 4-5 квіт. 2014 р.). Дніпропетровськ: ГО «Правовий світ», 2014. С. 98-99.

9. Корецький І. О. *Процесуальні строки в адміністративному судочинстві. Актуальні питання та проблеми правового регулювання суспільних відносин*: матеріали міжн. наук.-прак. конф. (Дніпропетровськ, 6-7 листоп. 2015 р.). Дніпропетровськ: ГО «Правовий світ», 2015. С. 48-49.

10. Корецький І. О. *Співвідношення понять «сфера публічно-правових відносин» та «спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру». Сучасні проблеми правової системи та державотворення в Україні*: матеріали міжн. наук.-прак. конф. (Запоріжжя, 27-28 лют. 2015 р.). Запоріжжя: Запорізька міська громадська організація «Істина», 2015. С. 74-76.

11. Корецький І. О. *Обов'язкові системо утворюючі елементи змагальності. Сучасні правові системи світу в умовах глобалізації: реалії та перспективи*: матеріали міжн. наук.-прак. конф. (Київ, 11-12 берез. 2016 р.). Київ: Центр правових наукових досліджень, 2016. С. 101-102.

12. Корецький І. О. *Поняття принципу змагальності. Пріоритети розвитку юридичних наук у XXI столітті*: матеріали міжн. наук.-прак. конф. (Одеса, 8-9 квіт. 2016 р.). Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2016. С. 94-95.

13. Корецький І. О. *Поняття та ознаки суб'єктів владних повноважень. Пріоритетні напрями розвитку сучасної юридичної науки*: матеріали міжн. наук.-прак. конф. (Харків, 16-17 верес. 2016 р.). Харків: ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2016. С. 50-52.

14. Корецький І. О. *Застосування практики європейського суду з прав людини в адміністративному судочинстві. Сучасні наукові дослідження представників юридичної науки – прогрес законодавства України майбутнього*: матеріали міжн. наук.-прак. конф. (Дніпро, 13-14 січ. 2017 р.). Дніпро: ГО «Правовий світ», 2017. С. 57-58.

15. Корецький І. О. *Загальні принципи адміністративного судочинства. Право, суспільство і держава: форми взаємодії*: матеріали міжн. наук.-прак. конф. (Київ, 13-14 січ. 2017 р.). Київ: Центр правових наукових досліджень, 2017. С. 68-69.

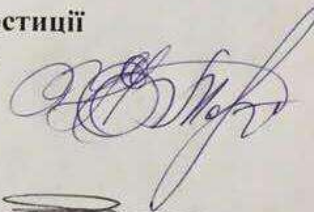
16. Корецький І. О., Братель С. Г. *Особливості засобів доказування в адміністративному судочинстві. Сутність та значення впливу законодавства на розвиток суспільних відносин*: матеріали міжн. наук.-прак. конф. (Одеса, 10-11 берез. 2017 р.). Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2017. С. 96-98.

використовуються у практичній діяльності Вишого адміністративного суду України під час перегляду судових рішень місцевих та апеляційних адміністративних судів у касаційному порядку як суду касаційної інстанції.

Висновки дисертаційного дослідження Корецького Ігоря Олександровича на тему «Принцип змагальності сторін в адміністративному судочинстві» використовуються в адміністративному судочинстві:

1. Підготовлений дисертантом висновок щодо проблем визначення відповідних суб'єктів владних повноважень як відповідачів, а в окремих випадках – позивачів в адміністративних справах.
2. Висновки щодо порядку реалізації ухвали про привід належно викликаної особи, особисту участь якої визнано судом обов'язковою, свідка.
3. Висновок про застосування під час розгляду справ процесуальної практики Європейського суду з прав людини в її загальному значенні, а не обмежуючись тільки рішеннями відносно України.

**Голова комісії,
суддя ВАСУ, учений секретар
секції теорії адміністративної юстиції
Науково-консультативної ради
при ВАСУ, к. ю. н.**

Н.Є.Маринчак

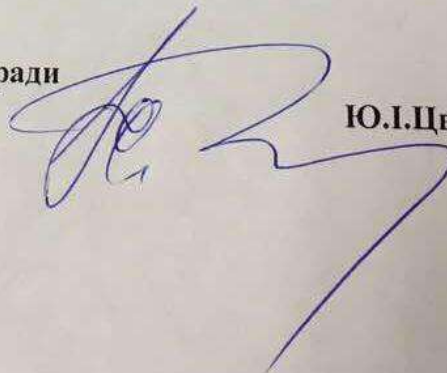
Члени комісії:

суддя ВАСУ, к. ю. н.

О.А.Веденяпін

**суддя ВАСУ,
член Науково-консультативної ради
при ВАСУ, к. ю. н.**

Ю.І.Цвіркун

Додаток В

Акт про впровадження в освітній процес

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор
Національної академії
внутрішніх справ
доктор юридичних наук,
професор

С.Д. Гусарев

12.05.2017

АКТ

про впровадження результатів дисертаційного дослідження здобувача кафедри адміністративної діяльності Корецького Ігоря Олександровича на тему:
„Принцип змагальності сторін в адміністративному судочинстві”
в освітній процес Національної академії внутрішніх справ

Комісія у складі начальника відділу організації та координації освітнього процесу, кандидата юридичних наук, доцента Корж-Ікаєвої Т. Г.; завідувача кафедри адміністративного права і процесу, доктора юридичних наук, професора Кузьменко О. В. та т.в.о. завідувача кафедри адміністративної діяльності, кандидата юридичних наук Шруб І. В. склала цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження „Принцип змагальності сторін в адміністративному судочинстві” здобувача кафедри адміністративної діяльності Корецького І.О., зокрема:

1. Корецький І. О. Змагальність і принцип змагальності в судочинстві: проблеми співвідношення. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. Київ, 2015. № 2. С. 33-38.

2. Koretsky I. O. The court's role in ensuring the principle of adversarial in administrative courts. *Visegrad journal on human rights*. Bratislava, 2015. № 6/2. P. 34-38.

3. Корецький І. О. Змагальні сторони в адміністративному судочинстві. *Науковий вісник публічного та приватного права*. Київ, 2016. № 2. С. 123-129.

4. Корецький І. О. Доказування як засіб доведення позиції сторін в адміністративному судочинстві. *Науковий вісник публічного та приватного права*. Київ, 2016. №1. С. 56-62.

5. Корецький І. О. Принцип змагальності в системі принципів адміністративного судочинства. *Науковий вісник публічного та приватного права*. Київ, 2017. № 1. С. 66-72.

6. Корецький І. О., Братель С. Г. Місце процесуальної практики європейського суду з прав людини в адміністративному судочинстві. *Підприємництво, господарство і право*. Київ, 2017. №4. С. 88-96.

7. Корецький І. О. Поняття доказування в адміністративному судочинстві. *Рівень ефективності та необхідності впливу юридичної науки на нормотворчу діяльність та юридичну практику: матеріали міжн. наук.-прак. конф. (Донецьк, 7-8 берез. 2014 р.)*. Донецьк: Східноукраїнська наукова юридична організація, 2014. С. 67-69.

8. Корецький І. О. Реалізація принципу змагальності судами. *Актуальні питання та проблеми правового регулювання суспільних відносин*: матеріали міжн. наук.-прак. конф. (Дніпропетровськ, 4-5 квіт. 2014 р.). Дніпропетровськ: ГО «Правовий світ», 2014. С. 98-99.

9. Корецький І. О. Процесуальні строки в адміністративному судочинстві. *Актуальні питання та проблеми правового регулювання суспільних відносин*: матеріали міжн. наук.-прак. конф. (Дніпропетровськ, 6-7 листоп. 2015 р.). Дніпропетровськ: ГО «Правовий світ», 2015. С. 48-49.

10. Корецький І. О. Співвідношення понять «сфера публічно-правових відносин» та «спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру». *Сучасні проблеми правової системи та державотворення в Україні*: матеріали міжн. наук.-прак. конф. (Запоріжжя, 27-28 лют. 2015 р.). Запоріжжя: Запорізька міська громадська організація «Істина», 2015. С. 74-76.

11. Корецький І. О. Обов'язкові системо утворюючі елементи змагальності. *Сучасні правові системи світу в умовах глобалізації: реалії та перспективи*: матеріали міжн. наук.-прак. конф. (Київ, 11-12 берез. 2016 р.). Київ: Центр правових наукових досліджень, 2016. С. 101-102.

12. Корецький І. О. Поняття принципу змагальності. *Пріоритети розвитку юридичних наук у XXI столітті*: матеріали міжн. наук.-прак. конф. (Одеса, 8-9 квіт. 2016 р.). Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2016. С. 94-95.

13. Корецький І. О. Поняття та ознаки суб'єктів владних повноважень. *Пріоритетні напрями розвитку сучасної юридичної науки*: матеріали міжн. наук.-прак. конф. (Харків, 16-17 верес. 2016 р.). Харків: ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2016. С. 50-52.

14. Корецький І. О. Застосування практики європейського суду з прав людини в адміністративному судочинстві. *Сучасні наукові дослідження представників юридичної науки – прогрес законодавства України майбутнього*: матеріали міжн. наук.-прак. конф. (Дніпро, 13-14 січ. 2017 р.). Дніпро: ГО «Правовий світ», 2017. С. 57-58.

15. Корецький І. О. Загальні принципи адміністративного судочинства. *Право, суспільство і держава: форми взаємодії*: матеріали міжн. наук.-прак. конф. (Київ, 13-14 січ. 2017 р.). Київ: Центр правових наукових досліджень, 2017. С. 68-69.

16. Корецький І. О., Братель С. Г. Особливості засобів доказування в адміністративному судочинстві. *Сутність та значення впливу законодавства на розвиток суспільних відносин*: матеріали міжн. наук.-прак. конф. (Одеса, 10-11 берез. 2017 р.). Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2017. С. 96-98.

використовуються в освітньому процесі Національної академії внутрішніх справ під час проведення семінарських і практичних занять зі слухачами та курсантами при вивченні:

– навчальної дисципліни «Сучасні аспекти адміністративної відповідальності» з наступних тем: «Загальні положення адміністративної відповідальності: доктрина, правове регулювання та сучасні проблеми» (тема

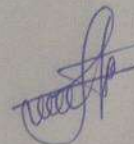
№ 1); “Проблеми адміністративної відповідальності спеціальних суб’єктів. Відповідальність юридичних осіб” (тема № 2);

– навчальної дисципліни “Адміністративний процес” з наступних тем: “Зміст адміністративного процесу” (тема № 1); “Суб’єкти адміністративного процесу” (тема № 2);

– навчальної дисципліни “Публічне адміністрування” з наступних тем: “Загальні засади Концепції адміністративної реформи” (тема № 1); “Концепція реформи адміністративного права” (тема № 2).

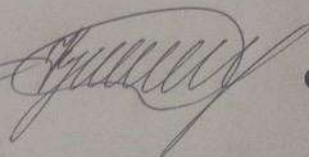
Члени комісії:

**Начальник відділу організації
та координації освітнього процесу
кандидат юридичних наук, доцент**

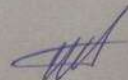
Т. Г. Корж-Ікаєва

**Завідувач кафедри
адміністративного права і процесу
доктор юридичних наук, професор**

О. В. Кузьменко

**Т.в.о. завідувача кафедри
адміністративної діяльності
кандидат юридичних наук**

І. В. Шруб

Додаток Г

Акт про впровадження в науково-дослідну діяльність

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор Національної
академії внутрішніх справ
доктор юридичних наук,
професор

С.С. Чернявський

14.05.2017

АКТ

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
здобувача кафедри адміністративної діяльності
Корецького Ігоря Олександровича на тему:
„Принцип змагальності сторін в адміністративному судочинстві”
у науково-дослідну сферу Національної академії внутрішніх справ

Комісія у складі начальника відділу організації науково-дослідної роботи кандидата юридичних наук Титко А. В., заступника начальника відділу організації науково-дослідної роботи кандидата юридичних наук, старшого наукового співробітника Калиновського О. В. та начальника наукової лабораторії з проблем досудового розслідування, кандидата юридичних наук, доцента Вознюка А. А. склала цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження „Принцип змагальності сторін в адміністративному судочинстві” здобувача кафедри адміністративної діяльності Корецького Ігоря Олександровича, зокрема:

1. Корецький І. О. Змагальність і принцип змагальності в судочинстві: проблеми співвідношення. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. Київ, 2015. № 2. С. 33-38.

2. Koretsky I. O. The court's role in ensuring the principle of adversarial in administrative courts. *Visegrad journal on human rights*. Bratislava, 2015. № 6/2. P. 34-38.

3. Корецький І. О. Змагальні сторони в адміністративному судочинстві. *Науковий вісник публічного та приватного права*. Київ, 2016. № 2. С. 123-129.

4. Корецький І. О. Доказування як засіб доведення позиції сторін в адміністративному судочинстві. *Науковий вісник публічного та приватного права*. Київ, 2016. №1. С. 56-62.

5. Корецький І. О. Принцип змагальності в системі принципів адміністративного судочинства. *Науковий вісник публічного та приватного права*. Київ, 2017. № 1. С. 66-72.

6. Корецький І. О., Братель С. Г. Місце процесуальної практики європейського суду з прав людини в адміністративному судочинстві. *Підприємництво, господарство і право*. Київ, 2017. №4. С. 88-96.

7. Корецький І. О. Поняття доказування в адміністративному судочинстві. *Рівень ефективності та необхідності впливу юридичної науки на нормотворчу діяльність та юридичну практику*: матеріали міжн. наук.-прак.

конф. (Донецьк, 7-8 берез. 2014 р.). Донецьк : Східноукраїнська наукова юридична організація, 2014. С. 67-69.

8. Корецький І. О. Реалізація принципу змагальності судами. *Актуальні питання та проблеми правового регулювання суспільних відносин* : матеріали міжн. наук.-прак. конф. (Дніпропетровськ, 4-5 квіт. 2014 р.). Дніпропетровськ : ГО «Правовий світ», 2014. С. 98-99.

9. Корецький І. О. Процесуальні строки в адміністративному судочинстві. *Актуальні питання та проблеми правового регулювання суспільних відносин* : матеріали міжн. наук.-прак. конф. (Дніпропетровськ, 6-7 листоп. 2015 р.). Дніпропетровськ : ГО «Правовий світ», 2015. С. 48-49.

10. Корецький І. О. Співвідношення понять «сфера публічно-правових відносин» та «спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру». *Сучасні проблеми правової системи та державотворення в Україні* : матеріали міжн. наук.-прак. конф. (Запоріжжя, 27-28 лют. 2015 р.). Запоріжжя : Запорізька міська громадська організація «Істина», 2015. С. 74-76.

11. Корецький І. О. Обов'язкові системо утворюючі елементи змагальності. *Сучасні правові системи світу в умовах глобалізації: реалії та перспективи* : матеріали міжн. наук.-прак. конф. (Київ, 11-12 берез. 2016 р.). Київ : Центр правових наукових досліджень, 2016. С. 101-102.

12. Корецький І. О. Поняття принципу змагальності. *Пріоритети розвитку юридичних наук у ХХІ столітті* : матеріали міжн. наук.-прак. конф. (Одеса, 8-9 квіт. 2016 р.). Одеса : ГО «Причорноморська фундація права», 2016. С. 94-95.

13. Корецький І. О. Поняття та ознаки суб'єктів владних повноважень. *Пріоритетні напрями розвитку сучасної юридичної науки* : матеріали міжн. наук.-прак. конф. (Харків, 16-17 верес. 2016 р.). Харків : ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2016. С. 50-52.

14. Корецький І. О. Застосування практики європейського суду з прав людини в адміністративному судочинстві. *Сучасні наукові дослідження представників юридичної науки – прогрес законодавства України майбутнього* : матеріали міжн. наук.-прак. конф. (Дніпро, 13-14 січ. 2017 р.). Дніпро : ГО «Правовий світ», 2017. С. 57-58.

15. Корецький І. О. Загальні принципи адміністративного судочинства. *Право, суспільство і держава: форми взаємодії* : матеріали міжн. наук.-прак. конф. (Київ, 13-14 січ. 2017 р.). Київ : Центр правових наукових досліджень, 2017. С. 68-69.

16. Корецький І. О., Братель С. Г. Особливості засобів доказування в адміністративному судочинстві. *Сутність та значення впливу законодавства на розвиток суспільних відносин* : матеріали міжн. наук.-прак. конф. (Одеса, 10-11 берез. 2017 р.). Одеса : ГО «Причорноморська фундація права», 2017. С. 96-98.

використовуються у науково-дослідній сфері Національної академії внутрішніх справ під час виконання плану науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт на 2017 рік:

- курс лекцій “Адміністративно-деліктний процес” (п. 4);
- навчальний посібник “Антикорупційне право України” (п. 5);
- курс лекцій “Адміністративна діяльність Національної поліції України (особлива частина)” (п. 57).

Члени комісії:

Начальник відділу організації
науково-дослідної роботи
кандидат юридичних наук

А.В. Титко

Заступник начальника
відділу організації
науково-дослідної роботи
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник

О.В. Калиновський

Завідувач наукової лабораторії
з проблем досудового розслідування
Навчально-наукового інституту № 1
кандидат юридичних наук, доцент

А.А. Вознюк